

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

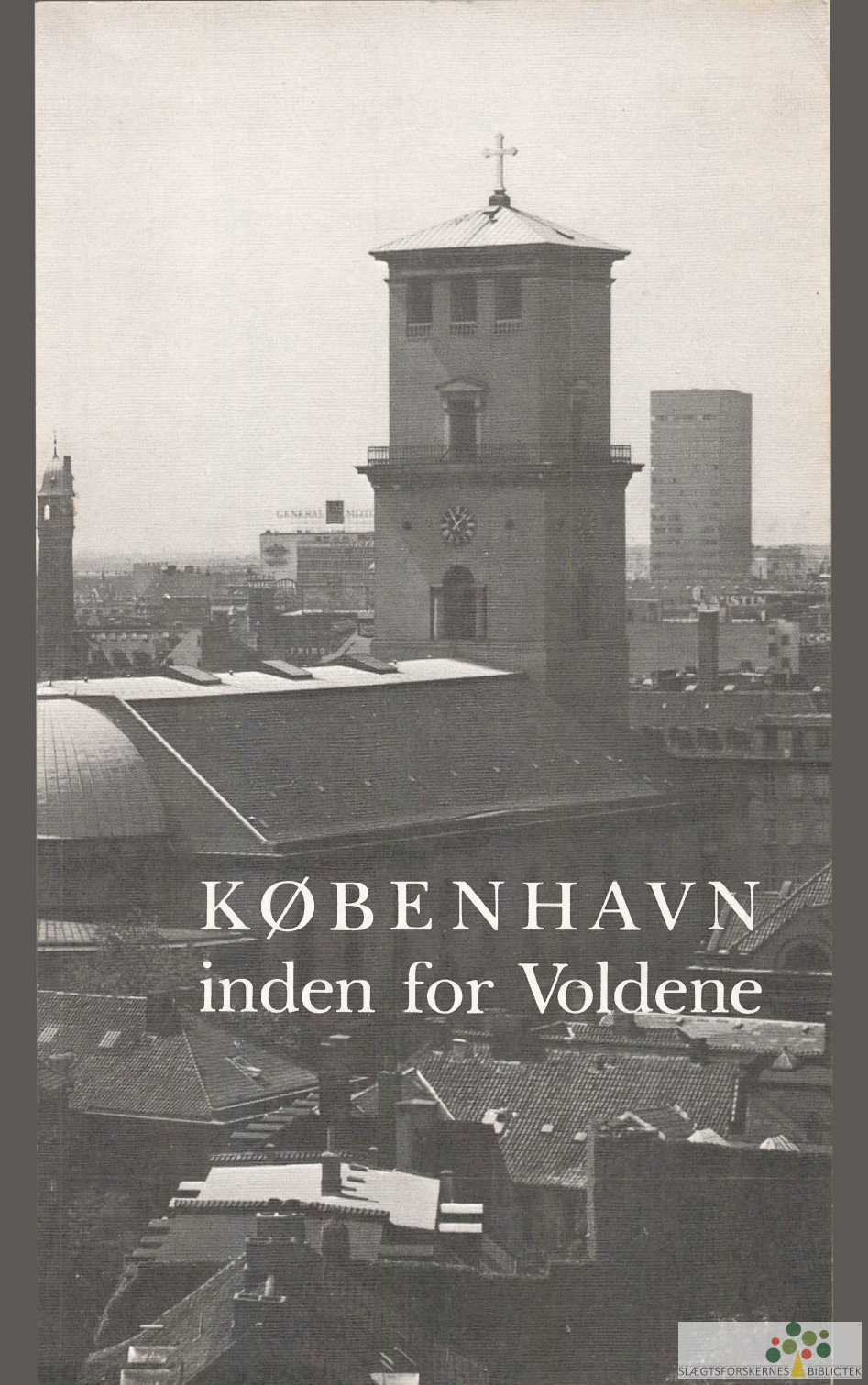
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

KØBENHAVN
inden for Voldene

TURISTÅRBOGEN 1979

- Københavns undergrund
af professor Valdemar Poulsen 3
- Københavns historie
af stadsarkivar Sigurd Jensen 13
- Det gamle Københavns fæstningsværker
af museumsdirektør Finn Askgard 26
- Sproget i København
af universitetslektor Jørn Lund 37
- Den borgerlige arkitektur indenfor Voldene
af mag. art. Claus M. Smidt 45
- Kunst og kunstnere i København
af redaktør Godfred Hartmann 54
- Det muntre København
af museumsinspektør Ib Varnild 63
- Slotsholmen
af museumsdirektør Finn Askgard 72
- Christianshavn
af museumschef Steffen Linvald 94
- Gammel- og Nykøbenhavn
af museumschef Steffen Linvald 113

Denne bog er sat med 9 punkt Intertype Baskerville
og trykt i Fyens Stiftsbogtrykkeri, Odense
Illustrationerne fra Fyens Stifts Reproduktionsanstalt
Typografien ved Erik Ellegaard Frederiksen 100
På omslaget Udsigt over Københavns tage
Fotograf Svend Bessing. Danmarks Turistråd

Redaktion ved Johan Hvidtfeldt
Billedredaktion ved Knud Ellesøe
i samarbejde med forfatterne

Udgivet af Samvirkende Danske Turistforeninger

Københavns undergrund

Af Valdemar Poulsen

Når man kigger ned i en udgravning i det indre København i håb om at få et indblik i undergrunden, da bliver man oftest skuffet. 800 års byudvikling har resulteret i et dække af fyldjord og kulturlag på op til 5 m tykkelse, faldende til måske 2 m i retning bort fra det ældste København.

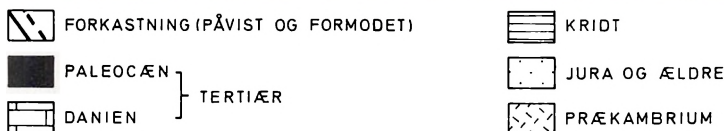
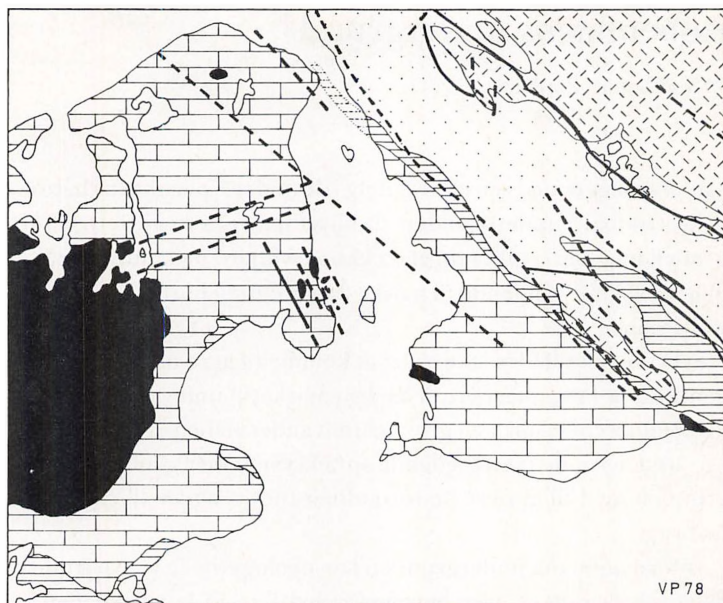
Selv om det således ikke er let at komme til at se undergrundslagene, er alle københavnere til daglig påvirket af undergrunden, idet de kominerende kalksten giver grundvandet en betydelig hårdhed, og samtidig er de fremtrædende sprækkesystemer gennem undergrunden med til at sikre de fornødne vandmængder til en storbys forbrug.

Information om undergrunden kan geologerne få ved at studere dybe udgravninger eller borerer; men kun få borerer er nået mere end 50–70 m ned. Principielt giver en udgravning eller boring kun oplysninger om de rent lokale forhold, og for at forstå den geologiske udvikling er det nødvendigt at se på en lidt større region.

De styrende strukturer

En geologisk lagseries vekslende karakter, tykkelse og bjergartsyper afspejler varierende miljøforhold, som gennem årmillionerne har været styret af overordnede strukturer, og København ligger netop klods op ad en af de dominerende strukturlinier i Europa.

I retning nordvest-sydøst gennem det vestlige Skåne løber en brudzone, som kan følges helt til Sortehavet. Langs denne brudzone, som består af en række parallelle forkastninger, er der gentagne gange gennem hundreder af millioner år foregået vertikale bevægelser. Nettoresultatet blev, at øst for brudzonen udgør gnejs og granit fra Prækambrium med en alder af 1.500 millioner år, eller mere, direkte jordoverfladen, eller er kun skjult af et tyndt tæppe af aflejringer, mens området vest for brudzonen med mindre pauser har været et bassin under konstant indsynkning. Derfor findes de gamle graniter måske helt nede i 5.000 m dybde under København,

Kort over den præ-kvartære undergrund i Øresundsregionen. På grundlag af data i Stenestad 1976 (Danmarks Geologiske Undersøgelser, rk. 3, nr. 45).

dækket af en vekslende lagserie, hvoraf man kun har kendskab til afsnittene fra yngste del af Kridttiden op til nutid.

Om København udgjorde et landområde eller en havbund, har været betinget af balancen mellem indsynknings- og aflejringshastighed. I den yngre del af Kridttiden har havdybden undtagelsesvis været større, for dels nåede Kridthavet, globalt set, en maksimal udbredelse, og dels var der på grund af et tørt klima ikke mange vandløb til at føre nedbrudt materiale ud i bassinet. Efter Kridttiden har havdybden været moderat eller ringe, og hovedtendensen gik i retning af en gradvis opfyldning af bassinet. Derfor kunne selv små hævnings ved en svag jordskorpeuro op gennem Tertiærtiden

lejlighedsvis bringe København over havniveau. Uroen kan opfattes som en fjern reaktion på den samtidige opfoldning af Alperne.

Skrivekridtet under København

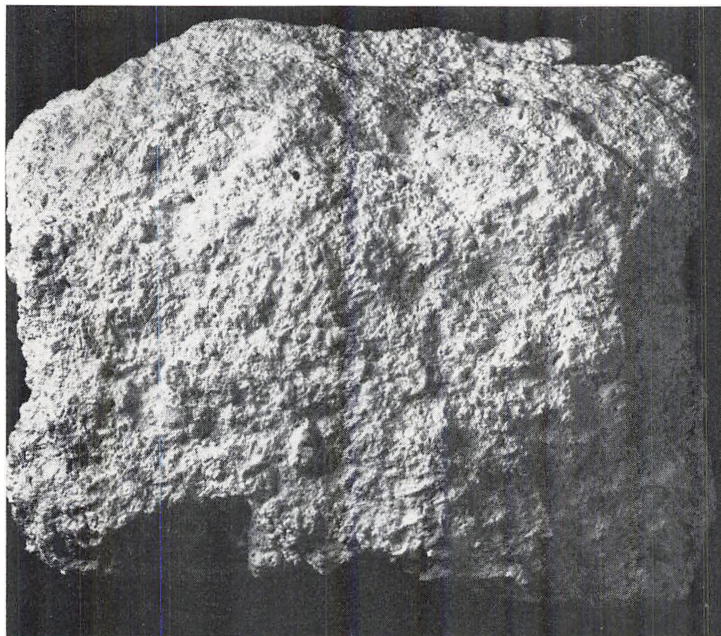
I Kridttidens slutfase aftog havdybden, markeret af en aflejningsafbrydelse, over hele landet. I København er afslutningen af Kridttiden (Maastrichtien) kun kendt i enkelte borer, blandt andet i en tunnelbaneboring nær Vesterport: Af økonomiske grunde er banen ikke tænkt at skulle ligge dybere end 10 m under overfladen, og derfor er mange undersøgelsesboringer stoppet i lag yngre end Kridt.

Toppen af skrivekridtet i Københavnsområdet har karakter af et hærtningslag, som er meget mere kompakt end slamkalken længere nede. Den uhyre finkornede slamkalk er en næsten ren organisk dannelse bestående af submikroskopiske kalkplader – coccoliter – fra éccellede planter. Ophøret i aflejringen begunstigede gravende og borende organismer, som trængte ned i hærtningslaget. Den aftagende havdybde hang sammen med en tiltagende jord-skorpeuro, og tunnelbaneboringerne antyder, at København ligger på en ganske svag fold, der som en lidet udtalt ryg strækker sig parallelt med den store brudzone gennem Skåne.

Det ældste Tertiær

Godt 100 m tykke aflejringer fra Danien, som på grund af forstærkningsindholdet kan henføres til ældste Tertiær, findes overalt i København, og udgør næsten alle steder det direkte underlag for istidsaflejringerne.

Som oftest ledsages et skift til en ny periode af slående ændringer i aflejringstype; men gennem hele Danien aflejredes stadig meget rene kalksten, dog med et vist lerindhold i nogle niveauer. Alligevel vidner bjergarterne om, at Danienhavet over København var mere lavvandet end Kridthavet. I den nedre del af Danien ses slamkalk, som ikke i sig selv kan sige noget om havdybden; men vekslende hermed ses bryozokalk, der helt overvejende består af fragmenter af bryozoernes (mosdyrenes) koloniskeletter, og mængden af dem fortæller direkte om den bankedannelse, der forekommer på lave havdybder.

Bryozokalk fra nedre del af Danien. Det »grusede« udseende skyldes de talrige fragmenter af Bryozokolonier. Jan Aagaard fot. 1978.

Jordskorpeuroen fortsatte, og efter aflejring af ca. 60 m bryozokalk indtrådte en ny aflejningsafbrydelse, atter markeret af et hæringslag og gravegange i toppen af bryozokalken. Danienafsnittet afsluttedes af en ny havstigning med aflejring af godt 50 m København Kalk – tidligere betegnet Saltholmskalk. København Kalk varierer noget op gennem lagfølgen, men kan betegnes som en slamkalk med et betydeligt indhold af kalkpartikler i sandkornsstørrelse samt en smule ler. Ved senere udskillelse af kalkcement er kalken blevet til en tæt og hård kalksten.

Som i de tidligere omtalte aflejringer spiller flintlag en betydelig rolle og kan følges som sammenhængende decimetertykke lag over store afstande.

Især de grovere korn i København Kalken har interesse og tyder sammen med omlejrrede forsteninger fra skrivekridtet på, at der i

Yngre Danien er sket hævnings, muligvis ved Malmø og Køge. Derved kunne de nedbrydende kræfter angribe de opragende øer, og det nedbrudte materiale skylledes ud og blev blandet op med det lokale, organiske kalkslam.

Hævningerne fortsatte, og med udgangen af Danien voksede hele Københavnsområdet op af havet for en tid.

Aflejringer fra Paleocæn

I Paleocæn, som er den efterfølgende afdeling af ældre Tertiær, skyllede havet endnu en gang ind over København, og der skete

Grænsen mellem København Kalk fra Danien (nederst) og grønssandskalk (konglomerat) fra Paleocæn i Københavns havn. Paleocænet er myldrende fuldt af forsteninger, hvoraf hovedparten er udvasket fra Danienlagene. I grænsen ligger et sort flintlag, som har kunnet modstå nedbrydning i slutningen af Danien, og det indebærer, at flinten må være udfældet i København Kalken straks efter aflejringen af denne. Jan Aagaard fot. 1978.

omlejring af det løse materiale på den nedbrudte landoverflade. De nederste Paleocænaflejringer blev således til et blandingslag, et konglomerat, bestående af materiale og forsteneringer fra to perioder.

Aflejringerne har en tydelig grøn farvetone på grund af korn af mineralet glaukonit, som dannes i havet. Desuden bemærkes et stort indhold af kvartskorn.

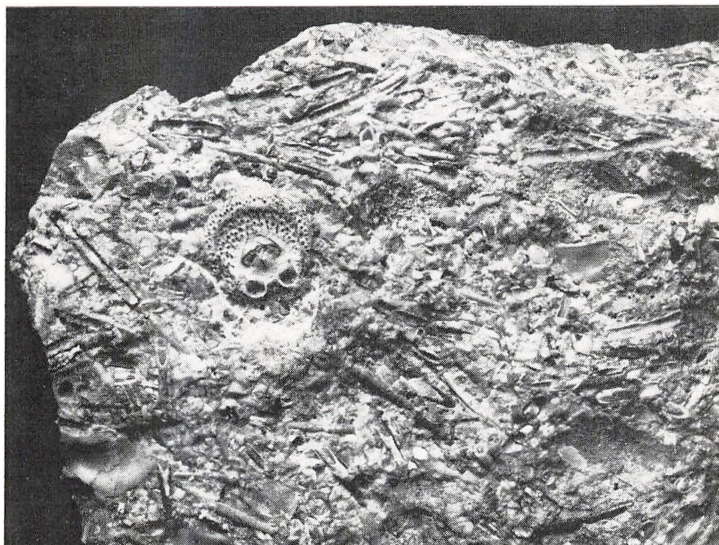
Den forstenede dyreverden synes ikke at angive nogen egentlig ændring af havtemperaturen; men klimaet var med Paleocæn blevet mere fugtigt. Derfor kunne vandløb fra den forvitrede landoverflade i Skåne føre ler og kvartskorn ud i bassinet. Kysten kan da ikke have ligget langt øst for København, og mens de grovere materialer aflejredes her, var kalkholdigt ler dominerende længere mod vest.

De Paleocæne lag i København er kun bevaret pletvis og da i tykkelser under 6 m. Givetvis har lagserien oprindeligt haft en meget større udbredelse, men blev senere den direkte angrebsflade for Kvartærtidens is.

Gennem resten af Tertiær var København over havet, og den vigtigste proces blev en kulmination i jordskorpeuroen gennem dannelse af forkastninger og sprækkesystemer. Forkastningerne gav vertikale forskydninger af de enkelte strukturblokke på op til 90 m og er især betydningsfulde, hvor de indrammer nedsunkne dale. Særlig udtalt er Sønderødalen, som løber fra Øresund nær Vedbæk mod vest til Roskilde Fjord. En anden stor dal, Alnarp-dalen, løber fra Skåne gennem Nordsjælland, og endelig kunne nævnes et dalsystem fra Amager Fælled over Rådhuspladsen til Jagtvejen. Dalene, som senere blev udfyldt af istidsaflejringer, udgør vigtige vandreservoirer for den københavnske vandforsyning.

Isen kom – og gik

Den tidligere beskrevne aflejringshistorie udspillede sig for godt 60 millioner år siden, og den endelige »tilskæring« er sket inden for den sidste million år. Under de kvartære nedisninger lå København mestendels langt fra isranden, hvorfor området var et gennemgangssted for ismasserne, og følgelig blev den dominerende proces afhøvling og bortfjernelse af materiale. Landskabet blev jævnet ud, og på grund af Tertiærtidens forkastninger kom den nogenlunde

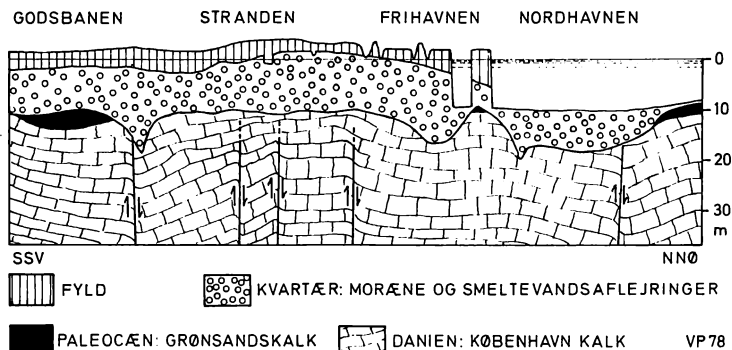
Grønsandskalk fra nedre Paleocæn i København. De runde brachiopoder og lange tynde ormerør af kalk er udvasket fra Danienkalksten og nu omlejret i det paleocæne bundlag. Jan Aagaard fot. 1978.

jævne snitflade til at ramme gennem lag af lidt forskellig alder, og netop derfor er rester af Paleocænlagene kun bevaret mod øst, hvor blokkene er nedforkastede i forhold til det vestlige København.

Istidsaflejringerne fik en chance for at blive bevaret mod slutningen af afsmeltningssfasen, hvor istykkelsen, og dermed erosionskraften, var taget af. Tertiærtidens forkastningsbetingede dalstrøg blev fyldt ud af usorteret moræne udsaltet fra isen og af sorterede, overvejende sandede smeltevandsaflejringer, og her når lagene en betydelig tykkelse, mens dækket over de mere jævne flader i området kun sjældent når over 10 m. I morænelagene findes lejlighedsvis meget store vandreblokke stammende fra det skandinaviske grundfjeld. Eksempler er to granitblokke: Hvissingestenen på 250 tons (opstillet i Vestskoven) og Herstedvesterstenen på godt 65 tons (opstillet ved Herstedvestervej).

Opragende Kvartærtidsaflejringer i København er forlængst bortgravet for at skaffe materialer til voldanlæg, vejbygning og

Københavns undergrund

Snit gennem den øvre del af den københavnske undergrund fra Nordhavnen til godsbaneterrænet mod sydsydvest. Da højden af snittet er overhøjet 50 gange i forhold til længden, bliver laghældningen tilsvarende overdrevet. Pilene viser de relative bevægelser langs forkastningerne. Stærkt modificeret efter Stenestad 1976.

andet, og for at forstå udviklingen i Københavns Kvartær er det nødvendigt at se på forholdene i omegnen. De mangeartede begivenheder må nemlig tolkes ud fra en landskabsanalyse, idet selve aflejringerne fra de forskellige faser kan være umulige at skelne fra hinanden.

Det flade Amager, Saltholm og området mellem København og Køge vidner om ismassernes afhøvling af den opragende undergrund, og det jævnt tynde morænedække antyder en hurtig afsmeltning af et tyndt isdække.

Det sidste isfremstød, som satte præg på København, kom fra sydøst op gennem Øresund, og israndslinier fra den såkaldte Øresundsgletscher er vest og nord for København blandt andet understreget af flankerende hedesletter af smeltevandssand. I den afsluttende fase kunne smeltevandselve udgrave tunneldale i sprækkerne i de foranliggende isolerede dødispartier; Drogden og Flinteren kan være sådanne tunneldale i Øresund.

I tiden efter istiden var Københavnsområdet afhængig af balancen mellem den fortsatte afsmeltning og hævnningen som følge af aflastningen ved isens bortsmeltning. I Fastlandstiden var Øresund tørlagt, bortset fra et centralt flodløb, som afvandede Østersøen, den gang en issø. For godt 10.000 år siden steg temperaturen

hurtigt, og ved den stærkt forøgede afsmeltning af de resterende skandinaviske ismasser steg havspejlet, og det indre København blev i Stenalderen til en langstrakt ø, skilt fra Sjælland af et smalt sund gennem Kalvebod Strand og søerne til Frihavnen.

Da havet ikke steg væsentligt siden, fik landhævningen overtaget, og det endelige København steg op af havet.

Biskop Absalon grundlagde København, formentlig i 1167. Vilhelm Bissens statue af ham rejstes på Højbro Plads i 1902. Soklen, der er tegnet af Martin Nyrop, er af mursten, kopieret efter munkestenene i Ringsted Kirke. Fot. Barry Hicks. Danmarks Turistråd.

Københavns historie

Af Sigurd Jensen

Man plejer at regne Københavns historie fra det tidspunkt i 1160'erne, formentlig 1167, da biskop Absalon i Roskilde begyndte at opføre en borg på Strandholmen, den senere Slotsholm, ved landsbyen Havn. Denne landsby og forskelligt andet gods havde Absalon fået af kong Valdemar I. som tak for sin støtte under den da afsluttede fejde mellem de rivaliserende kongesønner. Landsbyen Havn nævnes et par gange tidligere, nemlig ca. 1025 og i 1043, begge gange i forbindelse med krigsbegivenheder, hvori den danske og den norske konge var indblandet. At stedet har været beboet endnu meget længere tilbage fremgår af oldtidsfund, der kan dateres helt tilbage til stenalderen.

Absalons borg gav lokalitetens beboere tryghed mod overfald af sørøvere, og stedet blev snart en blomstrende handelsplads. Holmene gav læ for skibsfarten, der kunne etableres gode trafikforbindelser landværts såvelsom søværts, korn fra sjællandske landsbyer blev eksporteret til de store nordtyske byer, og først og sidst var der Øresunds rigdom på sild, der gav vældige erhvervs- og eksportmuligheder.

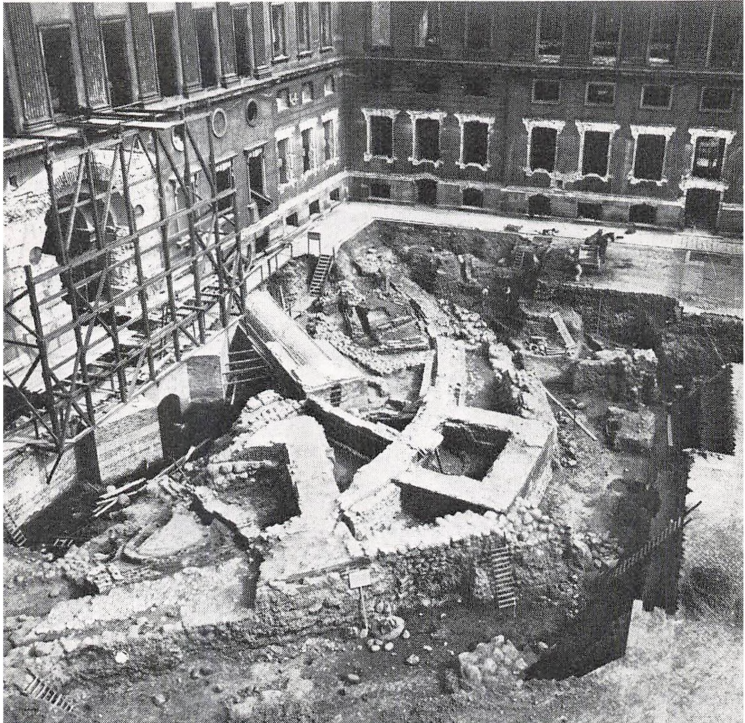
Den ældste kendte bebyggelse lå mellem Vestergade og stranden, der dengang så nogenlunde gik hvor Kompagnistræde nu løber. Centrum var en kirke, viet til søfarernes helgen Skt. Clemens. Et stykke derfra, i nærheden af det senere Amagertorv, lå en anden bebyggelse, muligvis af mere sæsonpræget art, med boder for købmænd, fiskere, sildesaltere o.a. Senere fik også denne bebyggelse sin egen kirke, ligeledes viet til en søfartshelgen, nemlig Skt. Nikolaj. De to bebyggelser voksede efterhånden sammen. Det anvendte navn blev Købmændenes Havn, der sprogligt slibes af og bliver til København. Nye kirker kommer til, bl.a. en kirke viet Vor Frue, samt kirkelige stiftelser. 1238 blev der indviet et gråbrødrekloster. Et hospital for spedalske nævnes 1261.

Det var bispem i Roskilde, der ejede byen og byggede borgen, og roskildebisperne bestræbte sig i de følgende århundreder for at

fastholde disse værdifulde besiddelser. Men kongerne var meget ivrige for at få fingre i dem. Handel og fiskeri gav indbyggerne fortjenester, som kunne belægges med afgifter, og borgen havde stor strategisk betydning. Middelalderen igennem skiftede København byherre gang på gang, snart var det kongen, snart bispem, der havde byen i hænde. Et par gange sad udlændinge inde med den. Dens handelsmæssige og militære betydning blev efterhånden en torn i øjet på den store nordtyske hansestad Lübeck, der følte sine interesser i Østersø-området truet. I 1249 erobrede lübeckerne borgen, plyndrede og nedbrændte byen, og i 1368–69 gik de endnu grundigere til værks. Da lod de by og borg jævne med jorden, og havnen blev spærret med sænkede, stenfyldte skibe. Men København blomstrede op påny i løbet af få år. Ved Stralsund-freden i 1370 kom byen igen på danske hænder, og tovtværkeriet mellem konge og bisp om ejendomsretten fortsatte, indtil kong Erik af Pommern i 1417 efter en skinproces fik skaffet sig det endelige herredømme over by og borg.

Under middelalderens stridigheder havde borgerne været dem, der bar dagens byrde, men det var i hvert fald ikke deres tarv, fyrster og bisper først og fremmest tænkte på, når de stredes om borgen og byen. Borgerne måtte levere ydelser af mange slags til byherren, der til gengæld i egen og deres interesse sørgede for, at der herskede ro og orden på stedet. Efterhånden som byen nåede en vis størrelse, og der opstod en borgerlig overklasse med velstand og selvbevidsthed, blev borgerne mere og mere indstillet på, at de havde krav på at få medbestemmelse over byens styre. Byens herrer var ikke meget for at afgive noget af deres magt, men på den anden side var de ikke blinde for, at det kunne rumme fordele, om der i spidsen for borgerskabet stod medlemmer af dette, som havde kompetence til at handle på deres bysbørns vegne. 1254 fik byen sin første skrevne stadsret, og da denne blev fornyet i 1275 var der for første gang fire rådmænd med til at bekræfte den.

Et af de mest dramatiske sammenstød mellem borgere og byherre fandt sted i 1295. Byens herre var på det tidspunkt biskop Jens Krag, der allerede i 1292 havde vist sin interesse for at videreudvikle byens retsforhold ved at indføre et byting og en rådstueret, og som i 1294 havde givet en ny stadsret, der forbød fremmede købmænd at

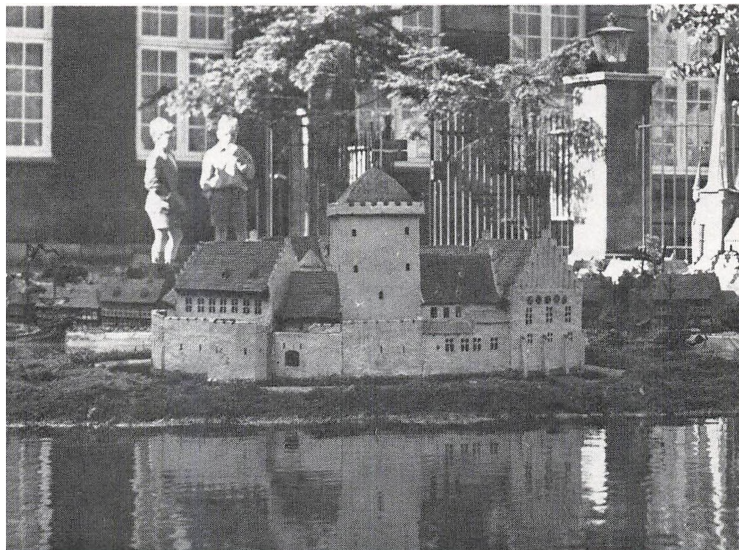
Rester af Absalons borg og Københavns Slot er tilgængelige under Christiansbor. Billedet er fra udgravningerne i 1907. Slotstårnets fundament midt i billedet, den overhængende gang til venstre herfor fører til Absalons brønd. Københavns Bymuseum.

forhandle deres varer fra skib eller fra ladbroen nede i havnen. De havde værsgo at sælge dem fra boder på torvet, ligesom de lokale handlende måtte gøre. Det gav således de københavnske købmænd en vis beskyttelse. Men først og fremmest sikrede det bispem, at han fik sine normale afgifter. Der var imidlertid en bestemmelse i den nye stadsret, som harmede københavnerne: de måtte ikke mere organisere sig i gilder og lav. I 1295 kom det da til væbnede sammenstød mellem borgerne og bispens folk. Men bispem var den stærkeste. Borgernes organisationer blev ophævet, og organisationernes formuer gik i bispens lomme.

Langsomt begyndte dog borgernes eget råd at tage form. 1350 nævnes for første gang en borgmester. Borgernes organisationer kunne byherreerne heller ikke i det lange løb komme uden om. Fra 1370'erne kendes flere legale danske gilder, og 1382 fik de tyske købmænd lov til at have deres eget gilde i København.

Man skønner, at København må have haft et indbyggertal på 3000–3500, da lübeckerne udraderede den 1368–69. Ved 1400 var man næppe igen helt oppe på dette tal, men i de følgende år gik det godt fremad. Hundrede år senere lå indbyggertallet helt oppe på ca. 10.000, og København var hermed rigets største by. Mange forhold bidrog til denne udvikling, bl.a. den positive holdning til borgerne, som flere af kongerne viste. Kort efter at være blevet byens herre gav Erik af Pommern borgerne vigtige privilegier, og han søgte at beskytte dem mod konkurrencen fra de foretagsomme nordtyskere. Borgernes råd, magistraten, fik udvidede beføjelser. Erik af Pommerns efterfølger Christoffer af Bayern fulgte samme linie. 1443 fik byen en ny stadsret, der gav øgede beføjelser til magistraten, ligesom gilderne fik større spillerum. Det fine tyske øl – der nok har været en kende bedre end det lokale og derfor en farlig konkurrent – måtte kun sælges fra stadskælderer, der blev drevet af magistraten. Indtægten var en del af magistratsherrernes løn. Christian 1. interesse-rede sig bl.a. for havnen, som han lod oprense og udbedre i 1465, og kong Hans førte en politik, der energisk var rettet mod den hanseatiske konkurrence, ligesom han i det hele taget var borgerstanden overordentlig venligt stemt, en holdning, man i endnu højere grad træffer hos hans søn og efterfølger Christian 2.

Middelalderen igennem havde kongerne udført deres administrative, militære og dømmende virksomhed fra skiftende opholdssteder. De drog fra borg til borg med deres familier, hoffolk, kanceli, livvagt og arkiv. Fra 1400-tallet blev det anderledes. Riget blev i stadig højere grad styret fra ét sted, fra en hovedstad, og denne hovedstad blev København. Nok rejste kongen fortsat meget rundt i sit rige, men regeringsorganerne med deres skarer af funktionærer og stabler af dokumenter holder sig nu til København. Der var også et andet stort statsligt organ, som fik basis i København. Det var orlogsflåden. Kongerne, bl.a. kong Hans, sørgede for, at landet fik en permanent flåde. Den skulle bruge masser af proviant og mate-

Modelbyen, der om sommeren er udstillet foran Bymuseet, viser København på reformationstiden. De lave borgerhuse, der ses mellem Københavns Slot og Vor Frue Kirke, er i det væsentlige opført i bindingsværk. Fot. Københavns Bymuseum.

riel. Det gav fortjenstmuligheder for københavnernes. Adelen søgte mere til København end tidligere, nu hvor den var landets hovedstad, og de byggede sig gårde i byen. 1479 fik København landets første, og længe eneste, universitet.

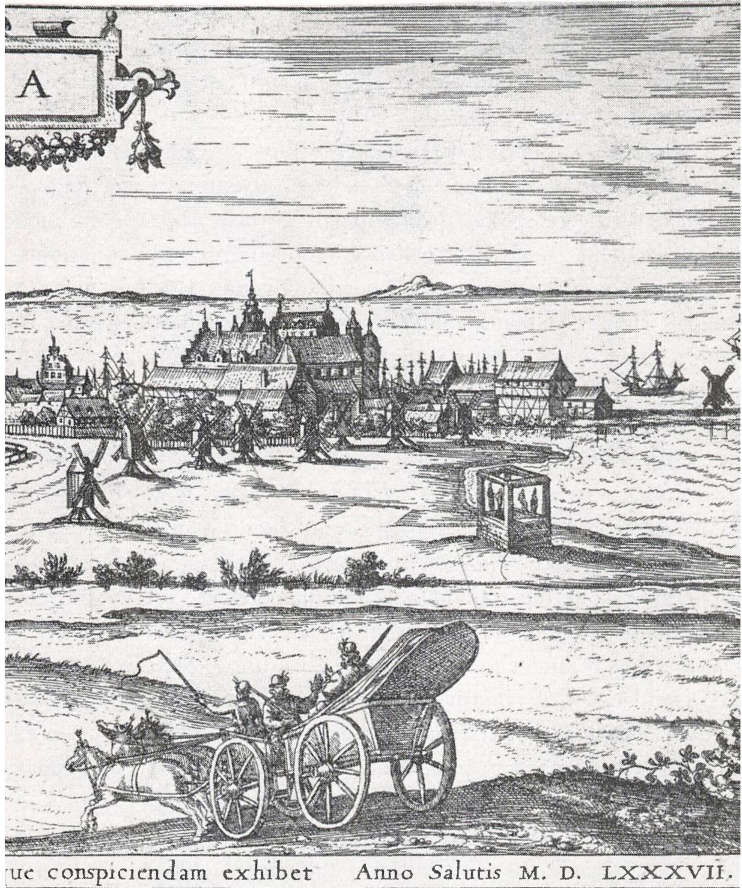
1500-tallets første del gav en række barske oplevelser. 1523–24 var byen belejret i et halvt år, idet den støttede Christian 2. I januar 1524 kapitulerede den til Frederik 1., der behandlede den pænt. 1535–36 måtte byen tåle belejring på ny, denne gang i et helt år og under langt værre vilkår. Københavns borgere havde denne gang allieret sig med en lübsk lejhær under grev Christoffer af Odenburg – efter ham kaldes krigen Grevens fejde. Formålet fra borgernes side var at få Christian 2. tilbage som dansk konge. Men i juli 1536 måtte den udhungrede by overgive sig til Christian 3. Også han behandlede byen med mildhed, men magistratens indflydelse blev

København set fra landsiden.

dog fremtidig noget begrænset. Kongerne indsatte fra da af og indtil enevældens indførelse nu og da særlige statholdere for København. I reglen kan man regne med, at til Københavns statholder er udpeget den mand i riget, som er den mægtigste næst efter kongen.

Kort efter Københavns kapitulation indførte Christian 3. reformationen i Danmark. Det var ikke uvelkomment for borgerskabets

Prospekt fra 1587.

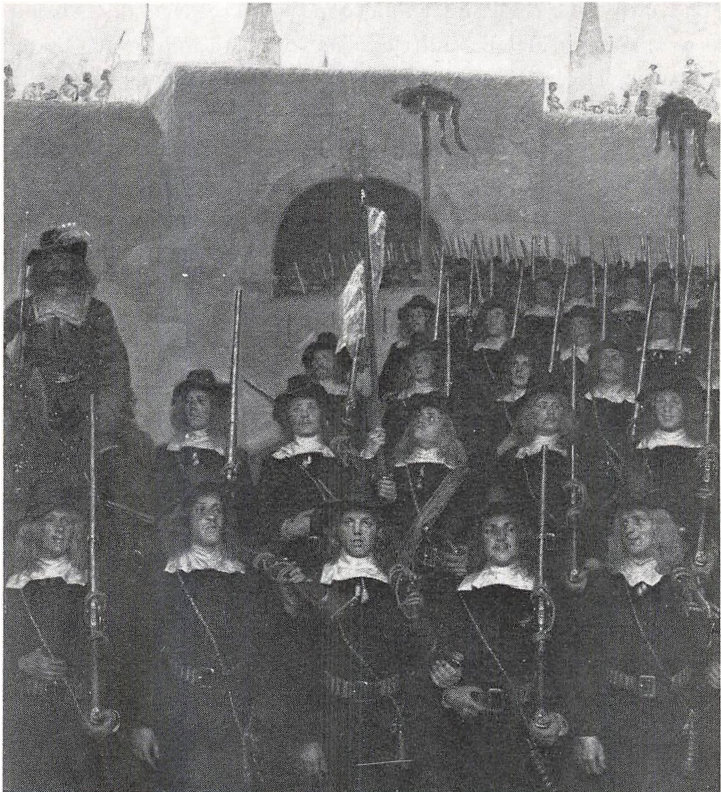
flertal. Siden 1520 havde den lutherske lære været prædikeret i København, og den havde vundet overvældende tilslutning. Allerede før 1536 var man begyndt at lægge gejstlige stiftelser under verdslig administration.

Århundredets sidste halvdel var som helhed en god tid. Konjunkturerne var med erhvervslivet, og selv om landet en tid var i krig, ramte krigsbegivenhederne ikke hovedstaden direkte. Befolk-

ningstallet voksede, og den stigende velstand gav sig udtryk i, at borgerskabet fik solidere og større huse. Der byggedes stadig flest bindingsværkshuse, men flere og flere blandt adelen og de rigeste borgere byggede sig stenhuse.

Christian 4. var endnu et barn, da han blev konge i 1588. Men fra 1594 overtog han selv regeringens ledelse, og hans regeringstid blev en af de vigtigste epoker i Københavns historie. Han søgte – med skiftende held – at fremme erhvervslivet ved oprettelse af handelskompagnier og manufakturer – d.v.s. produktionsforetagender med stordrift. Han udvidede byens areal til det dobbelte ved at inddrage et område øst for den gamle by. Dette fik navnet »Skt. Anne by«, senere kaldtes det »Ny København«. Han grundlagde den selvstændige købstad Christianshavn, der senere – 1674 – blev indlemmet i København. Han byggede en række monumentale bygninger, en ny flådehavn og et helt kvarter med boliger for marinens folk, Nyboder. Han reorganiserede byens fattigvæsen, forbedrede vandforsyningen, oprettede et postvæsen og meget andet. En ubehændigt ført udenrigspolitik, uheldige krige og ugunstige økonomiske konjunkturer bevirkede dog, at han ved sin død i 1648 efterlod landet i en ret prekær forfatning. Men borgerstandens spidser havde i de forløbne år samlet sig så megen velstand og erhvervet så stor selvtilid, at man her havde fået en politisk faktor, som de styrende fremover måtte regne med. Det varede da heller ikke længe, før der fra den side lød røster, der krævede flere rettigheder og mere indflydelse, og så skete der pludselig noget, der rykkede Københavns borgere frem i allerforreste linie.

I 1657 indlod kong Frederik 3. sig i krig med Sverige. Men det gik de danske styrker ilde, og da de var løbet over ende i det øvrige land, gik svenskekongen Karl Gustav i vinteren 1658 over isen til Sjælland og rykkede frem mod København. Kongen indså, at krigen var tabt og sluttede fred 18. februar 1658. Men freden varede ikke længe. Hen på sommeren brød den svenske konge den og gik i land på Sjælland med en hær. Rigets skæbne afhang nu af, om den danske konge kunne holde København, og dertil behøvede han borgernes effektive hjælp. Han var helt klar over, at prisen måtte blive større rettigheder til borgerskabet, og 10. august 1658 udstedte han et brev, der gav Københavns – og Christianshavns – borgere løfte om

Kr. Zahrtmann: Studenterne rykker ud til Københavns forsvar 1658. Maleri. Den Hirschsprungske Samling.

vidtgående privilegier og rettigheder, herunder fritagelse for en række økonomiske byrder samt ligestilling med adelen på en række områder. Dagen efter stod Karl Gustav uden for byens porte, og en langvarig belejring tog sin begyndelse.

Københavnernes forsvar for deres by i disse år er et glansfuldt kapitel i byens historie, som ofte er blevet beskrevet. Det er da også ubestrideligt, at dette forsvar reddede det danske riges eksistens. Et dramatisk og afgørende højdepunkt var det svenske stormløb i natten mellem 10. og 11. februar 1659. Byens borgere, der havde støtte af hollandske hjælpetropper, slog det tilbage med blodige tab

for svenskerne. Nogle uger senere modtog borgerne deres belønning af kongen, idet han indfrie sine løfter fra august 1658 og ved et privilegiebrev af 24. marts 1659 tildelte Københavns borgere de lovede friheder og rettigheder. Blandt dem var tilladelsen til at vælge en repræsentation af borgere (»de 32 mænd«), der skulle tages med på råd om byens anliggender. Da belejringen omsider var forbi i 1660 fulgte et politisk opgør, der resulterede i enevældens indførelse. I det politiske spil, der førte frem til dette, brugte kongen borgerstanden som en brik mod adelstanden, og borgerne lod sig villigt bruge mod de forhadte adelige. Den tak, de modtog herfor af kongen var dog ringe. 24. juni 1661 udstedtes et nyt privilegiebrev, der i realiteten betød en gennemhulning af de tidligere givne privilegier for København. De 32 mænds forsamling fik lov at bestå, men den var uden betydning indtil midten af 1700-tallet, hvor det lykkedes den at få en vis – uhyre beskedent – indflydelse på byens økonomi.

Enevælden søgte at stimulere det københavnske erhvervsliv ved oprettelse af handelskompagnier og manufakturer, og hoffet, centraladministrationen, militæret og flåden gav store erhvervs- og fortjenstmuligheder for københavnerne, der til gengæld i tidens løb måtte bære betydelige skatte- og afgiftsbyrder.

Det var først og fremmest de større forretningsdrivende, der skummede de store fortjenester og dominerede i byens magistrat. Håndværkerne havde sværere ved at gøre sig gældende. De støttede sig til deres lav, der – foruden at være sociale hjælpeorganisationer – søgte at monopolisere håndværksarbejdet på lavsmestrenes hænder og bestræbte sig på at regulere antallet af mestre, så der ikke blev for stort udbud indenfor de enkelte fag. Disse lav måtte dog kæmpe både mod statsmagten og mod de ikke-organiserede håndværkere, der til stadighed søgte at trænge sig ind på deres områder. Forbrugere var naturligvis heller ikke altid lige lykkelige for lavsmonopolerne.

I 1700-tallets første halvdel blev byen ramt af flere katastrofer. Det var en uhumsk og rodet by, hvor de 60–70.000 indbyggere var klumpet alt for tæt sammen. 1683 havde man fået en række bestemmelser om byggeforhold, der vel havde hjulpet noget, men ikke mere end at byen stadig var et let offer for epidemier og storbrande,

C. A. Lorentzen: Den rædsomste nat i København. Således oplevede kunstneren fra sin bopæl på Charlottenborg englændernes bombardement i 1807. Huset midt i billedet er det nuværende hotel d'Angleterre. Maleri. Statens Museum for Kunst.

og begge dele ramte nu byen med frygtelig kraft. En pest i 1711 bortrev en trediedel af byens indbyggere, og en kæmpebrand i 1728 raserede en trediedel af byen.

Så stor en tragedie branden end var, så blev det i hvert fald nu muligt at få en del gader udvidet og reguleret. Mange af de nye huse, man opførte – »ildebrandshusene« – var gode og solide. Enkelte står den dag i dag. København i 1700-tallet kan vi danne os et vist indtryk af gennem Holbergs komedier. For dem såvelsom for andre skuespil, maskerader o.a. forlystelser kom der trange kår i de år, landet styredes af den pietistiske kong Christian 6. (1730–46).

Fra midten af 1700-tallet og indtil 1807 var byen inde i en økonomisk opgangstid, der dog nu og da blev afbrudt af kortere depressionsperioder. Man kalder tiden »den florissante«, d.v.s. den blomstrende. Baggrunden var de store krige i Europa såvelsom i de

oversøiske lande. Danmark holdt sig neutralt. Det gav fortjenstmuligheder.

Bystyret var i Struensee-tiden ude for en ubehagelig omvæltning. I foråret 1771 afskedigede Struensee simpelthen både magistraten og de 32 mænd og satte nogle få håndplukkede tilhængere til at styre byen. Men efter Struensees fald blev denne ligesom hans øvrige omlægninger annulleret, og fra efteråret 1772 var alt igen ved det gamle.

I 1795 rantes byen påny af en storbrand. Henimod 1000 gårde og huse brændte. Men genopførelsen gik rask; det var jo gode tider. I 1807 kom Danmark i krig med englænderne, der belejrede og bombarderede København. 290 ejendomme blev totalt ødelagt og 1500–1600 blev beskadiget. Danmark måtte aflevere sin orlogsflåde, og landet var nu med i Napoleonskrigene – som det skulle vise sig, på den tabende side. Det kostede os Norge, og opgangsårerne for Danmark og dets hovedstad var forbi. I stedet kom en række yderst trange år. Erhvervslivet stagnerede, centraladministrationen indskrænkedes, og flåden var borte. Da det efter nogle års forløb på ny lysnede for landets erhvervsliv, var det ikke København, men provinsbyerne, der først høstede fordel deraf. Henimod århundredets midte gik det dog atter fremad. I 1850'erne blev de gamle volde sløjfet, en del af området blev til parker, andet blev bebygget.

Ved samme tid skete der væsentlige ændringer i forholdene for byens erhvervsliv. De gamle håndværkerlav blev opløst, og også andre af fortidens skranker faldt. I de følgende årtier, især efter 1870, fik København en betydelig industri. Der skete sammenlægninger af erhvervsforetagender til store, dominerende selskaber, og der udviklede sig et moderne bankvæsen. Havnen havde gode år, og ved århundredets slutning blev der etableret en frihavn. Samtidig foregik der en vældig udvikling af det kommunale servicesystem: værker, hospitaler, forsorg etc.

I 1840 fik København en ny forfatning. De 32 mænds råd, der hidtil var blevet fornyet ved selvsupplering, blev til en borgerrepræsentation valgt af borgerne selv, omend valgretten var indskrænket til en lille overklasse. I året 1840 var der således kun 1929, der havde valgret. I 1857 fik byen en noget mere demokratisk forfatning, der med visse ændringer gjaldt hele perioden 1858–1938. Blandt de

vigtigste reformer fra denne periode kan nævnes indførelse af kvindeligt valgret i 1908 og en række udvidelser af valgetten i al almindelighed. Til henimod slutningen af 1800-tallet var borgerrepræsentationen helt domineret af det højreorienterede borgerskabs repræsentanter. Derefter gjorde en alliance af venstreorienterede borgerlige og socialdemokrater sig stadig stærkere gældende. Lidt inde i det nye århundrede gik denne alliance dog i stykker. Socialdemokratiet voksede og blev snart bystyrets altdominerende parti.

Ved forfatningen af 1938 blev det slået fast, at borgerrepræsentationen var den eneste bevilgende myndighed. En anden vigtig ændring var, at byens finanser fra da af administreredes af en overborgmester. 1938-forfatningen gjaldt til 1978.

I løbet af dette århundrede er nogle af den indre bys mest uhumiske kvarterer blevet revet ned, således forsvandt Brøndstræde-kvarteret i 1909, og under den tyske besættelse blev der foretaget en omfattende sanering af Adelgade–Borgergade kvarteret. En ny byggelov fra 1939 afløste den stærkt forældede fra 1889.

I årene 1900–02 skete der en vældig forøgelse af Københavns kommunes område, idet Brønshøj sogn, Valby, Sundby og Nathanaels sogn blev indlemmet. Byens areal voksede derved fra 4.300 til 12.700 tdr. land. Efter indlemmelserne var befolkningstallet på ca. 400.000 og det steg hurtigt i de følgende år, indtil det i 1950 kulminerede med ca. 768.000. Nu er det hastigt dalende. Hvad den indre by angår har dets betydning som beboelsesområde gennem mange år været nedadgående. Ejendommene bruges mere og mere til erhvervsformål, og de beboere der er tilbage, tilhører mere og mere helt specielle kategorier, bl.a. unge under uddannelse og, i visse kvarterer, talrige sociale tabere.

En ejendommelig foreteelse fra den allernyeste tid er den såkaldte »fristad Christiania«, et tidligere militært område på Christianshavn, der er blevet besat af slumstormere, som lever her under primitive forhold og absolut uborgerlige former.

Det gamle Københavns fæstningsværker

Af Finn Askgaard

Det er ikke svært at forstå, at den fortræffelige naturhavn mellem Sjælland og Amager i en retsløs tid ofte blev hjemsøgt af ubudne gæster. Her rørte der sig tidligt en livlig handels- og fiskeri-virk-somhed i tæt sammenhæng med det vidtberømte sildefiskeri i Øre-sund. Muligvis søgte beboerne på stedet at beskytte sig med volde, grave og plankeværker, men en mere fast plads blev havnen ikke, førend den som en kongelig gave kom i biskop Absalons eje. Det var omkring 1158.

Absalons Borg

Absalon indså, at det var et værn imod sejlene fjender, stedet, som Saxo kaldte havn, først og fremmest trængte til. På en lav strand-holm nær havnepladsen satte han derfor i 1167 et anseeligt borg-byggeri igang. På denne tid var det en stor fordel for en forsvarer at stå højt hævet over angriberen. Derfor bestod datidens europæiske borge oftest af et højt tårn, der havde forbindelse med en lavere ringmur. Indenfor muren kunne der så bygges forskellige huse, beregnet til at tilfredsstille dagliglivets fornødenheder. Absalons borg er til dels bygget efter denne recept.

Da det nuværende Christiansborg skulle opføres i begyndelsen af dette århundrede, var der rig lejlighed til at studere den gamle borgs fundament. Der åbenbarede sig dele af en vestlig (76 m) og dele af en østlig (18 m) ringmur. Deres konturer lod ane, at anlægget havde været omtrent cirkulært med en ydre diameter på ca. 56 m. Muren stod på solide kampesten. Den lave skråningsokkel og selve muren var udvendigt beklædt med smukt tilhugne kridtsten, hvorved den minder om en del kirkemure på Sjælland. Muren var ikke overvældende tyk, kun ca. 1,7 m eller halvanden gang en almindelig kirkemur. Dette ville dog i de fleste tilfælde være nok til at modstå en tilsejlede fjende uden store belejringsmaskiner.

Jarmers tårn, resterne af et i 1528 opført fæstningstårn. Det var placeret, hvor Nørre Vold og Vester Vold mødtes. Navnet stammer tilbage fra Valdemarernes tid. Det var på det sted, at fyrste Jarimar i 1259 gennembrød Absalons plankefæstning og trængte ind i byen. Fot. P. B. Schmidt 1951. Københavns Bymuseum.

Det gamle Københavns fæstningsværker

Absalons fæstning synes at have manglet det omtalte dominerende tårn, hvorved den svarer til flere samtidige sjællandske borge f.eks. Søborg. Et tårns tilstedeværelse kan dog ikke helt udelukkes, da kun godt en tiendedel af grundarealet har været tilgængeligt for undersøgelse. Murens højde er af indlysende grunde ukendt, men det må anses for givet, at den har haft en indvendig skyttegang af træ og et takket brystværn på murtinden. Alt tyder på, at havvandet er gået helt ind til borgens fod.

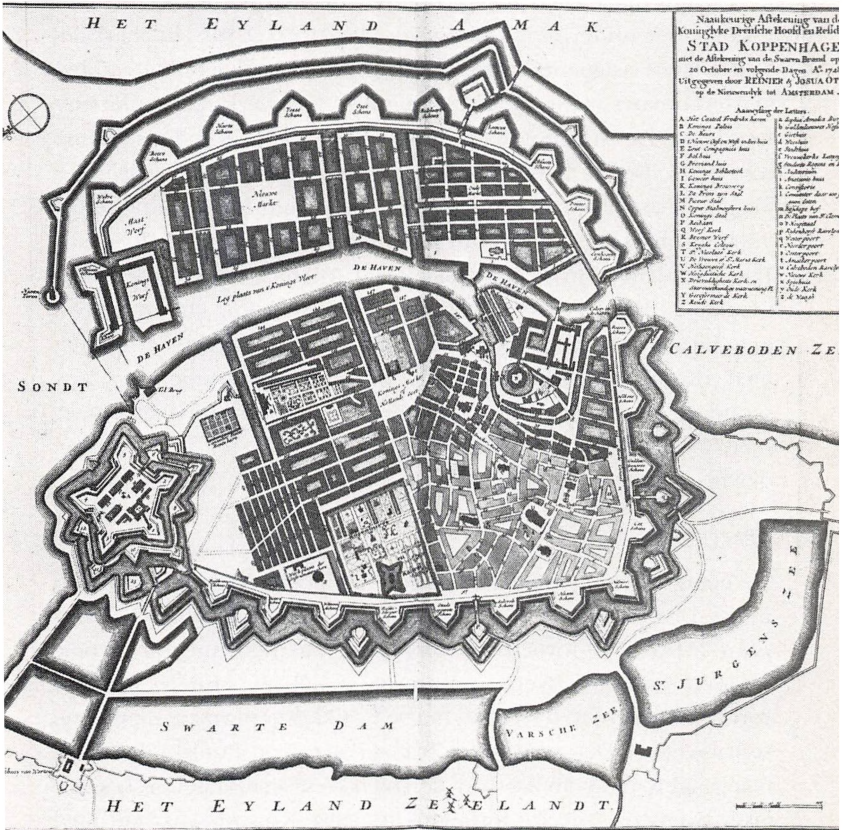
Borgen blev erobret i det mindste tre gange – 1249, 1259 og 1368. Det er muligt, at 1200-tallets erfaringer har fået ejeren, roskildebispens, til at forstærke anlægget. I hvert fald har man konstateret, at der uden på den vestre ringmur blev opbygget et firkantet flankeringstårn af teglsten. Fundamentet af et tilsvarende tårn menes også fundet på østsiden. Deres funktion var at gøre det muligt for forsvarerne at beskyde den angribende fjende langs muren, medens han forsøgte at bestige den. Dette kunne dog ikke hindre erobringen i 1368, der året efter førte til borgens fuldstændige ødelæggelse. Men det er endnu idag muligt at danne sig et indtryk af den omtalte borg, da dele af udgravningerne ligger blotlagte i Christiansborgs kælder, hvortil der er adgang for publikum.

Borgernes fæstning

Selvom Roskildebispens genopførte borgen efter ødelæggelsen, ansås den næppe længere for et afgørende militært anlæg. Der var nu mere tale om et slot end om en borg. På denne tid skulle der større fæstningsværker til for at beskytte en så stor boplads som København. Det var således først og fremmest byen selv, der skulle befæstes. Det er nu ikke meget, vi ved om Københavns middelalderlige fæstningssystem, men man har dog en klar opfattelse af, hvor datidens volde lå. Voldlinien omkransede utvetydigt det, vi idag kalder den indre by. Den fulgte således Vestervoldgade fra den gamle kystlinie ved Løngangsstræde op til Jarmers plads, hvorefter den fortsatte ad Nørrevoldgade til Nørreport station. Herfra skråede den over mod Gothersgade, som den nåede omtrent ved Reformerte Kirke. Langs denne gade nåede volden til vestsiden af Kongens Nytorv, hvorefter den fulgte Holmens Kanal indtil Vingårdsstræde. Her nåede volden den daværende kystlinie. Det var en

Det gamle Københavns fæstningsværker

afgrænsning af byens areal, der muligvis gik helt tilbage til Absalons tid. Ifølge Roskildebispens jordebog fra 1377 havde den i hvert fald denne udstrækning.

Reinier & Josua Otten's kort over København fra 1728 giver et tydeligt billede af byens befæstning. Øverst i billedet Christianshavns volde, til venstre Kastellet. Den lige vej nedenunder Kastellet fører ind til Østerport. Nørreport er at finde lidt til højre for billedets midte, medens adgangsvejen udefra til Vesterport ses tydeligt yderst til højre.

Denne by var omgivet af en lav jordvold med foranliggende grav. Volden var yderligere forhøjet og forstærket med planke- og pæleværk, især vel omkring de tre velkendte porte, Vesterport udfor Vestergade, Nørreport udfor Nørregade og Østerport – Røde port – udfor Østergade. Disse anlæg omtales første gang i stadsretten af 1294, og 150 år senere – i 1443 – fastsattes straf for den, »som stiger over byens mure eller planker, bryder planker ud, løsner planker eller kryber under dem ind og ud«. Pæleværket var åbenbart befæstningens svage punkt, også i henseende til vedligeholdelse. Med skydevåbnenes voksende betydning blev murværk stadig mere almindeligt. Fæstningens ældste tårn, »Byens tårn«, kendes så tidligt som 1343. Det lå, hvor Østervold nåede stranden. Siden blev der bygget flere forsvarstårne, de fleste vistnok lidt før og lidt efter år 1500. Jarmers tårn kan endnu ses som ruïn. Det ligger på det sted – Jarmers plads –, hvor fyrst Jarimar af Rügen gennembrød byens planker i 1259. Her omtales endnu i 1496 en åbning i fæstningsringen, Jarmers gab. Et andet tårn, Hanetårnets grundrids er aftegnet med brosten på Nørrevoldgade udfor Larslejrstræde. Det forsvundne Vandmøletårn, der lå hvor Vestervold nåede stranden, er især kendt, fordi det i 1589 blev stillet til rådighed for Tycho Brahe, der brugte det som observatorium i nogle år.

Kongens fæstning

De mange tårne – mindst 9 –, og de tre porte var forbundet med mure. Disse styrkedes med indvendige jordvolde. Et brev til Christian 2. fra 1530 fortæller, at borgerne var ifærd med at forhøje »volden inden udi byen, som muren er høj til«. Mur og vold var foroven 16 alen bred – ca. 10 m. De er sikkert opført på samme tid som tårnene. Dette forklarer byens store modstandskraft under belejringen 1535–36. Det var derfor ikke så mærkeligt, at kongen efter byens overgivelse forlangte at »være Københavns stad med dens befæstning mægtig«, hvad dog på ingen måde fritog borgerne for at bidrage til fæstningens vedligeholdelse og forbedring. Sit højdepunkt som muromgivet stad nåede København under Frederik 2., således som det ses på et stik fra 1587 i Braunius: *Theatrum urbium*.

Christian 4.s fæstning

Artilleriets udvikling i 1500-årene førte til, at intet murværk længere kunne modstå en svær artilleribeskydning. Man måtte påny vende tilbage til de rene jordvolde, nu ikke blot for at stå højere end fjenden, men også for at beskytte sig mod artilleriets ødelæggende ild. For at hindre angriberen i at trænge over den foranliggende grav og bestige volden, anlagdes med passende mellemrum bolværker eller bastioner, dvs. vinkelformede fremspring på volden. Herfra kunne man beskyde graven og volden på langs, ganske som man tidligere havde gjort det fra tårnene.

Man fristes til at sige, at det selvfølgelig var Christian 4., der

C. W. Eckersberg: Halmtorvet 1809. Vesterport (til venstre) blev som den første af byportene revet ned i 1856. Lige indenfor porten ses vagtbygningen og i baggrunden sprøjtehuset. På volden står Store Kongens mølle. Akvarel. Københavns Bymuseum.

gennemførte disse nye store anlæg. De fulgte iøvrigt den tidligere fæstningslinie, hvor mure og tårne demoleredes eller dækkedes med jord. Bastionerne lagdes i de fleste tilfælde omkring de gamle tårne. Kongen proklamerede i december 1606, »at vor købstad København, som en hovedstad --- med det allerførste må --- blive befæstet, og med vold og anden nødtørft --- således forsynet, som det sig bør«. Karakteristisk for Christian 4.s anlæg var de ca. 6 m høje, ret smalle volde og de små bastioner, som også kan ses på de ældste kort over Christianshavn, der anlagdes i årene efter 1617. Voldenes sider blev beklædt med græstørv, og oven på voldene opkastedes der brystværn til dækning for mandskab og bestyknig. Graven foran volden var 30–35 m bred og 2–3 m dyb. Med Christianshavns befæstning var den beskyttende ring om havnen blevet sluttet, flåden til et sikkert værn. Der var dog en svaghed i fæstningssystemet. Slotsholmen lå næsten åben udimod Kalvebodstrands lave vand, således at en isvinter let kunne medføre, at strømmen her omdannedes til en isbro, der førte lige ind til stadens hjerte. Det var netop, hvad Carl Gustaf søgte at udnytte i 1659. Det var naturligvis et problem at holde hele voldgraven våd, da der var en højdeforskel på ca. 5 m i voldterrænet. Det klaredes med bjørne eller dæmninger, der inddelte graven i mindre afsnit eller bassiner. Vandet til graven kom fra Peblingsøen, der fyldtes ved hjælp af et sindrigt system af delvis kunstige vandløb: Ladegårds-, Grøndals- og Lygteåen.

I sine sidste leveår tumlede Christian 4. med planer om en ny stor udvidelse af Københavns befæstning. Han ville forlænge Nørrevold ud til Sundet ved Skt. Annæ skanse, anlagt i årene efter 1627, hvor nu Kastellet ligger. Han udpegede i 1647 Axel Urup til at forestå arbejderne, men de tog lang tid og var knapt fuldendte 10 år efter kongens død, da svenskerne lagde sig udenom staden i august 1658. Den svenske ingeniørofficer Erik Dahlbergs spionkort fra disse dage viser tydeligt resultatet: Den gamle voldlinie (Vester- og Nørrevold) fra Kalvebod til Nørreport med de små nu umoderne bolværker, og den nye Østervold med store, brede bastioner. Skt.

Kastellets anselige kommandantbolig, opført 1725. Fot. Sv. Thoby.
Danmarks Turistråd.

Vejmøllen fra 1847 pryder endnu een af Kastellet's bastioner. Fot. Sv. Thoby. Danmarks Turistråd.

Annæ skanses alder ses også på de små bolværker. Men alt i alt var fæstningen dog stærk nok til at modstå Carl 10: Gustafs hårdnakkede stormangreb på staden natten mellem den 10. og 11. februar 1659.

Enevældens fæstning

Efter svenskekrigen besluttede den nu enevældige Frederik 3. at modernisere fæstningen. Hovedstaden var jo nu blevet en grænseby efter afståelsen af Skånelandene til Sverige. Den kendte hollandske fæstningsbygger Henrik Rüse indkaldtes til dette arbejde. I løbet af

1660'erne udførtes der en gennemgribende fornyelse af såvel Københavns som Christianshavns voldsystem. Voldene blev bredere, bastionerne blev større og af en mere effektiv udformning, gravene blev bredere og dybere, ligesom der anlagdes mindre fremskudte værker – raveliner – foran udsatte steder som f.eks. portene. Endelig forlængede Rüse Vestervold langt ud i Kalvebodstrand, så afstanden til Christianshavns vold blev betydeligt mindre, og slotsholmen såvel som havnen fik en effektiv dækning. Dette storslåede voldanlæg er endnu bevaret omkring Christianshavn, en sand pryd for byen.

Perlen i Rüses anlæg er givetvis Kastellet – citadellet Frederikshavn –, der kom til at afløse Skt. Annæ skanse. Det er et stort lukket værk med fem bastioner, omgivet af to grave. Disse er adskilt af raveliner, forbundne med smalle, lave volde. Porten ind imod byen kaldtes Sjællandsporten eller Kongeporten, porten imod nord Norgesporten. Inde i anlægget byggedes flere rækker kasernelænger (stokke), hvortil der i begyndelsen af næste århundrede føjedes en smuk kirke og en anselig kommandantbolig. Derimod blev det slot, som Frederik 3. havde tænkt at opføre i anlæggets midte (eksercerpladsen) aldrig til noget på grund af københavnernes protester. Efter en periode af forfald er Kastellet nu restaureret på smukkeste måde. Der er offentlig adgang til anlægget, som er et arkitektonisk værk af europæisk betydning.

Rüses fæstning stod stort set uforandret til anlæggets nedlæggelse i forrige århundrede. Dog forlængedes hans vold om Christianshavn i slutningen af 1600-årene helt ud til Refshalegrunden, et voldafsnit med ikke mindre end syv store bastioner, afsluttet af Quintus. Det skulle beskytte marinens nye anlæg – Holmen – og flådens leje. De øvrige voldafsnit forstærkedes i tidens løb med mindre, foranliggende anlæg til gravens forsvar. Endelig opførtes der nogle meget smukke portbygninger til de fire hovedporte, foruden de tre nævnte også Amagerport; men de er ikke bevaret til vore dage.

Det gamle Københavns fæstningsværker

Fæstningens fald

Den gamle fæstning viste sin utilstrækkelighed i 1807, hvor hovedstaden måtte overgive sig til englænderne efter få dages bombardement. Et talstærkt, langtrækkende skyts og nykonstruerede krigsraketter gjorde en fæstning af Københavns udstrækning for sårbar. Derefter blev den i realiteten opgivet som militært anlæg. Da fæstningsringen tilmed var ved at blive en utålelig hindring for stadens udvikling, blev dens nedlæggelse endeligt besluttet i 1869. Tivolis have og parkerne fra Jarmers plads til Østerport er idag de sidste mindelser om den grønne voldring, der i århundreder havde beskyttet det gamle København.

Sproget i København

Af Jørn Lund

Studier i den københavnske dialekt påkalder sig større interesse end studier i andre dialekter, hvis man betragter det danske sprogområde i fugleperspektiv. For medens de øvrige dialekter er vigende og mange steder kun tales af den ældre del af befolkningen, bliver der flere og flere københavnsk-talende – så mange, at man i dag kun med visse forbehold kan kalde københavnsk en dialekt.

Forklaringen er den, at det, der fortrænger de landlege dialekter, er københavnsk. I første omgang opgiver dialekten sine særlige gloser – somme tider fordi de kan være knyttet til arbejdsredskaber og metoder, som man har forladt – somme tider fordi en fællesdansk glose er mere praktisk anvendelig uden for dialektområdet. Dialektens bøjningssystem og syntaks – regler for ordenes rækkefølge – påvirkes ligeledes, og sideløbende hermed bliver udtalen underlagt københavnsk indflydelse. Mest stabil er vist nok intonationen eller sætningsmelodien, også hos det enkelte individ. En jyde der flytter til hovedstaden som voksen kan på næsten alle områder komme til at tale som københavnerne, men tonegangen vil ikke blive helt den samme.

Selvfølger er påvirkningen fra københavnsk i f.eks. Vendsyssel ikke *direkte*. Københavnsk breder sig som ringe i vandet. Dialekten i Vendsyssel bliver måske påvirket af et lokalt stationsbymål, der igen er påvirket af den regionale variant af rigsmålet i en større by i området, hvis sprog igen er påvirket af sproget i København.

Rigsmålet er påvirket af den københavnske dialekt. Rigsmålet er ikke – som mange vist har troet – et kunstprodukt, et syntetisk bogsprog overført til talesproget. Man kan følge københavnskens – og altså rigsmålets – udvikling gennem århundreder. Det er en løbende historisk udvikling uden de store spring, en udvikling der viser en meget beskeden indflydelse fra skriftsproget og så at sige ingen påvirkning fra provinsens sprog. Påvirkningen går den modsatte vej.

Egentlig er det ikke så mærkeligt, for København har jo været

administrativt og kulturelt centrum i århundreder. Her er landets embedsmænd blevet uddannet, læger, præster, sagførere og gymnasielærere ud over landet har alle tilbragt nogle ungdomsår i hovedstaden, og sproget har været normdannende. Det har kunnet påvirke dem, bl.a. fordi de gennemgående har været i en sprogmødetagelig alder. Som bekendt er man – også sprogligt – mest plastisk i de unge år.

I nyere tid har også Radio og TV kunnet øve en vis begrænset indflydelse, og i æteren har den københavnske dominans været mærkbar lige fra mediernes barndom og til i dag. Radio og TVs normdannende virkning overdrives imidlertid ofte. Vigtigere er den direkte sproglige kontakt mellem mennesker – og det skal tages i betragtning, at en meget stor del af den danske befolkning bor i Københavnsområdet. Hovedstaden er ofte blevet kaldt overdimensioneret i forhold til landets størrelse og indbyggertal i øvrigt.

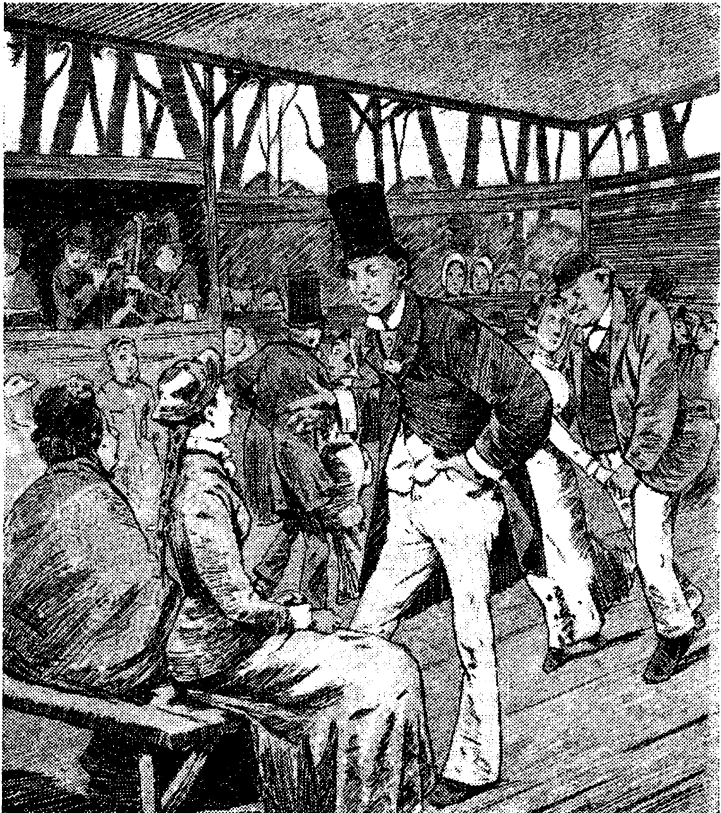
Lad os i denne artikel lægge to tværsnit i stoffet og dels betragte københavnsken i midten af forrige århundrede, dels københavnsk i dag.

Den københavnske udtale i midten af forrige århundrede kender man temmelig godt, for der findes ikke så få fonograf- og grammofoonoptagelser med personer født i første halvdel af århundredet. Optagelserne findes dels i Nationalmuseets diskotek, dels i Radioens Stemmearkiv, dels i private arkiver. En nutidsdansker kan uden større besvær forstå, hvad der siges, og det besvær, der kan være, skyldes først og fremmest en dårlig teknisk kvalitet. Men lytter man efter nuancerne i sproget, vil der i gennemsnitlig mindst hverandet ord være en udtaleforskel. Alle *a*'er er åbne: 'dame, tale, taske, land'; *a* og *r* er ikke smeltet sammen i ord som 'far, Karen, spar'; hvor man i dag har en *å*-lyd i ord som 'rund, sukker, lunken, puffe, ond' havde mange en *o*-lyd, og *å*-lyden i 'folk, komme, tosset' osv. lød henad *år* («*fårllk*») osv. – også hos de højere lag. Medens vi i dag nærmest har *a*-lyde i 'kreds, fred, briste, brev' osv. havde man tidligere rent *e*; *ø*-lydene efter *r* var mere lukkede i ord som 'prøve, brød, bryst, krølle' således at 'øde' rimede perfekt på 'røde', 'bryst' på 'lyst' osv. I dag vil de fleste kunne høre en klar forskel.

I 'kirke, forvirre, stirre' og andre ord med *ir* havde man *e* eller *a*-lyde, i 'styrte, fyrste, styrke' og andre ord med *yr* havde man *ø*-lyde,

og der var *o*-lyde i *ur*-ord som 'agurk, skurk, purk'.

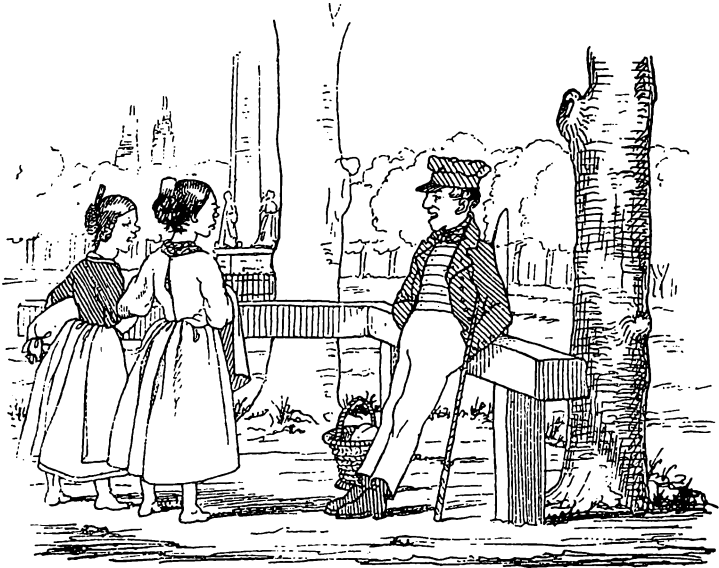
T-erne i f.eks. 'tak, tante, tivoli' var ikke *s*-agtige, som de er hos mange i dag. Man sagde nærmest 'dhak, dhante, dhivoli'. Og det gamle bløde *g* var ikke blevet *w*- eller *j*-agtigt i ord som 'foredrag, læge, bjerge, neger, sagfører'.

- Guj, hvor dog Frøknen danser mageløs øndi. Deres Lige finds der inte i Aften.
 - Finder Di værkli, Hr. Ballerup? Di sier nu osse alti saa kønne Ting te Damerne.
 - Tak for Konplimænten! Je ska nu osse betro Dem, at je har lagt den halle Nat aa tingt, hva je sku sie te Damerne.
- (Punch – 3. august, 1882)

Dette var blot nogle af de udtaleforhold, der rådede. De fleste af dem var fælles for høj og lav, men i øvrigt er kilderne til belysning af sproget hos de højere lag langt fyldigere end materialet, der kan give oplysning om den jævne mands sprog. Man har sikrere oplysninger om mange landlige dialekter end om sproget hos almuen i København. Interessen for de landlige dialekter fik nemlig næring af den romantiske bevægelse i forrige århundrede. Romantikerne mente, at civilisationen og bylivet havde indvirket forkrøblende på mennesket. Folk på landet var mere i pagt med naturen, og deres sprog var upåvirket af latinskoleterperi, stift skriftsprog og andre kunstprodukter. Ved at studere dialekterne kunne man nå ned til det ægte folkelige. Talesproget, overleveret fra generation til generation, var udformet af folket i en ubrudt linie fra den nordiske oldtid og fremover, det var et udtryk for *folkeånden*. Man kaldte tidligere ligefrem dialekterne for *folkemålene*. Rigssproget havde som litteratursproget og de dannedes sprog været genstand for systematisk udforskning også før romantikken. Tilbage stod den københavnske almues sprog, der først et godt stykke ind i vort århundrede har været genstand for systematiske studier. Man kaldte det i ældre tid ofte *gadesproget* eller *vulgærsproget*, og det blev opfattet som en slags fordrejning af det korrekte dansk, som mindre ånder ikke formodedes at kunne beherske. Betegnelserne *gadesprog* og *vulgærsprog* er uheldige alene af den grund, at de også bruges om eder og kraftudtryk, om sjofle ord og anstødelig tale, der intet specielt har med københavnsk at gøre. Man kan som bekendt også bande på dialekterne og fortælle en sjofert på rigsmål.

En af de første, der har beskrevet nogle københavnske udtaleforskelle, er J. L. Heiberg, der under overskriften »Sprogfeil hos Folk af de simple Classer« bl.a. nævner 'jeg skjod (= skød), Morgning og Aftning, Action (= auktion), Olle (= olie), Salvat (= serviet), brang (= bragte), riæl (= reel), våren (= været), sla (= slå), Bøsen (= børsen)'. Og en af de første, der udnytter sådanne sprogforskelle socialt karakteriserende, er digteren J. C. Hostrup. I 'Genboerne' lader han således de jævne borgere tale anderledes end studenterne. Man møder former som 'karreklud (= karklud), inte (= ikke), sla (= slå), slets inte, sat (= siddet), barestens, illigeveller, fros (= frøs), aftning, lagt (= ligget)' – og fremmedord som 'obselveret (= obser-

„Æddu tosse Dreng! du staaer nu og vælter Rakvirket!“
„ni og vælter Rakvirket!“

»Æddu tosse Dreng! du staaer nu og vælter Rakvirket!«
(Fritz Jürgensens Tegninger. København 1940, nr. 39)

veret), riæl (= reel), losi (= logi)'. Hovedparten af disse former kendes også uden for litteraturens verden, de har været ægte nok.

Baronesse Ursula Dahlerup, født 1840 i København, har i sine erindringer kunnet fastholde en mængde gamle københavnske ud-taler, som de tjenende ånder omkring hende betjente sig af. Jomfru Skaarup siger et sted: »hun ved, at vor højsalig Kong Frederik den sæte er død. Hun sku' saamænd ha' væt med til Liggeparaden, man glemmer den aldrig! – der la' han den Højsalige, li'saa levendes med Sabel og trekantet Hat, eller om det hedder Chakothat – med Støvler og Sporer. Ja Jomfru, vi skal jo alle væk. Men der er Forskel. Vi

kommer ikke på Liggeparade.« *Liggeparade* er en såkaldt folkeetymologisk omdannelse af fremmedordsudtrykket *lit de parade*. – Jomfru Ane siger: »Set Dem ned (—) og faa en kop Sokkerlade«. – Baronesse Dahlerups sproglige hukommelse er god og præcis, så vi kan roligt øse videre af hendes erindringer. »I mit Øre ligger også gemt Betoninger og Udtaleformer som lød i almindelig daglig Tale, f. Eks. sagde man: Fly mig det – for ræk mig det, kuns for kun, inte for ikke, Fivelin for Violin, Doggement for Dokument, losere og logere, immer og ømmer for altid, Komfyr for Komfur, Kyd, vos, Syster, kissebær, Bøjer, arbejde, nysselig for nydelig, Ævler, Bassel, Velbekoms, Kakkeloonen, Morningen, Aftningen, Lommeklud, Tallerkning, Gu'da, Gu'aften, Fruentømmer, Jav for Hastværk, Ammeral, Poggerater for Admiral og Prokurator, Vindve, Kerregaard, Sokkelade, Tevand, Kantøfler, Medekament, Bøfstep, Kommedjehuset for Teatret, Badutspringer for Danser«.

Springer vi frem til vor egen tid, finder vi ingen dialektale, egnsbetingede varianter inden for Københavnsområdet, og sådanne forskelle er i øvrigt også svære at påvise i ældre tid. Derimod finder vi i København to sociolekter, to sæt sprogformer, der er karakteristiske for personer med henholdsvis høj og lav social status. Den såkaldt højkøbenhavnske sociolekt er den, der normalt regnes for rigsmålsnormen. Den findes i sin typiske form hos folk, der kommer fra – er opvokset i – socialt højt placerede miljøer. Den såkaldt lavkøbenhavnske sociolekt er den, der i almindelighed blot kaldes københavnsk, og som findes i sin typiske form hos personer opvokset i socialt lavt placerede miljøer. (Bemærk, at disse fagtermer ikke rummer nogen vurdering af de to sociolekter). I dette århundrede har disse sociolekter nærmet sig hinanden, og det er en af grundene til, at ældre mennesker fra rigsmålstalende miljøer ofte synes, at unge mennesker taler så grimt. Der er imidlertid stadig sociolektale forskelle i københavnsk.

Af typiske *lavkøbenhavnske* træk i dag kan nævnes: De korte *a*-lyde er gennemgående 'flade' foran konsonanter som *blødt d, d, t, l, n, s*: 'mänd, käste, fätte, hälv, nät'. *aj*-forbindelsen udtales henad »arj«: 'Kaj, sejle, nej, dejlig'. Gammelt »ræ« udtales »ra« foran en lang række konsonanter: 'rat (= ret), fram (= frem), traffe (= træffe), rande (= rende)'.

– Væsenarti! Skynd Dem aa køv, lille Madam!! Skynd Dem bare!!!
Væ-æ-æhsen arti! Dailie saftie Gravenstenerere!! Skynd Dem aa kom, els
æjer jæ dem Kraft stajle maj sæl!!!
(Punch – 19. november, 1885)

Kort *å*-lyd lyder henad *åv*: »horld sår orp« (= hold så op), *t* har kraftig *s*-klang: 'tsænke, tsivoli, tsak'.

Korte vokaler kan forlænges: 'Er du barnge? Frarken skal ikke læges der, det er maret tri'st'.

En af de gamle forskelle, der er forsvundet hos den yngste generation, er *j* i stedet for blødt *d* i ord som 'gade, ned, ude, flade' osv. Der er heller ingen yngre mennesker der har langt, fladt *a* i ord som

'fagforening, flagstang, sagfører' – og der kunne nævnes talrige andre forsvundne træk, der tidligere kunne skille høj fra lav. Snart er det den ene sociolekt, der trækker den anden med, snart er det omvendt.

En moderne Storm P. ville med andre ord have lidt færre krydderier til sin disposition – hvis han vel og mærke skulle holde sig til faktisk forekommende sprogræk. Storm P.'s figurer betjente sig i øvrigt af former, der allerede på forfatterens tid var forældede, og Ebbe Rode, den sublime fortolker af Storm P., har da også nænsomt moderniseret adskillige af fortællingerne, når han har skullet læse dem op, men for fremtidens københavnere, der kommer i skole omkring årtusindeskiftet, vil tekster som den nedenstående være ren historie. Forhåbentlig vil de nu more sig alligevel:

»– Du bi'er gammel Rosalie – Du hælder ud over Afgrunden, gør Du – men der æ li'e godt Mosek i Dig endnu – dit gamle Fastelavnsris – ork, i gamle Da'e, da Du flækkede Atmosfæren inge i Figaro og dansede alle Sjentlemænnenne hjulbenede, og jæ' sad oppe paa Balkonen og ordnede en Snes Bajere – da var der Klang i Silhuetten, Rosalie. --- Ka' Du huske de strivrede Strømper, som at Du hvirvlede om med dengang og fik ham Nikkelajsen til og sælle baade Hus og Hjem og stritte sig paa Ho'det i Pevlingesøen --- Og ka' Du huske, naar at jæ' svang Handskema'rskiltet her – og Skeletterne og dansede ner a' Asfalten, naar at der be' lukket i Figaro – det var tider med Salemalejkum i ---«.

Den borgerlige arkitektur indenfor Voldene

Af Claus M. Smidt

Skønt København er mere end 800 år gammel, skuffes den, der forventer at finde en by rig på huse fra middelalderen. Kun to profanbygninger fra denne tid er tilbage, Universitetets konsistoriebygning i gården, der oprindeligt har udgjort en del af den gamle bispegård og er opført ca. 1420, og den såkaldte Kong Hans' vingård, der indgår i nuværende Vingårdstræde 6, men som ved om- og tilbygning er så ændret, at facaden ikke røber, at huset går tilbage til 1400-årenes midte. Til gengæld vidner en god del af byens gadenet indenfor voldene om det Havn, som bisp Absalon 1167 befæstede og omgav med en vold. Hvor Gammel Torv i dag ligger, var på denne tid en markedsplads. Vejene fra denne mod vest og nord udgøres endnu i dag af Vestergade og Nørregade, ligesom Vimmelskafte og Amagertorv aftegner vejen fra pladsen til færgestedet, beliggende ved Højbro.

Det gamle København indenfor voldene, som det kendes i dag, har først fået sit ansigt igennem de sidste 350 år. Skønt det ikke er mange gårde, der hidrører fra Christian IV's tid, er der dog blandt de bevarede huse nogle smukke og karakteristiske borgerhuse, bygget af røde teglsten og hvide sandstensdetaljer, som det kendes fra denne konges mange kirke- og slotsbyggerier. Et af de bedst kendte er borgmester Mathias Hansens gård, nuværende Amagertorv 6, opført 1616.

Den tre etager høje bygning har saddeltag med tagryg parallel med gaden, og vender således siden, d.v.s. facaden imod denne. Den røde mur har i de to øvre etager hvide sandstensbånd, hvorpå husets vinduer hviler. Omkring og over disse er ligeledes en rig dekoration af samme materiale. Over gesimshøjde hæver to volutsmykkede gavlviste sig og bidrager til det festlige indtryk, Chr. IV-tidens bygmestre tilstræbte i deres huse.

Mathias Hansens gård ligger i dag som en enlig svale iblandt nyere huse, men på Christianshavn i Strandgade befinder sig endnu en

række gårde fra tiden efter 1618. Dette år grundlagde Chr. IV denne bydel, der skulle danne forsvar for den nyanlagte havn, der var opstået ved kongens udbygning af Slotsholmen, og som i forsvarsmæssig forstand lå blottet mod øst. Den første borger, der lod opføre hus her, var Mathias Hansens kollega borgmester Mikkell Vibe. Han fik 1622 skøde på Strandgade 30–32, og her opførtes de følgende år to ens gårde i grundmur, begge med sidefløje i bindingsværk med svalegang. Skønt de to bygninger siden er ændret aner man både af nr. 30's facade og 32's gavll mod S. Annæ Gade, hvorledes de har set ud. Naboen, nr. 28 er i modsætning til disse ikke et langhus men et gavllhus, d.v.s. med tagryggen vinkelret på gadeforløbet. Det er opført 1626 af adelsmanden Sivert Grubbe.

Chr. IV udvidede ikke alene byen mod øst, men også mod nord. Byen blev nu i højere grad end hidtil befæstet med en krans af volde med bastioner i passende afstand fra hinanden. Mod nord afrundedes denne af det nyanlagte Kastel. Hermed opstod der nord for den gamle by en ny, kaldet Ny-København. Kongen lod selv en del af denne bydel bebygge med friboliger for sine skibsfolk. Det blev lange enetages længer, af hvilke der dog kun i dag resterer en beskedent rest, nemlig Sct. Paulsgade 20–40. Den øvrige del af Nyboder er siden ombygget. Grænsen mellem det gamle og det ny København blev Kgs. Nytorv.

I 1600-tallets anden del udvikledes den bygningstype, som man kalder gavllkvisthuset. Dens afhængighed af tidligere huse er umiskendelig, men barokken – i den skikkelse vi fik den fra Italien over Holland – satte sit klassiske præg på den. Den livfulde gavll med dens volutsvungne omrids blev erstattet af den ligebenede trekant. Ornamentikken i facaderne forsvandt til fordel for en mere skematisk og arkitektonisk opbygning. Huset er iøvrigt et langhus med en gavllkvist over midtpartiet. Når netop denne nye borgerhustype i enevældens første årtier vandt så stor hævd skyldes det uden tvivl, at et sådant hus kunne tilpasses enhver pung. Alt efter formåenhed kunne bygherren variere skemaet, således at det enten blev en lille beskedent bygning, der dog med kvisten fik en kæk rejsning, der hævdede huset op over anonymiteten, eller i stedet kunne huset gøres større, og gavllkvisten kunne i så fald blive af en langt større og mere betydelig virkning.

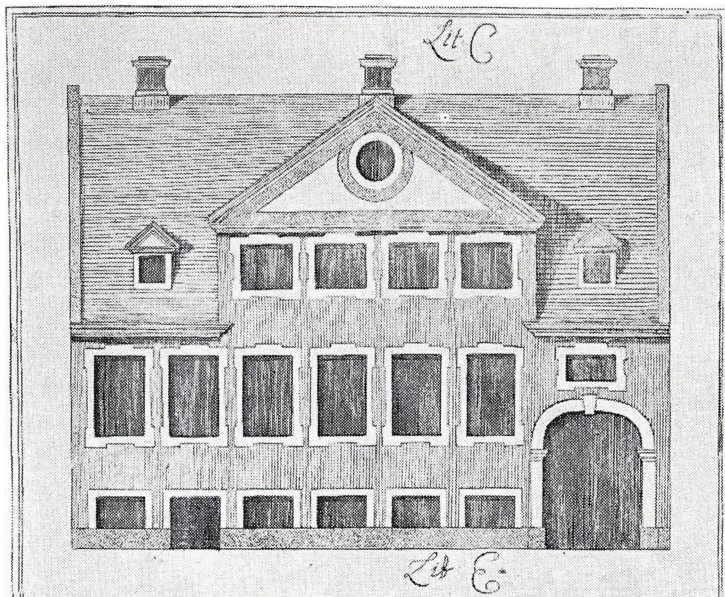
Mindeankeret i Nyhavn over danske søfolk, der mistede livet under anden verdenskrig. Gavlhuset til venstre for ankeret er Nyhavn 9 fra 1681. Fot. Vagn Hansen. Danmarks Turistråd.

Et indtagende eksempel på et sådant hus af beskedent format haves endnu i det lille Nyhavn 9, der er dateret ved jernankre i kvisten: 1681. Det er ikke mange huse fra denne tid, der står så velbevaret og uforandret som dette. Facaden er muret og pudset, og iøvrigt malet blå, men såvel gavle som bagside er i bindingsværk, hvad der i høj grad gør et sådant hus brandfarligt.

Omkring 1700 virkede i København en arkitekt, som fik stor indflydelse på gavlkvisthuset, nemlig Christoph Marselis. Skønt ingen af hans borgerhuse mere eksisterer, er det dog rimeligt at ofre hans indsats lidt opmærksomhed. I Bredgade opførte han t. eks. den såkaldte Claus Biehls gård, der i princippet var et gavlkvisthus, men unægtelig med en vis palæagtig fornemhed over sig. Hele facaden var dekoreret med et system af rammer, der gav opbygningen en fasthed, der mindede stærkt om samtidens herregårde med deres fremspringende midtpartier (risalitter) med klassiske søjlestillinger kronet af en trekantgavl (fronton). Omkring portpartiet i syd var der en fornem dekoration af pilastre, foroven afsluttet af en kartouche. Også gavlkvisten var udsmykket, den havde i midten et cirkulært vindue omhængt med lange guirlander, der bredte sig i hele trekantens længde. Denne og lignende bygninger kom siden til at spille en vigtig rolle i Københavns bygningshistorie.

De fleste af byens huse var i 1700-tallets begyndelse bygget af bindingsværk, og da byens gader samtidig var meget smalle, kunne selv en mindre ildsvåde nemt risikere at blive til en storbrand. Ulykken udeblev da heller ikke, 20. okt. 1728 udbrød der om aftenen brand i byens Vester kvarter, og i løbet af tre døgn lå 2/5 af staden i aske. Mere end 1600 gårde og fem kirker var blevet luernes bytte.

Genopbygningen i Frederik IV's sidste regeringsår blev lagt i hænderne på grev C. D. Reventlow, og som arkitekt kom overlandbygmester J. C. Krieger til at spille en afgørende rolle. Han udgav nemlig på kongens tilskyndelse et lille skrift med mønstertegninger af grundmurede gavlkvisthuse, der kunstnerisk står i gæld til Marselis' omtalte hus i Bredgade. Skønt de mangler dettes vandrette gesimsbånd mellem 1. og 2. etage, ligger de dog tæt op ad forbilledet. Vinduerne med de karakteristiske rammer med »ører« og gavltrekanter røber tydeligt deres herkomst. Det Marselis-Krieger'ske gavlkvisthus gik nu sin sejrsgang ved genopførelsen af det brændte København. Et nærliggende eksempel er Mahnfeldts gård, Nyhavn 65 fra 1737. En mere beskedne repræsentant er Gråbrødretorv 3, der krones af en såkaldt »falsk frontspids«, d.v.s. en gavlkvist, der dækker hele husets bredde. I 1730erne og 40erne virkede i byen den hollandske bygmester Philip de Lange, der i en

Kriegers mønstertegning til et borgerhus. Udsnit af stik i »Berechnungen und Dessesins auf 3 differente grundgemaure Gebäude«, 1729.

lang række borgerhuse adskilte sig fra sine samtidige kolleger, idet han forsynede sine bygninger med flere dekorationer end vanligt. Et charmerende eksempel herpå er det lille gavthus, han opførte for hofkonditor Ziegler, Nybrogade 12. Det er en udsøgt pendant til det overfor liggende slot.

En meget væsentlig fornyelse af borgerhuset i hovedstaden tør det siges at Nicolai Eigtveds idealmodel for et sådant i Frederiksstaden er. Bydelen, der blev grundlagt 1749 i anledning af det oldenborgske kongehus' 400-års jubilæum, kom til at udfylde det hul, der endnu var i Ny-København. Mærkeligt nok kom huset imidlertid ikke til at præge kvarterene udenfor denne bydel, man finder det knapt indenfor den gamle by.

I Frederiksstaden finder man et ældre hus, der adskiller sig meget fra de øvrige. Det er det Gule Palæ, opført 1764 af arkitekten N.-H. Jardin. Det kom med sin nyklassicistiske fremtoning til at danne

Den borgerlige arkitektur indenfor Voldene

forbillede for den følgende tids byggeri. En mere pauver, men karakteristisk efterfølger af dette er arkitekten Hans Næss' hus i Antoniegade 9, opført 1766. Hele dekormanieren er jardiensk, men huset i sin grundform med tre fremspringende fag i midten og iøvrigt også de mange blændinger bringer dog mindelser om Eigtveds huse i Frederiksstad.

Det blev dog arkitekten C. F. Harsdorff, der kom til at tilføre det borgerlige byggeri i hovedstaden den væsentligste fornyelse. Med kongelig støtte opførte han 1779–80 sin ejendom Kgs. Nytorv 3–5 som et mønster for fremtidens borgerhus. Bygningen er i virkeligheden et eksempel på tre forskellige typer facader, hvoraf ikke mindst det, der udgør nr. 3, dannede skole. Det består af fem vinduesfag, hvoraf yderfagene træder lidt frem og agerer siderisalitter. Som en accentuering af dette har beletagens vinduer profilerede rammer og herover konsolbårne segmentfrontoner. Det tilbagetrukne midtparti har i samme højde et gennemgående gesimsbånd. Indgangsdøren i midten blev i de fleste efterfølgere placeret i et af endefagene, som det også ses i Harsdorffs eget hus i den tredje »facade« imod Tordenskioldsgade.

Når denne nye type fik så stor betydning, hænger det sammen med, at skemaet allerede lå fast inden byens næste store brand 1795. Skønt gaderne var udvidet og påbud om at bygge i grundmur var lovhjemlet efter 1728 havde dette ikke været nok. Grunden til branden var i høj grad den, at folk havde omgået lovens ord og havde bygget i bindingsværk. Atter engang raserede ilden København indenfor voldene. Denne gang blev knapt 1000 bygninger luernes bytte. Ved genopbygningen gik man nu frem med større fasthed, således at man kun byggede i grundmur. Igen vedtoges det at udvide gaderne, og som noget nyt suppleredes dette med et påbud om at »brække hjørnerne«, d.v.s. skære et stykke af dem for at lette brandsprøjternes manøvrering i gaderne. Dette udnyttedes i kunstnerisk henseende, idet hjørnerne ofte blev udsmykket i lighed med endefagene på Harsdorffs gård. I det hele taget bebyggedes

Ildebrandshuse på Gråbrødre Torvs sydside. I andet gavlhus fra venstre findes Wessel-stuerne. Fot. Danmarks Turistråd.

Harsdorffs hus på Kongens Nytorv. Fot. Niels Elswing.
Københavns Bymuseum.

København i den kommende tid med en hær af harsdorffske huse. En spændende variant af det brækkede hjørne, det runde, introduceredes 1797 af bygmesteren J. M. Quist i Knabrostræde 19. Genopbygningen gik iøvrigt imponerende hurtig, hvorved katastrofen var så meget større, da englænderne med bombardementet af byen 1807 lagde en stor del af kvarteret omkring og vest for Frue Kirke i aske. Skønt landets ledende arkitekt nu hed C. F. Hansen fortsatte det borgerlige byggeri i Harsdorffs ånd. Dette er da også den direkte årsag til, at byggeriet efter branden 1795 og bombardementet 1807 udgør en så homogen masse, at den bevarede del af dette stadig danner en sjælden og enestående smuk bymidte.

Imidlertid fortsatte man også efter C. F. Hansens tid med at bygge huse, der harmonerede smukt med denne. Både senklassicismen, hvis arkitektur stod i gæld til arkitekter som J. H. Koch og G. F. Hetsch, og den gryende historicisme tilpasser sig lydefrit den gamle

by. Markante stadier i denne udvikling udgør P. C. Hagemanns vellykkede bebyggelse af Nikolaj Plads' østside fra 1848–49, hvor klassicistiske detaljer boltrer sig med renaissancemotiver, og Østergade 13 fra 1850'erne med en facade i ren renaissance.

Det føles naturligt at slutte gennemgangen af det borgerlige København indenfor voldene her. Medens byen indtil dette tidspunkt var blevet bebygget i hele kvarterer ad gangen, som følge af at brande eller bombardement havde slået store huller i disse, så blev de fleste byggerier i forrige århundredes slutning og dettes begyndelse foretaget efter ganske andre principper. Som regel var det kun en enkelt eller to ejendomme, der blev nedrevet og man kilede da ofte alt for store enheder ned imellem gamle og beskedne huse, hvad disse led ubodelig skade ved. Vil man derimod opleve den bedste af denne tids byggerier, må man ud på det gamle voldterrain, f.eks. omkring Søtorvet, men det ligger udover denne opgaves rammer.

Kunst og kunstnere i København

Af Godfred Hartmann

Ved efterårstide kan man ofte se Akademiets unge elever sidde rundt omkring i de københavnske gader med deres tegneblokke støttet mod lårene. De kniber øjenene sammen mod den lave efterårssol og fæstner et af barokkens huse på det hvide papir.

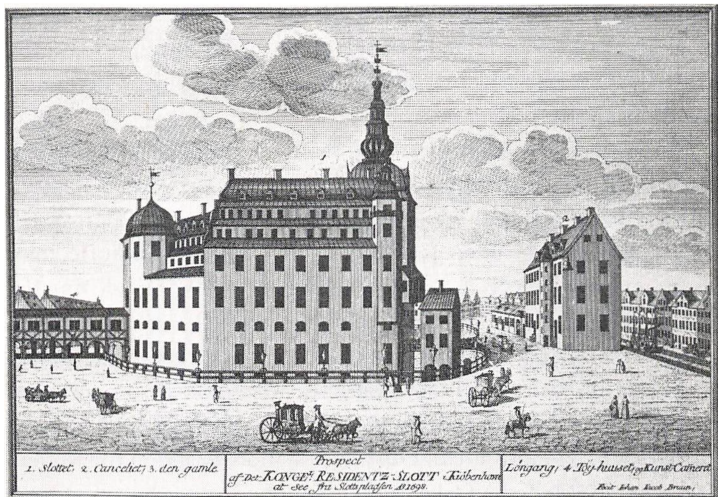
Billedet hører vor tid til, for sådan har det ikke altid været. De, der tegnede »efter naturen«, var helt andre folk, og vi skal mere end to hundrede år tilbage i tiden. Da Frederikstaden opføres efter Eigtveds forlæg, tegner landcadetterne rokokoens huse i store farvelagte akvareller. Det er amatørerne, der gennem deres elevarbejder gengiver vores by i store ofte lidt ubehjælpssomme tegninger. Mange af vores største arkitekter i 1800-tallet havde ofte en militær charge.

Skade kun at disse tegninger kun er tilgængelige på Rigsarkivets læsesale.

Skildringen af byen begyndte omtrent på denne tid. Den første var vel Johan Jacob Bruun, 1715–89, der med sirlighed, men også med en vis naivitet skildrede hovedstadens torve og pladser som forlæg til Thuras store værk: Den danske Vitruvius, i hvilken den berømte arkitekt holder status over den danske arkitektur. Ofte støder vi på hans kobberstik i antikvariat, hvor de virker så underligt løsrevne og hjemløse fra slagtede bøger. Men Bruuns stik har nok været mere præcise gengivelser af byens officielle huse, selv om perspektivet var forvansket og ofte gjorde de fortegnede pladser og huse prægtigere end de var.

Langt friere virker han, når han kommer uden for voldene. I disse mindre tegninger med markfelterne i forgrunden, lægger han grunden til det danske landskabsmaleri.

Omtrent samtidig finder vi Rach og Eegbergs prospekter fra byen, og ofte kopieret efter Turahs stik i hans Vitruvius. Nogen større malerisk værdi har de stivbenede billeder vel næppe, hvad man ved selvsyn kan forvise sig om på Nationalmuseet, hvor mange af hans billeder hænger på gangen bag riddersalen i rad og række. Ved et flygtigt blik virker de ganske ens, men billederne giver os et

Kongelig Residentz-Slott Kiøbenhavn at see fra Slottspladsen Anno 1698. Stik af Johan Jacob Bruun.

godt begreb om Holberttidens København, og navnlig går det med al ønskelig tydelighed op for os, hvad vi har mistet. I kunstnerisk henseende lider de af store mangler og har vel størst interesse som en arkitektonisk billedrække, en registrant for den arkitekturhistorisk interesserede.

Langt større malerisk værdi har de prospekter, som kobberstikkeren G. L. Lahde udsendte efter de to tragiske hændelser, der overgik vor hovedstad. I 1795 stod byen atter i flammer, og i 1807 udførte englænderne deres skændselsdåd nætterne mellem den 2. og 5. september. At dette bombardement fik en så ødelæggende virkning skyldes, at englænderne benyttede en brandraket med en helt lammende virkning. Frue Kirkes spir faldt som en lysende fakkellod mod jorden, og antændte alle de omkringliggende bygninger, og Lahde, der havde allieret sig med C. W. Eckersberg, fastholdt de tragiske hændelser. Velkendt er den ovennævnte kulmination men også ude fra Langebro, set fra Amagersiden, havde de et godt overblik over ødelæggelserne. Deres kunst, der hæver sig langt op

over samtidens skillingstryk, fastholdt fjendens kyniske bombardement af en værgeløs by med flådens udlevering til følge. Også det har Eckersberg skildret. Udåden skulle nødvendig glide hans landsmænd af minde.

Det er i virkeligheden først med Eckersberg, at de kunstneriske motiver i København rigtig går op for vore malere. Deres forgængere havde med kærlighed søgt uden for byens mure for at finde ro i mere landlige omgivelser. Jens Juel maler gårdene i Gentofte, hvor regnbuen mod den blystore himmel hvælver sig over hvide murflader. C. A. Lorentzen fastholder en gøglertrup i Dyrehaven og Elias Meyer skildrer folkelivet foran skovløberhusene i Charlottenlund.

Men da Eckersberg vender hjem fra Paris, bliver det anderledes. Han havde dernede drevet flittige studier i gaderne og på broerne over Seinen, og fandt hurtigt tilsvarende motiver inden for Københavns volde. Med sin forkærlighed for søen søgte han ofte mod havnen, som i tegningerne fra orlogsværftet med mastekranen i baggrunden, og i den fine pennetegning fra en af Christianshavns skibspladser, hvor bolværkets svære tømmer i geometriske mønstre er lige ved at stjæle billedet fra huse og takkelage.

Det er som om han straks bliver meget mere stivbenet, når han færdes på Kongens Nytorv med udsigt til hovedvagten eller på slotspladsen eller Sankt Annæ plads. I begge motiver lister han dog et par linjeskibe ind i baggrunden

Portene i byen har haft en særlig dragende magt, og kunstnerne har snart opdaget det. C. F. Hansens dybe hvælvinger har mindet dem om Rom. Det er som sydlandske arkader, der fra mørket åbner en udsigt mod solbelyste flader. Martinius Rørbye og Constantin Hansen tegner de klassiske buer i Slutterigade og Løngangsporten slører i sit halvmørke de legende børn. I Eckersbergs tegning af Zahlkammerporten lyser Holmens Kirke i sollyset mod mørket i porthvælvingen. Hvor lyset dog er stærkt og fortættet i Rørbyes tegninger af Nyholm set gennem en arkade i Toldboden! Det er varmt derude i solen. Manden, der tjærer sin båd, kan mærke det på ryggen, som vi andre fornemmer køligheden i skyggen bag mørke murpiller.

Det kunne nok undre en og anden, at H. G. F. Holm ikke står i Biografisk Leksikon. Jeg havde brug for ham for nylig og ville slå

H. G. F. Holm: Gl. Avlsgaard, Pustervig. I baggrunden Trinitatis Kirke. Akvarel, Københavns Bymuseum.

ham op, men jeg ledte forgæves. Der står dog ellers så mange, som i dag er glemt. Men Holm – var han i virkeligheden noget? De kaldte ham jo Fattig-Holm, og han bar vel næppe sit navn med urette. En forhutlet fyr der sad i gaderne og tegnede borgerskabets huse, og som falbød dem for et par skilling, og slog motivet an, tegnede han det igen og igen. Frihedsstøtten i mange men ganske ens versioner. Værsgo – to rigsdaler stykket.

I dag ligger det anderledes. »Er De med dernede bag i salen?« 8.000 kroner er budt. Første, anden og tredje gang. Bruun Rasmusen slår hammeren i pulten. Sådan kan det gå. Før agtede man ham ikke, nu slås samlere om hans små nette akvareller fra det indre København. Er det ham, eller er det interessen for det topografiske? Nok en passende blanding af begge dele. Vi lever i en nostalgisk tid og sværmer for det, som vi har mistet, og i hans små sirlige akvareller lever det hele pludselig for os igen. Vi genoplever vore tipoldeforældres by.

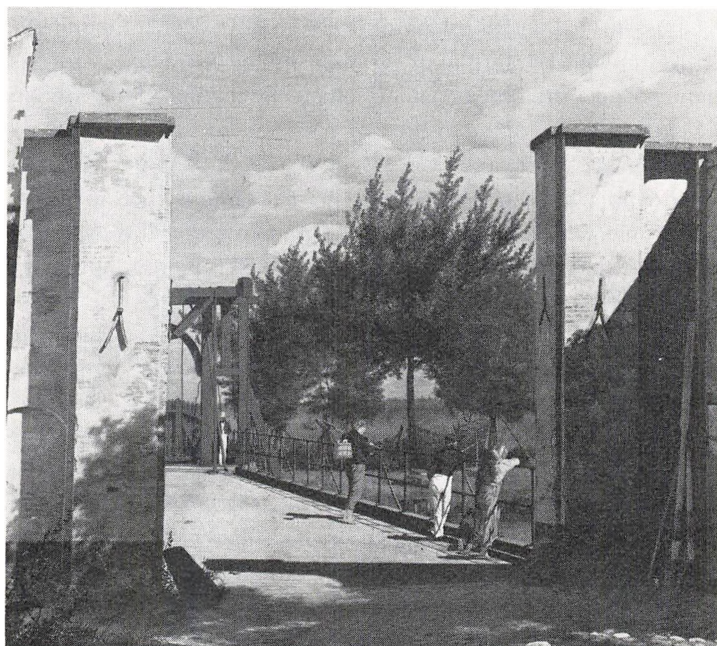
C. W. Eckersberg: Det Nathansonske familiebillede fra 1818. Maleri. Statens Museum for Kunst.

Vi har næppe haft en finere skildrer af empiretidens København end netop H. G. F. Holm. Godt at han er kommet til ære og værdighed igen. Kun skade at han døde i armod på Almindeligt Hospital blandt fattiglemmer og fordums husvilde. Samtiden kendte ham kun som Fattig-Holm eller Stille-Holm. Hans rigtige navn var Heinrich Gustav Ferdinand Holm, og han levede fra 1803–61, men i de sidste år kom han mere eller mindre på sognet, fordi han i virkeligheden var uskikket til at klare sig selv. En original som gadens børn pegede fingre ad. De kendte ham, når han sad nede på Kongens Haves bænke og med valne fingre dyppede sin fine pensel i vandet. En akvarel til en rigsdaler af etatsrådets gård i Kronprinsessegade. Måske blev beløbet omsat til kaffepunch. Måske. Det var jo koldt at stå på det våde fortov og oppe på toppen af Rundetårn i efterårskulden.

Vi er i Sjette Frederiks by. Fra Wilhelm Bendz' interiørbilleder ved vi, hvordan der har set ud bag de oliemalede facader. Fami-

lieportrætter hænger i lange snore, ofte bundet i sirlige sløjfer, og de lette molsgardiner skjuler i bløde kurver udsigten til naboens vinduer. Thorvaldsens figurer pryder chifonieren, og husherren er det naturlige midtpunkt for en beundrende familie. Ingen kan være i tvivl om, hvem der er hovedpersonen i Eckersbergs skildring af familien Nathansen eller i Rørbyes portræt af livkirurgen, doktor Fenger. Selv hos Fritz Jürgensen venter de undrende spændt på, hvad kancelliråden mener i den sag, i hvilken der kan siges meget både pro et contra. Ja, i hans lidt naive streger fornemmer vi rummet og dets møblering. Senere tider har kunnet iscenesætte Hustrups og Henrik Hertz' komedier efter disse forlæg.

Men det skyldes først og fremmest Holm, at vi ligesom i disse år synes at genopleve det klassiske København. Alt det, som vi er ved at

Christen Købke: Parti udenfor den nordre Kastelsport, 1834. Maleri. Ny Carlsberg Glyptoteket.

miste, har han fastholdt. Da gaderne i Bremerholm truedes med nedrivning, dukkede den ene tegning af Holm op efter den anden i erindringen. De viste os en side af vor by, som i en egen prunkløs enkelhed er et særkende for dansk byggeskik. Finder man de brækkede hjørner, opstået af de store brande for at forhindre brandslangernes knæk, i nogen anden by? Jeg tvivler. Tegningerne, der i dag ses på Bymuseet, er vellignende aftryk af en svunden lilleverden og af voldpartier, som var de rolige omgivelser for borgerskabets promenader.

Hvor kunne man have undt ham at opleve den stærkt stigende interesse for hans små sirlige akvareller! Med sin tegneblok under armen rendte han gade op og gade ned og falbød sine tegninger, og det tjener Thorvaldsen til ære, at han købte af den fattige kunstner og sikkert rundeligt betalte for sine erhvervelser. »Jeg kan ikke lade den talentfulde mand gå uden at hjælpe ham med penge,« skal han have sagt, når Holm bankede på hans dør.

Langt større kunstnerisk karat finder vi dog i Købkes tegninger fra Kastelvolden. Han holdt sig til de steder, hvor han færdedes hjemmefant. Faderen forsynede soldaterne med brød, og sønnen behøvede blot at vende ryggen til bageriet for at være oppe på volden, hvorfra der var en vid udsigt ud over vandet og bugten ved Kalkbrænderihavnen. Holm har malet det samme sujet, men han virker unægtelig gumpetung ved siden af Christian Købke, der i himmel, træer og busketter formår at skabe et liv, som hos andre pludselig virker som grønthandlerens persillebundter. Og Købke forlod Kastelvolden og valfartede til Dosseringens gule grusgange langs Sortedamssøen, og på Østerbrogade maler han sit berømteste billede »Parti fra Østerbro i morgenbelysning«, men også det motiv har været velkendt for ham. Først var det Kastellet, men senere blev det Blegdamsvej, hvor faderen havde en stor bagergård, og det hændte, at den velstillede bagermesters vogn forlod bageriet og med Eckersberg på bukken kørte professoren og hans elever til skovs for at hente nye impulser. Hvad de så og tegnede ligger imidlertid uden for vort emne.

Lad os springe i tiden. Århundredskiftet havde vel sine følsomme skildrere af københavnske gader, men hvor det ikke som hos Erik og Frantz Henningsen og Paul Fischer var det befolkede gade-

Christen Købke: Parti af Østerbro i morgenbelysning, 1836. Til højre ses Rosendal og i baggrunden Petersborg. Maleri. Statens Museum for Kunst.

rum, hvor hovedvægten var lagt på folkelivet, havde kunstnerne en tilbøjelighed til at overdramatisere motivet. Tågen lå tungt over Christianshavns kanaler, og en nedående sol kunne ganske bortvejre enhver mindelse om vor by.

Og dog – der er heldigvis undtagelser. Vilhelm Hammershøj maler i mørke toner – ofte set fra sære, skæve vinkler – de grønne kobbertage på Christiansborgs ridebane, der lykkeligvis blev skånet, da ilden fortærede først Häussers og så C. F. Hansens Christiansborg. Men Hammershøj gik også ind i stuen på de gamle gårde på Christianshavn. I rum, som var sparsomt møbleret og hvor de hvide paneler og dørene er de dominerende bestanddele, ser vi ud i snævre gaderum gennem småsprossede vinduer. Hammershøj fører traditionen videre fra Rørbye og Bendz.

Som en renvasket asket og med dyb foragt for det sentimentale mindes vi Axel Nygaard. Som Holm var han i sine enkle streger uden ydre falbelader. Indrammede han Hercules pavillonen af sorte, nøgne lindetræer, var disse himmelstræbende kandelabre i sig selv et stykke arkitektur. Få, om nogen, har i vor tid formået at

Kunst og kunstnere i København

gengive empirens København med det enkle gaderum så renfærdigt som Nygaard. Daglig kunne vi glæde os over ham i Politiken, hvor hans lille tegning på Dag til dag siden altid var fæstnet til det grove papir med en mesters hånd. Dukker der nu og da en tegning op af Nygaard, aner vi lynsnart, hvad vi har mistet. Kleinkunst når man erindrer sig Folmer Bendtsens sociale skildringer af Nørrebros fugtiggrå gavle med hulkindede arbejdere i forgrunden. Men også en side af den københavnske kunst.

Gå ud i Kobberstiksamlingen en dag og få lagt Eckersbergs tegninger frem på bordet. Glæd Dem over Købkes tegninger af Peblingesøen og gå fra billede til billede af Holm ude på Bymuseet. Det er næppe gjort på en dag. Der er en rigdom at øse af, og vore kunstnere har ikke holdt sig tilbage for at sætte sig på en trappesten og gengive det sete. Det var ikke alle, der som Eckersberg bare behøvede at slå vinduet op i boligen på Charlottenborg og se ud over den gamle Botaniske Have. Fattig-Holm havde det unægteligt lidt mere besværligt.

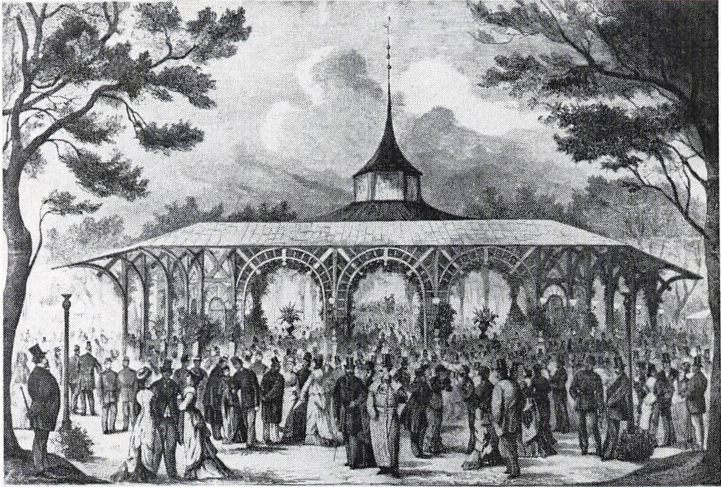
Det muntre København

Af Ib Varnild

Københavns ældste parkanlæg er den have, som Christian 4. i begyndelsen af 1600-årene lod anlægge omkring sit »nye Lysthus«, der fra 1624 bar navnet »Rosenborg«. Siden begyndelsen af 1700-årene var Kongens Have tilgængelig som spadserested for alle »honette folk«, og københavnernes blev snart flittige besøgende i dette fristed indenfor voldene. I sin Hafnia hodierna fra 1748, der var tænkt som en slagt håndbog for fremmede i København, skrev Laurids de Thura: »Denne have er meget stor og vidtløftig og har mangfoldige med høje træer besatte gange, hvis skygge gør spadsergangen særdeles behagelig. De mange spring-vand, som findes i haven, de mange velordnede lyst-kvarterer, boscager og lyst-huse, de adskillige til dels rare og kunstige billeder og andre zirater kan ej andet gøre stedet for alle lystigt og behageligt. Hvorfor den og om sommeren vrimler med mennesker, som forlyste sig med spadsergang og nattergalenes liflige stemmer, som der på rette årsens tid i mængde opholde sig, ligesom for at forøge stedets behagelighed«. I 1771 blev adgangen til Kongens Have endnu mere fri, og der blev indrettet et traktørsted. Det vakte harme, da en del af haven i 1785 blev udlagt til eksercerplads og laurierhuset ombygget til kaserne for livgarden. Men på Rosenborg eksercerplads arrangeredes i de følgende år mange slags opvisninger under stor tilstrømning af byens indbyggere. Her forsøgte de første danske aeronauter med større og især mindre held at få deres små balloner i luften, og her foretog belgieren Etienne Robertson i oktober 1806 den første vellykkede luftsejls i Danmark. Langsomt og majestætisk steg den gult og grønt sribede ballon op i det smukke efterårsvejr, mens over 70.000 tilskuere trængtes på eksercerpladsen, volden, hustagene og i alle vinduerne i de tilstødende gader. I sommeren 1827 hændte på Rosenborg eksercerplads en anden begivenhed, der gjorde stort indtryk i København. Den hollandskfødte linedanser Chr. Roat styrtede ned fra en line, som var udspændt mellem et af de øverste tårnvinduer i slottet og et forankret stativ på jorden. Han døde

samme aften, og medfølelsen med hans danske enke og børnene var stor.

I Kongens Have afholdtes allerede i begyndelsen af 1800-årene koncert og vauxhall med kulørte lamper og smukke transparenter, men i 1840'erne blev disse arrangementer genoptaget i langt større målestok. Den dynamiske og initiativrige Georg Carstensen, som var udgiver af bladet »Figaro«, indbød læserne til en række ildfester med tusinder af orientalske lamper, slottet i bengalsk belysning og storartede fyrværkerier. Desuden var der musik af to orkestre, tyrolersangere, artistoptræden m.m. Disse fester i Kongens Have var i virkeligheden den første begyndelse til Københavns Sommer Tivoli, som Georg Carstensen kunne åbne den 15. august 1843 på fæstningens glacis udenfor Vesterport. Lige fra begyndelsen var der i Tivoli alt det, som københavnernes den dag i dag kender og elsker: musik, pantomime, artister, festarrangementer, illumination og fyrværkeri af overkrigskommissær Høegh-Guldberg. Jeg så fyrværkeri 1856 var på rundtur i København, fortæller om Tivoli bl.a.: »Fra kl. 7½ blev haven oplyst af orientalske lamper, det såkaldte Vauxhall, flere, ja mange tusind lamper i næsten hver tænkelig farve, blev tændt og ophængt i gangene i mange forskellige figurer, et sted f.eks. var det lig et skibssanker. Især så det underligt ud på bazaren, hvor der ovenpå var anbragt en række lamper, der stod tæt ved hverandre, og ligeledes var det smukt at se en helv snes opstående bræt, der var besat med lamper og dannede i form af en sløjfe, gul og med røde ender. Hele belysningen tog sig aparte godt ud, da det var temmelig mørkt. Det var et storartet syn, og vi fynboer havde nær tabt øjne og næse. --- kl. 9½ afbrændtes et stort brillant fyrværkeri af overkrigskommissær Høegh-Guldberg. Jeg så fyrværkeri første gang i mit liv og glædede mig rigtignok så overmåde derved, at jeg må tilstå, jeg vidste hverken ud eller ind. Fyrværkeriet bestod af 16 numre og begyndte og endte med 3 kanonskud. Hvordan det gik til, hvad det var, hvordan det så ud, hvorledes det kunne spy ild til alle sider, hvordan raketterne kunne gå tilvejs, sole og stjernerne skinne, illuminationslysene, sværmerne, capriserne osv. kunne skinne og sværme, det ved jeg ikke. Det går over en plovstuedents forstand, men disse kunne da og more sig, og det gjorde jeg«. Også den islandske bonde Eiríkur Ólafsson, som i sommeren 1876

Tivolis ombyggede concertsal. Illustreret Tidende 1877.

besøgte København, morede sig på Tivoli. »Jeg fik da så meget at se, at jeg knap ville tro mine øjne, men det blev jeg dog nødt til. Det første var, at en mand gik eller spadserede baglæns ad en tyve favne lang line med en fire favne lang balancestang i hænderne, og han gik til enden af linen og så tilbage til midten og stod så stille dér og bragte linen i svingninger, op og ned og ud til siderne, som om han stod på jorden, og undertiden stod han endda blot på ét ben. Han fortsatte med dette til enden af linen, og men kunne ikke en eneste gang se, at han var ved at falde, og der var skam 12–16 mandhøjder ned til jorden. Men alt dette skete dog med omtanke, for der var et stormasket ørrednet spændt ud under hele linen, to favne over jorden. Den ene ende af linen var gjort fast til et højt tårn, hvorpå der stod en stor kanon, en smule skrå. Denne linedanser går hen til kanonen og kryber ned i den, så at jeg kun kan se hovedet og hænderne stikke ud. I det samme kommer en anden mand hen til kanonen, tager en æske tændstikker frem, tænder én og stikker den hen til luntten, og i samme øjeblik: skuddet! ild og tyk røg ud af kanonen, også manden indeni, og han slyngedes 12–16 favne ned i nettet og landede på hænderne. Jeg tænkte, at han var stendød, men han rejste sig op

Det kgl. Teaters bygmestre Dahlerup og Ove Petersen tegnede også Tivolis Pantomimeteater, der opførtes i 1874. I Tivolisæsonen – fra maj til september – åbner påfuglehalen sig præcis et kvarter i otte for én af de lystige pantomimer med Columbine, Harlekin og Pjerrot. Fot. Inga Aistrup. Danmarks Turistråd.

med det samme og hoppede ned fra nettet og løb ind i et lille hus, og han så ud, som om der ikke var sket ham noget som helst«.

Som supplement til sit sommer-tivoli udenfor Vesterport forsøgte Georg Carstensen også at skabe et vinter-tivoli indenfor voldene, i Amaliegade. I aktieindbydelsen fra 1845 skrev han: »Medens sommeren tilbyder tusinde fornøjelser udenfor byen, hvor hver en grøn plet allerede er forlystelsessted nok, byder vinteren til erstatning

Aftenstemning ved Tivolisøen. I baggrunden det kinesiske tårn. Aue-Foto. Danmarks Turistråd.

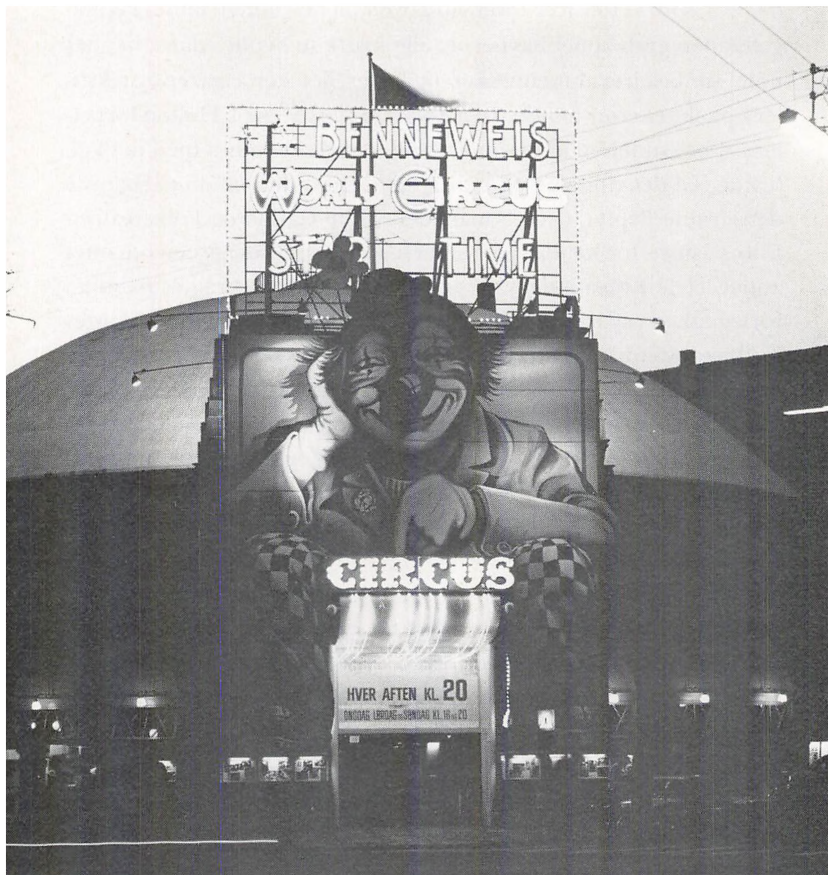
kun ét teater, der både er for lille for en anseelig hovedstad og for dyrt for den uformuende – mon man da ikke i den lange og barske vinter, når sne og regn og regn og sne er den eneste afveksling, med

glæde og begærlighed vil ty hen til et sted, hvor grønne vækster, sprudlende fontæner, duftende blomster og musikens toner kappes om at frembringe et smilende forår?» Indbydelsen sluttede med en anvisning på fremtiden: »Skulle trangen til et større, rummeligere og hensigtsmæssigere teater om kortere eller længere tid ret gøre sig gældende, vil bygningen være således konstrueret, at den i mindre end 3 måneder kan forandres til et fortrinligt teater med fire rader loger og alle mulige bekvemmeligheder«. Etablissementet Casino åbnede i februar 1847, men trods alle Georg Carstensens forsøg på at lokke publikum til, svigtede københavnernes det nye lokale. I 1848 blev Casino omdannet til Københavns første privatteater. Med tiden blev Casino hjemsted for folkekomedier, farcer og operetter. En af teatrets allerstørste succeser, Erik Bøghs bearbejdelse af »Jorden rundt i 80 dage« opførtes første gang i 1876. I dette år så den førnævnte islænding Eiríkur Ólafsson stykket, han imponeredes over scenerne med dampskibet *Henriette*, der tilslut forliser udfor *Liverpool*. »Der kom så ligesom gennem væggen et stort dampskib ind på scenen, og det standsede midt på, som om det lå på vand eller var ude på havet, det havde master, skorsten, redningsbåde og alt tilbehør, som skibe plejer at have, og der stod en mand ved roret, og der var mange mennesker på dækket; ---. Men da hører man et forfærdeligt brag, og i selvsamme øjeblik flammer der ild op af skibet. Det standser, og passagerer og besætning springer i dødsens angst bort fra det. Bålet vokser med rasende fart, skibet er ved at gå under, og der gik ikke lang tid før det sank, og til sidst så man blot mastetoppene på scenen, og vi så da havet hvirvle omkring det, og forskellige ting drev om, planker og tønner, og spredt mellem dette vraggoods dukkede mange mennesker frem og sank igen, med fægtende hænder, nogle med hovedet og andre med benene i vejret, og det gik alt sammen for sig, som om det skete på havet, med bølger og slingren, og det var flot at se på, ---, og jeg syntes, at dette spil var besynderligt og fantastisk, for der var kun fire-fem favne fra mig og op til det«.

I 1857 fik København sit næste teater, da Folketeatret blev indrettet i Københavns Hippodroms bygning i Nørregade. Casino og Folketeatret konkurrerede ofte om stykker og kunstnere, og begge såkaldte »secondteatre« fik glæde af den spanske danserinde *Pepita*

d'Oliva, som i efteråret 1858 satte byen på den anden ende. Pepitagskaben greb københavnerne, alle måtte se hendes dans, hendes hotel var belejret af mennesker, og kager, bolcher, cigarer og tekstiler opkaldtes efter hende. Den 83-årige Carl Henrik Holten fortæller: »I begyndelsen af sæsonen var det dårlig bevendt med det kgl. teater. Til det ringe besøg bidrog imidlertid den berømte spanske danserinde Pepita, der i 3 måneder fyldte Casino og Folketeatret. Entusiasmen for hende var over al måde, der taltes næsten om intet andet. Hele København var forstyrret; gartnerne bragtes næsten i forlegenhed ved mængden af blomster, der hver aften skulde kastes for hendes fødder, og de bedste løver fulgte hendes vogn efter hver forestilling. Hr. Sørensen glemte sig selv og landets betrængte tilstand; ja jeg selv, skam at tale om, glemte mig selv ved, så alderstegen som jeg er, at se hende tre gange, hvortil dog kan tjene som undskyldning, at jeg tillige gik for at se to nye småstykker, forfattede i hast, for i disse at give end yderligere lejlighed til at skaffe hende og teatrene fordel«.

I året 1860 fik København for første gang besøg af et verdenscirkus. Den berømte tyske cirkusdirektør Ernst Renz havde ladet opføre en stor cirkusbygning af træ i Gyldenløves bastion ved Filosofgangen lige overfor Vartov, og her åbnede Cirkus Renz i slutningen af maj sine »Forestillinger i den høiere Ridekunst, Gymnastik og Hestedressur«. Det blev en stor succes. Flyveposten skrev: »At give en skildring af alt det beundringsværdige, der her præsteredes, alt det vidunderlige, som her hvert øjeblik for os forbi, både i heste- og menneske-dressur, dertil, tilstår vi, fattes vi den fornødne tekniske indsigt. I almindelighed bemærker vi, at alt, hvad man her så, var fuldendt, elegant, gratiøst, kort sagt superlativisk, hvad enten det var equestriske evolutioner og danse, himmelhøje trampolinspring, eller præstationer i heste-dressur, der giver et rigt indblik i dette ædle dyrs intellektuelle evner«. Cirkus Renz spillede fire måneder for fulde huse i Filosofgangen. Som supplement til sine forestillinger arrangerede Ernst Renz i august 1860 nogle store væddeløb på Christiansborg Slots ridebane, og her vistest bl.a. cirkuspantomimen Mazeppa. Officers sønnen Vilhelm Bruhn overværede det: »En stor hvid hingst blev ført ind på banen, og en mand i tricot slæbt ind af russere eller polakker, hvad det nu var, og bundet på dens ryg,

Cirkusbygningen i Jernbanegade i sin nuværende skikkelse. Fot. Lennard, Danmarks Turistråd.

hovedet på lænden, benene bundet på dyrets hals og armene under bugen i en gjord. Tænk – denne stilling – og så blev der fra stalden sluppet 100 heste i alle farver og størrelser løs til forfølgelse af hingsten, der rasende for af sted hen ad banen. De syntes helt vilde og forsøgte at bide Mazeppa for at befri deres kammerat; det så farligt ud, og folk var nærmest som lammede – men da den vilde flok atter nærmede sig udgangspunktet, blev et vældigt langt og bredt

sort sejl spændt over banen og over stalden. Hele flokken standsede brat, ligesom forfærdet, prustende, stampende, viftende med halerne, et pragtfuldt syn, men så fik folkene de forreste drejet af og dem alle ind i stalden«.

Cirkuskongen Ernst Renz kom flere gange senere til København, og det blev også Cirkus Renz, der kom til at indvie byens nye grundmurede cirkusbygning i Jernbanegade. Den stod færdig i 1886, og var meget smukt udstyret. Indvendig var loftet dekoreret med fremstillinger af akrobatiske præstationer, og øverst på væggene løb en frise forestillende antikke væddekursler. Udvendig fandtes en omløbende relieffrise og en stor søjleportal. I cirkusbygningen måtte der kun være cirkus i de fire sommer måneder, men resten af året indrettedes lokalet til Nordens største variété, Cirkus Variété, som med en række strålende programmer konkurrerede skarpt med Nationals Variété på den anden side af Jernbanegade. Blandt de mange numre, der vakte opsigt, kan nævnes serpentine-dansen, som blev præsenteret første gang i National i 1893. Danserinden var iført et let hvidt kostume, som hun med lange pinde i hænderne kunne sætte i bølgende slangeagtige bevægelser. Når hun samtidig belystes med farveskiftende projektører, opstod meget smukke farvevirkninger. I 1898 viste Cirkus Variété en ny slags serpentinerdans, ild-dansen. Aftenposten skrev: »Op fra gulvet strømmer pludselig et flammeskær, fremkaldt ved elektriske projektører af adskillige tusinde normallys' styrke, medens hvislende dampe stiger op om hende. Hendes lette silkegevandt synes i dette flammeskær at stå i blodrød brand, og der er en fantastisk og ganske ejendommelig stemning over hendes dans, som er af stor og smuk virkning«.

Op mod første verdenskrig var begge de to store variétéer borte, og i 1914 brændte cirkusbygningen i Jernbanegade. På de tilbagestående ydermure opførtes den nuværende cirkusbygning, og således er der i det gamle forlystelseskvarter på voldterrainet udenfor byens Vesterport bevaret to traditionsrige folkelige forlystelsessteder: Tivoli og Cirkus. De ligger idag i Københavns centrum, og det er en attraktion, som ingen anden storby kan opvise.

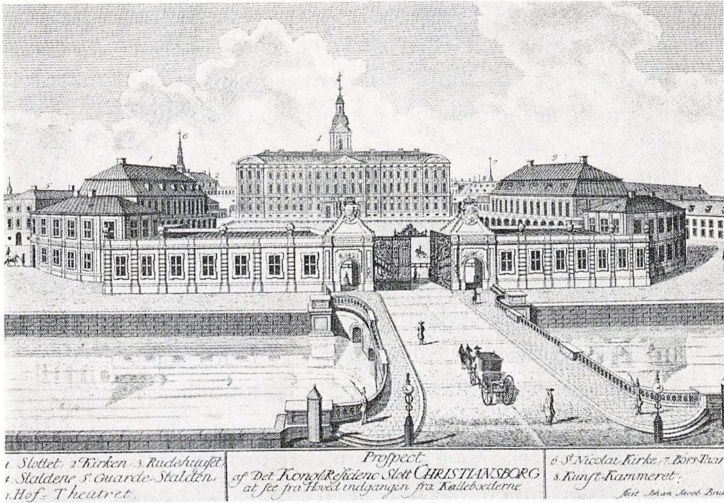
Slotsholmen

Af Finn Askgaard

Næppe nogen kunne forudse, at den lille Strandholm, hvorpå Absalon grundlagde sin borg i 1167, skulle blive den mest betydningsfulde plet i det danske rige. Sådant blev det imidlertid i kraft af, at kongen tidligt gjorde øen til sin residens. På det kongelige slot samledes den militære og civile administration, men snart blev nye bygninger nødvendige. For at få plads til dem udvidedes Slotsholmen flere gange ved opfyldninger. Resultatet er da blevet, at den lille holm ikke blot har udviklet sig til landets politiske og administrative centrum, dens mange bygninger fortæller også om statsmagtens vækst og forandring. Slotsholmen er som et spejl, hvori vi kan se afgørende sider af vor historie.

Københavns Slot

Der er andetsteds fortalt om Absalons borg, som blev jævnet med jorden i 1369. Da borgen genrejstes af roskildebispen henimod århundredets slutning, havde den mistet det meste af sin militære betydning. Efter at den var blevet kongeborg i 1416, var den mere at opfatte som et slot end som borg. Det trange slot blev gennem flere århundreder stadig udvidet, idet den voksende kongemagt krævede mere og mere plads. Den sidste tilføjelse var utvivlsomt det mægtige Blåtårn fra begyndelsen af 1400-årene. Det dominerede alle dage Københavns Slot. I 1596 satte den byggeglade Christian IV et spir på tårnet, som var prydet med de tre nordiske kroner. Det er tragisk at tænke på, at hans datter Eleonora Christina skulle henslæbe næsten 22 år i en fængselscelle under dette stolte spir. De bestandige udvidelser af slottet gjorde det efterhånden til et fantastisk sammen surium af høje og lave bygninger, der forbandtes med gallerier og trappetårne. Det hele var grupperet om en ret snæver 6-kantet gård. I een fløj var der kongebolig med alt, hvad dertil hørte, i en anden var der gemakker for rigsrådet. Desuden var der arkiv- og biblioteksrum, kirke- og ridder-sal, ja i en afsides krog fandtes endog et drejerkammer til kongens tidsfordriv. De mange bygninger arbej-

Det 1. Christiansborg set fra Marmorbroen, 1754. Kobberstik af Johan Jacob Bruun.

dede imidlertid dårligt sammen, selv efter at Frederik IV havde forsøgt sig med en større ombygning i årene 1718–27. Slottet var og blev brøstfældigt og forældet, lidet passende for en enevældig monark over to riger. Det blev derfor jævnet med jorden af hans søn i oktober 1731.

Det 1. Christiansborg

Det var Christian VI, der så lille han var, dog ønskede sig en storslået bolig, et slot af europæisk format. Man tør sige, at det fik han. Den berømte arkitekt for det mægtige byggeri var fortifikations-chefen, generalkvartermester Elias David Häusser, men han fik værdifuld hjælp af sine unge kolleger Laurids Thurah og Nicolai Eigtved. Det imponerende slot rejste sig i årene 1732–45. Fra den 1. januar 1741 blev det kaldt Christiansborg.

Hovedindgangen til det høje 4-kantede anlæg vendte imod vest, lige modsat Københavns Slot. Den besøgende måtte derfor passere den smukke marmordør og det storslåede ridebaneanlæg, førend han/hun nåede frem til slottet, hvorover der ligesom tidligere knej-

seede et tårn med tre kroner. Fra slotskareens hjørner udgik der løngange til Tøjhuset, Geheimearkivet og slotskirken.

Slottets indre var af samme høje karat som det ydre. Hundredvis af udsøgte møbler, gobeliner og kunstgenstande importeredes fra Frankrig. Dog ville det stærkt pietistiske kongepar ikke indlade nøgenfigurer, hvad der gav visse problemer for indkøberne i det galante Frankrig. Det var i disse omgivelser, århundreders berømte mænd som Bernstorfferne, Struensee og Guldberg færdedes, det var her, at hofintriger, statskup og maskeballer fandt deres scene. Det må dybt beklages, at det prægtige og rigt udstyrede slot gik op i luer i februar 1794. Men til alt held undgik ridebaneanlægget at blive flammernes rov. Man kan derfor endnu i dag beundre Eigtveds marmorbro og to pavilloner for enden af buegangene. Det store ridehus er endnu i brug efter sit formål. Den tilsvarende bygning på den anden side ridebanen rummer det gamle hofteater og Teatermuseet. En del af staldbygningerne er indrettet til Den kgl. Staldetats Vogn- og Karetmuseum.

Det 2. Christiansborg

Slotsbranden følte som en national katastrofe. Store frivillige gaver strømmede derfor ind til slottets genrejsning. Men en ulykke kommer sjældent alene. Året efter brændte store dele af hovedstaden, og så fulgte Napoleonstidens ulykker med slaget på Reden 1807, Københavns bombardement 1807, Kanonbådskrigen 1807–14 og statsbankerotten 1813. Vor kendte arkitekt C. F. Hansen havde vundet en konkurrence allerede i 1803, men først 25 år senere kunne det genopførte slot indvies.

Det nye Christiansborg var bygget på det gamle slots fundament, men hovedfløjen lå nu atter ud imod slotspladsen. Fløjen mod Ridebanen reduceredes til to kvartfløje, der forbandtes med en bred kolonade. Især fra denne side virkede slottet påfaldende kullet, da det manglede et tårn. Derimod fremtrådte hovedfacaden livligere end før, smykket som den var med korinthiske søjler over portalen og med fremspringende sidefløje. En meget smuk ting var den fremskudte slotskirke, der dannede afslutning på facaden over mod Højbro.

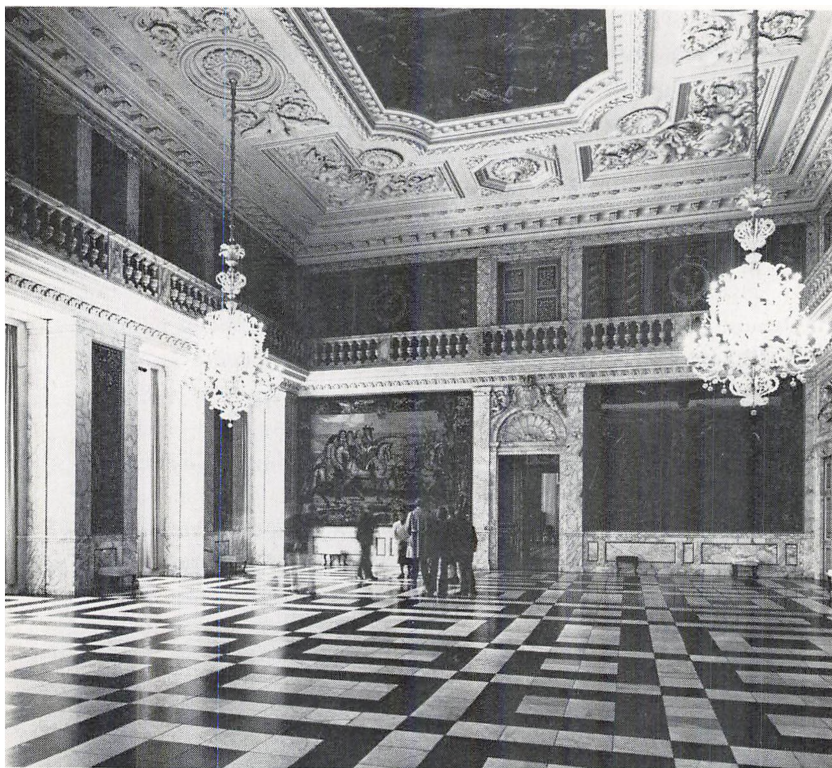
I den fattige tid efter krigen var der slet ikke midler til et interiør

som det tidligere. Der var dog enkeltheder, som ingenlunde var at kimse ad. Således leverede vor berømte billedhugger Bertel Thorvaldsen to marmorkaryatider, som bar baldakinen over tronen. Et andet sted havde man ophængt hans beundrede marmorfrise: Alexanders indtog i Babylon. Den kan i dag ses i det nye slots Alexandersal. En maler som C. A. Lorentzen havde bidraget til udsmykningen af Frederik VI's privatgemak, og Eckersberg fyldte væggene med historiske malerier, hvoraf flere er bevaret.

Selvom slottets udstyr var ret beskedent, kom det dog til at danne ramme om afgørende begivenheder. Det var her, kong Frederik VII modtog Københavns borgere i 1848 og det følgende år underskrev vor første grundlov. Det er således med god grund, at Bissens rytterstatue af kongen er opstillet på slotspladsen (1873). Det store slot afgav også plads til de to lovgivende forsamlinger, folketing og landsting, således at slottet i enhver henseende blev dansk parlamentarismes vugge. De drabelige kampe for og imod provisorierne udkæmpedes i slottets sale indtil branden i oktober 1884. Da lagdes hele bygningen i ruiner; alene den stilrene slotskirke blev reddet.

Det 2. Christiansborg set fra Nikolaj kirkes tårn, 1873. Fot. Ad. Lønborg. Det kgl. Bibliotek.

Christiansborg. Riddersalen med Rosenborgtapeterne. Fot. Lennard. Danmarks Turistråd.

Det 3. Christiansborg

På Christian IX's 40-års regeringsjubilæum den 15. nov. 1903 besluttede Rigsdagen at genopføre det nedbrændte slot. Det skulle nu ikke være en kongebolig men et centrum for statsmagtens lovgivende, udøvende og dømmende myndighed. Arkitekt Thorvald Jørgensen sejrede i en projekt-konkurrence 1906, og det følgende år nedlagdes grundstenen. Slottet stod færdigt i 1916, men først i 1938–39 blev de sortglaserede tagsten udskiftet med det nuværende smukke kobbertag.

Endnu en gang blev de gamle fundamenter og murrester udnyt-

tet, således at slottets tidligere grundplan i hovedtrækkene bevarede. Dog reduceredes fløjresterne ud mod Ridebanen yderligere, og kolonaden blev til et stort jerngitter. Til gengæld rejstes der påny et mægtigt tårn, hvis spids løber op i tre kroner. Slottet virker ganske tungt. Det skyldes nok både dets proportioner og materialet. Sokkelmuren er beklædt med 7000 store, råttilhugne granitkvadre, en gave fra 750 af landets kommuner, medens resten dækkes af glatte granitplader. Etageinddelingen og det store tag gør deres til, at det virker, som om bygningen var ved at synke i jorden. Facaden fremviser ellers mange morsomme enkeltheder, således har billedhuggeren A. Bundgård hugget en række hoveder, der forestiller kendte danske mænd gennem tiden. De er anbragt over stueetagens vinduer. I Prins Jørgens Gård, mellem slottet, højesteretsbygningen, kirken og Thorvaldsens museum er der opstillet fine store broncefigurer, der oprindeligt stod i nicher på begge sider af kongeporten til det 2. Christiansborg. Herkules er et værk af Thorvaldsen, de 3 andre er af Bissen efter mesterens udkast.

Det nuværende Christiansborg er først og fremmest fuldt af travle politikere og embedsmænd. Men ikke mindst i nordfløjen, hvor dronningens og ministeriernes repræsentationslokaler ligger, er der samlet mange historiske minder foruden megen god kunst og kunsthåndværk. Indgangen til denne fløj kaldes dronningeporten. Ud mod Prins Jørgens Gård er den indrammet af den gamle portatludsmykning fra C. F. Hansens Christiansborg. Det svarer jo fint til de lige omtalte bronzefigurer af Thorvaldsen.

I repræsentationslokalerne vil man flere gange blive mindet om den gamle danske koloni Vestindien, hvorfra der er hjembragt lysekroner, lampetter og møbler. I Riddersalen hænger de såkaldte Rosenborgtapeter. De blev lavet på bestilling af Christian V til riddersalen på Rosenborg. Motiverne er hentet fra Den skånske Krig (1675–79), og de er udført i Stokhuset under ledelse af Bernt van der Eichen. Gulvet i salen er mønsterlagt marmor i sort og hvidt. Det stammer fra det gamle kgl. bibliotek (nuværende rigsarkiv). Loftet i biblioteksværelset er kommet samme sted fra. I den såkaldte tronsal er væggene dækket af indforskrevne franske silketapeter, medens kandelabre og tronstole er fra det tidligere slot. I det »svenske galleri« hænger der tre meget store rytterbilleder af de svenske

Slotsholmen

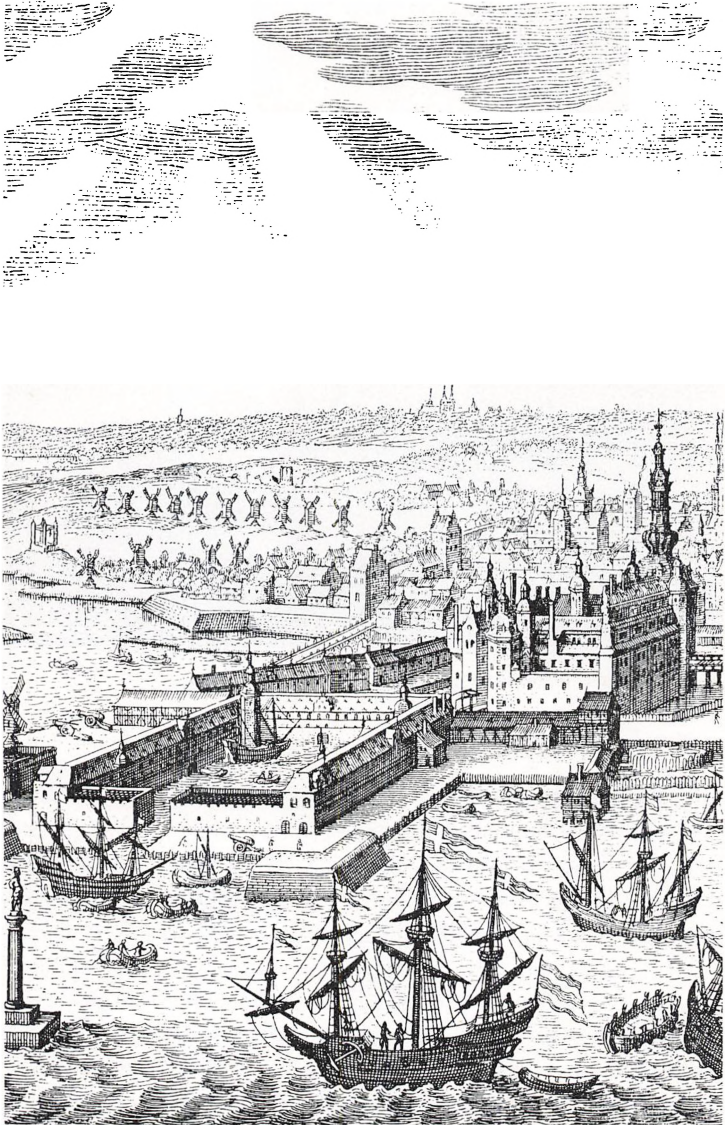
konger Carl X Gustaf, Carl XI og Carl XII. De blev erobret fra hertugen af Gottorp ved fæstningen Tønnings overgivelse i 1714. Overalt møder man malerier af datidens bedste kunstnere; motiverne er oftest hentet fra danmarkshistorien, men der er også mange portrætter, især af kongelige personer. Den mere moderne portrætkunst vil man finde i folketingsfløjen. Her følger man den gode skik at ophænge portrætter af fremtrædende politikere. Med tiden vil der blive til en højst værdifuld malerisamling.

Tøjhusanlægget

Christian IV's betydning for Københavns Slot var overraskende lille. Trekronerspiret var alt. Til gengæld tog han ordentlig fat andre steder på Slotsholmen. Helt nede ved strandkanten syd for slottet lå en lang, lav tøjhusbygning, der var opført af Christian III i 1550. Den var ikke nok for Christian IV. Straks efter sin regerings-tiltrædelse i 1595 lod han de sumpede grunde og lave rande på den anden side bygningen opfylde. Her ville han anlægge en flådebase, der langt skulle overgå, hvad arvefjenderne svenskerne havde formået. Kongen tænkte sig et stort 4-kantet anlæg med et havnebassin i midten. Planerne blev dog kun delvis fuldførte, men han nåede nok til, at vi endnu i dag må gribes af beundring for den unge konges konstruktive fantasi.

Lange Tøjhus

I årene 1598 til 1604 opførte Christian IV en mægtig tøjhusbygning, der lå lidt vest for det gamle tøjhus, omtrent orienteret nord-syd. Den hvilede på et dybt fundament af store granitkvadre, og de solide mure var 3,75 m tykke. Lange Tøjhus bar sit navn med rette, idet bygningen målte en udvendig længde på 163 m. Bredden var 24 m og højden til tagryggen 27 m. Tøjhusets nederste etage rummer Kanonhallen, der nævnes som Europas længste renæssancehal. Dens 34 korshvælvinger bæres af 16 svære sandstenspillere, der vistnok oprindeligt var bemalede. I denne hal har der aldrig stået andet end kanoner; i ældre tid naturligvis gangbart skyts, nu derimod historiske stykker, der tilhører Tøjhusmuseet. Hallen har stået så at sige uforandret siden Christian IV's tid, idet den voldsomme brand i 1647, som raserede bygningens øvrige etager, ikke formå-

Slotsholmen, ca. 1610. Til venstre krigshavnen med Proviandgården og Tøjhuset, til højre slottet med det spirprydede Blåtårn. Udsnit af kobberstik efter van Wijck's maleri.

Tøjhusmuseet, Kanonhallen. Fot. Danmarks Turistråd.

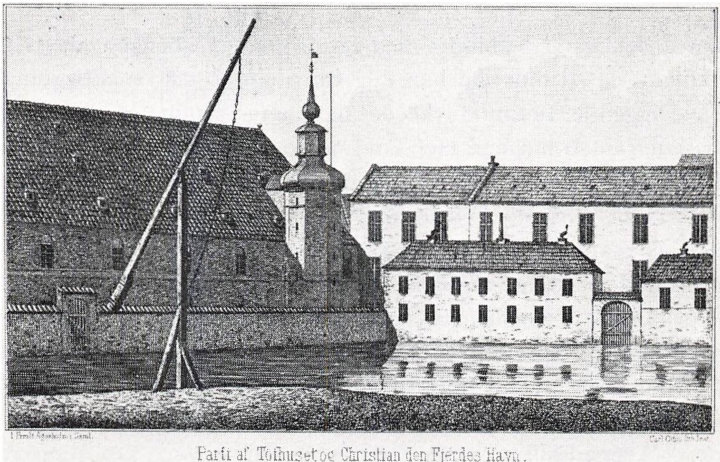
ede at gennembryde de solide hvælvinger.

Ovenover Kanonhallen ligger den ligeså lange rustkammersal, der nu kaldes Våbensalen. Den påstås at være Europas længste sal med sine 159 m. Her stod tidligere rigets beholdninger af håndvåben. Nu finder man Tøjhusmuseets tilsvarende samlinger arrangeret i en kronologisk opstilling. Der er grund til at fremhæve den verdenskendte samling af håndskydevåben, hvis værdifuldeste genstande hidrører fra de danske kongers og de gottorpske hertugers partikulære rustkamre. På salens hvidkalkede vægge er op hængt et udvalg af trofæfaner, idet Lange Tøjhus har været opbevaringssted for danske trofæer siden sejren ved Nyborg den 14. november 1659. Især bjælkekonstruktioner giver husets loftetager en særpræget stemning. De er fra 1650-erne da man genopbyggede Lange Tøjhus efter branden i 1647.

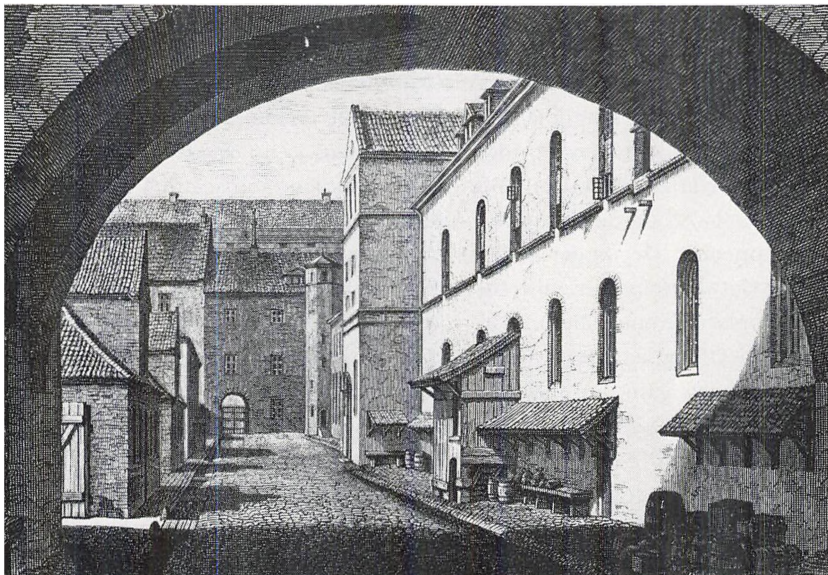
Proviantgården

På den anden side havnen sås en bygning, der meget lignede Lange Tøjhus, som den også lå parallelt med. De havde samme længde, men Proviantgården var noget smallere, kun 17 m. Den blev opført på få år efter 1603. Den eneste større ændring i udseendet fandt sted i 1772, da der midt på facaden blev opført et stort firkantet trappetårn. Der ligger nederst i bygningen hvælvede kælderrum. Iøvrigt var dens indre disponeret efter sit formål, der var at opsamle og opbevare naturalier til flåden. Efterhånden blev Proviantgården imidlertid også taget i anvendelse til andre formål, blandt andet blev for anden gang en god del inddraget i Geheimearkivet 1860. I 1864–65 flyttede endelig Generalstaben ind i huset efter en nødvendig nyindretning. En mindelse herom er Geodætisk Instituts fortsatte tilstedeværelse. Den nordlige kælder, »Christian IV's hvælvinger« blev i 1913 inddraget til arkiv for Krigsministeriet. Hærens Arkiv huses stadig her, nu som Rigsarkivets 3. afdeling.

Det havde været Christian IV's plan, at Lange Tøjhus og Provi-

Tøjhuset og Christian den Fjerdes havn, omkring midten af 1800-tallet. På billedet ses to af de såkaldte »vandporte«. Stik fra Prmlt. Agerholms samling.

Proviantgården, omkring 1870. Tegning af Chr. Hetsch.
Illustreret Tidende.

antgården skulle forbindes med tværbygninger i begge ender. Af økonomiske grunde lod han dog Christian III's arsenalsbygning blive liggende. Derimod lykkedes det ham at afslutte byggeriet på sydsiden imod havnen. Her skød der sig en galejbygning ud fra Proviantgården. Den nåede et godt stykke forbi anlæggets midterakse. Den havde store porte ud til den lukkede havn, og stueetagen dækkedes af svære hvælvinger med ringe, hvori de optrukne bådes grej kunne ophænges. Ud fra Lange Tøjhus gik en kortere bygning, Svovlhuset. Mellem de to tværbygninger lå indløbet til den lille ca. 4 m dybe havn. Svovlhuset forsvandt med branden i 1647, medens Galejhuset bestod lige til slutningen af 1890-erne.

Langs havnesiden af de nævnte bygninger gik der en bred kajgade, som var adskilt fra havnebassinet med en høj mur. Transporten til og fra skibene foregik gennem tre »vandporte«, der var placeret midt for bygningerne i vest, nord og øst. Ingen af dem er bevaret, men en del af muren kan endnu ses i Tøjhusmuseets kanongård.

Rigsarkivet

Hvad Christian IV ikke nåede at gennemføre af Tøjhusanlægget, fuldførte hans søn Frederik III. Han var imidlertid en lærd mand, hvad der kom til at præge hans indsats. I stedet for Christian IV's lave arsenalsbygning lod han i årene efter 1665 opføre en meget anseelig 3-etagers bygning. Den var 77 m lang, 14 m bred og 29 m høj. Længden var dog ikke nok til at lukke gabet mellem Lange Tøjhus og Proviantgården. I første omgang klarede man sig med såkaldte løngange, hvorigennem porte førte ind til kajgaderne. Siden forbandtes Rigsarkivet og Proviantgården med Geheimarkivbygningen (ca. 1720), medens en lignende bygning knyttede arkivet og tøjhuset sammen siden 1780.

Den underste etage i Frederik III's bygning havde 11 kanonporte til hver side. Bag dem opbevaredes lige til 1861 det danske feltartil-

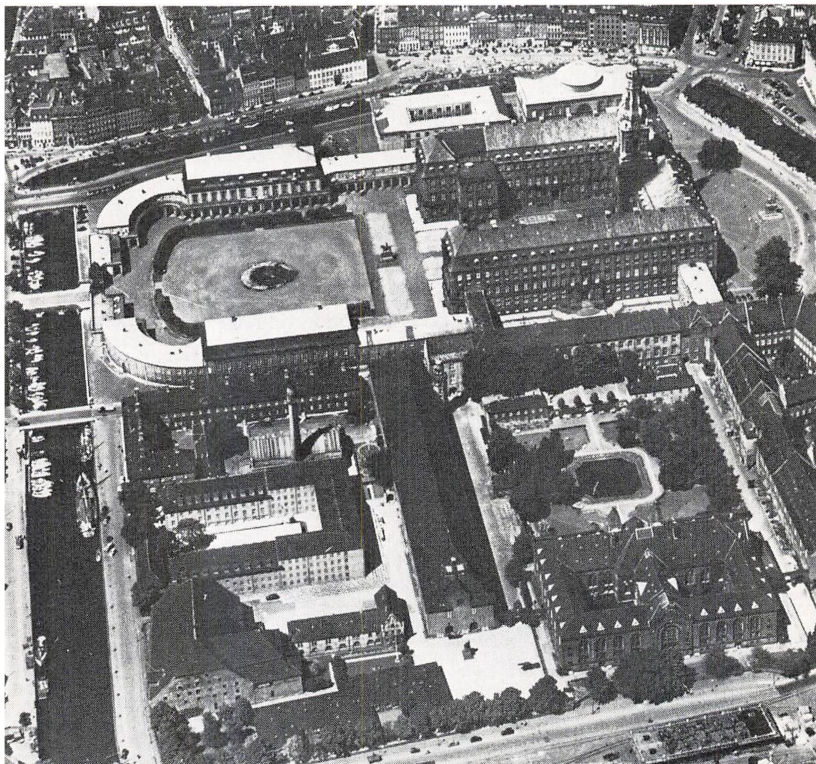
Rigsarkivets facade før ombygningen i begyndelsen af 1900-tallet. Fot. Rigsarkivet.

leri. Første sal optoges næsten helt af den store, smukke biblioteks-sal, hvis mønsterlagte marmorgulv som nævnt nu ligger i Christi-ansborgs riddersal. Et boggalleri løb hele salen rundt. Det under-støttedes af 66 hvide klassiske søjler, der nu er spredt for alle vinde. Et fåtal står dog endnu på deres oprindelige plads. Det var i denne biblioteks-sal, at kongen førte mange tankevækkende samtaler med sin spinkle bibliotekar og arkivar Peder Schumacher, den senere Griffenfeld. Bygningens lave anden sal benyttedes til opbevaring af Det kgl. Kunstkammer, der indeholdt de besynderligste ting, hvoraf meget endnu kan ses på Nationalmuseet. Etagerne blev ikke uden grund kaldt Mars, Lex og Ars.

Det blev Lex, der sejrede i det lange løb. I 1827 nedlagdes Kuns-tkammeret, og loftetagen fyldtes med bøger. I 1861 inddrogtes også artillerirummet til samme formål. Men bogsamlingens pladsbehov syntes umætteligt, hvorfor den i 1906 flyttedes over i det store nye bibliotek, der var lagt på det gamle galejhus' plads. Tilbage stod en stor, tom bygning, der nu skulle indrettes til Rigsarkiv. Der blev så sandelig ikke taget smålige hensyn, idet bygningen praktisk talt ryddedes for indhold. Nye brandsikre etageadskillelser af jernbeton blev indsat, og uden hensyn til indsynet gennem vinduerne blev der indskudt mellemetager, båret på ristegulve af smedejern. For at skaffe lys til magasiner, læsesal og kontorer blev vinduernes antal fordoblet. De nye vinduesåbninger fik dog ingen indramning, men facadens oprindelige ro er dog beklageligvis blevet brudt.

Det kongelige Bibliotek

Den gamle galejbygning var henimod slutningen af forrige århund-rede sunket ned til at blive værksted og seletøjsdepot. Så måtte fortiden vige for den nye store biblioteksbygning, der opførtes i årene 1898–1906. Galejhusets hvælvinger er dog bevaret i bibliote-kets indre og benyttes til bogmagasin. Arkitekt H. J. Holm gjorde ikke noget forsøg på at få sin bygning til at passe ind i de nøgterne omgivelser. Eet har det iøvrigt interessante hus dog til fælles med Lange Tøjhus og Proviantgården. Det virker ligeså solidt. Det er måske tilsigtet for at understrege, at her står vi overfor et åndens skatkammer. Bogmassen og manuskripterne gør biblioteket til et internationalt lærdomscenter. Ud mod Christiansbrygge har kgl.

Luftfoto af Slotsholmen. I forgrunden til højre Det kgl. Bibliotek og Bibliotekshaven. Fot. Tage Christensen, ca. 1940. Det kgl. Bibliotek.

bygningsinspektør Preben Hansen nænsomt øget biblioteket med en højst påkrævet tilbygning i sidste halvdel af 1960-erne.

Bibliotekshaven

Det gamle havnebassin havde allerede længe ligget forsømt hen, inden det i 1868 endelig blev helt tilkastet. Fortøjningsringe i kajmurenes rester vidner dog endnu om tidligere aktiviteter. I begyndelsen af dette århundrede anlagde arkitekt Thorvald Jørgensen en smuk have på den opfyldte grund. Han har diskret mindet om stedets tidligere anvendelse ved at anbringe et lavvandet bassin i

Slotsholmen

anlæggets midte. De omgivne bygninger og mure, træerne og de velpassede bede giver stedet en lun og intim stemning, som befandt man sig i en klosterhave. Det er velvalgt, at man netop her har opstillet L. Hasselriis' bronzestatue af vor eneste verdenskendte filosof Søren Kirkegaard.

Christian IV's Bryghus

Til forsvar for sit store Tøjhusanlæg byggede Christian IV en bastion ud imod Kalvebods lave vande. Den blev opmuret af mester Morten Sørensen i årene 1607–09 med meget svære hvælvinger over kasseattrummene. Men flådens behov for øl var åbenbart større end behovet for basens forsvar. Fra 1616 til 1618 lod kongen nemlig tømmermester Vit Kragen rejse en imponerende tagkonstruktion, der oprindeligt var afdækket med skifer. Nu skulle byg-

Christian IV's bryghus, ca. 1767. Gouache af J. P. Lund. Den kgl. kobberstiksamlng.

ningen anvendes som bryggeri. Den var åbenbart ganske godt egnet hertil, idet den berømte svenske arkitekt Nicodemus Tessin i 1687 udtalte, at det var det største og bedste bryghus, han havde set.

Efter en voldsom brand i 1767 forlagdes bryggervirksomheden til den anden side af Frederiksholms Kanal, men Christian IV's Bryghus blev genopbygget. Det ejendommelige hus er et af hovedstadens mest maleriske bygninger. Det vældige tags bærende trækonstruktioner aftvinger altid besøgende fagfolk respekt. Siden branden har Bryghuset været anvendt af flåden og hæren til magasin. Nu huser det Tøjhusmuseets store beholdninger.

Staldmestergården

Det trange Københavns Slot gjorde det nødvendigt at anbringe staldetaten udenfor murene. Hertil var terrænet nord for Christian IV's Bryghus velegnet. Flere bygninger afløste hinanden, men i årene 1703–06 opførtes den nuværende smukke og enkle staldmestergård under bygmester von Platens ledelse. Hovedfløjen ud mod Frederiksholms Kanal flugter omtrent med Bryghusets vestside, hvad en lille 1700-tals vognremise understreger. Den lange domestikfløj imod Tøjhusgade ligger på linie med Tøjhusgavlen og Rigsarkivet. Set udefra har denne del af Slotsholmen en betydelig fasthed i dispositionen. Men meget spoleres dog af det påtrængende trefløjede administrationskompleks, som uforstående folk klemte ind mellem de historiske bygninger i 1930-erne. I Staldmestergården har Kirke- og Undervisningsministerierne haft til huse siden 1910.

Kancellibygningen

I den modsatte ende af linien Staldmestergården, Tøjhusgavlen, Rigsarkivet og Geheimearkivet ligger en meget markant hjørnejendom. Dens hovedfløj vender ud mod Slotsholmsgade, sidefløjen mod Slotspladsen. Hovedfløjen præges stærkt af den halvrunde frontespice, der er prydet med det danske rigsvåben, hvorover der står en buste af bygherren Frederik IV omgivet af en imponerende trofægruppe. Hovedfløjen er 60 m lang og 18 m bred, sidefløjen er af samme bredde, og når med sine 33 m hen til Geheimearkivbygningen. Kancellibygningen, også kaldet Den røde Bygning, blev

Slotsholmen

opført efter tegninger af generalbygmester J. C. Ernst i årene 1716–21. Kældre og stueetage har hvælvede lofter, 1. sal er høj og lys, 2. sal er lav og mørk, alt efter bedste barokstil. Det er forbavsende at tænke på, at dette store byggeri blev gennemført under den udmattende Store nordiske Krig (1709–20).

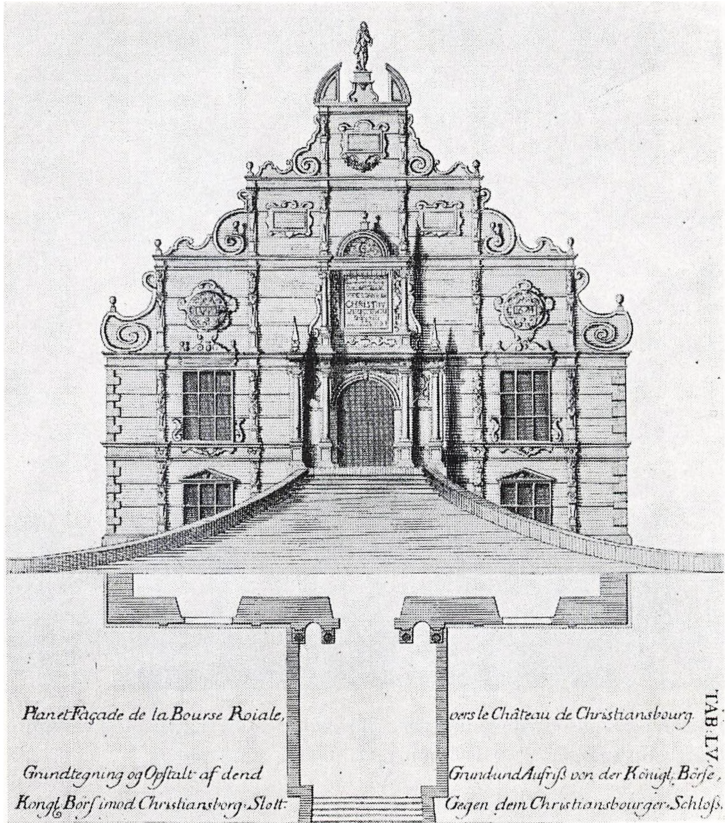
Kancellibygningen var ikke det første hus på stedet. Heimbacks billede af Arvehyldingen 1660 gengiver Henrik Müllers boldhus, som Frederik IV købte til nedrivning. Han ønskede nemlig en værdig ramme om den voksende centraladministration. Det fik han virkelig også. Man må forbløffes over, hvor mange kræfter, der sattes ind for at gøre rummene prydelige. Lofterne i de største værelser udstyredes med fin stukatur og malerier. Særlig fornemt var det værelse, hvor monarken mødtes med Geheimerådet. En del af den fine udsmykning er endnu bevaret i de finere kontorer.

I Kancellibygningen har Finans- og Indenrigsministerierne endnu tilhuse. Men ellers har centraladministrationen forlængst bredt sig ned gennem Slotsholmsgades palæer. Den lange række af bygninger afsluttes nu af en meget moderne og smuk kontor- og kantine-bygning, der er opført af de kgl. bygningsinspektører Thomas Havning og Eske Kristensen i midten af 1960-erne. På grund af sin mørkegrønne farve kaldes bygningen mellem brødre Tjæreborg.

Børsen

Oprindelig var Slotsholmsgade en kanal, fremkaldt af den dæmning, som Christian IV lod opkaste i 1618–19 for at lette forbindelsen til det nyanlagte Christianshavn. På denne dæmning lod han Børsen anlægge. Den var således omgivet af vand på begge sider, lige til Børsgraven blev opfyldt i 1870 og omdøbt til Slotsholmsgade.

Brødrene Laurids og Hans Steenwinkel forestod det interessante børsbyggeri fra 1619 til 1623. Resultatet blev en 127 m lang bygning, der virkede en smule ensformig. Men så greb monarken selv ind. Han beordrede taget forsynet med pyntelige kviste og et fantastisk spir. Fire drager med sammenslyngede haler vogter bestandigt over Børsens gæster og værdier. Typisk nok løber halerne op i en spids med tre kroner. Christian IV sørgede også for, at bygningen fik to rigt udsmykkede gavle. Med kongens lykkelige indgriben var Bør-

Børsrampen. Udsnit af opmåling i Thura's Danske Vitruvius, 1746–49.

sen pludselig blevet til hovedstadens festligste bygning. Den er opført i hollandsk renæssance, hvor der var lagt vægt på variationen mellem de rødflammede mursten og den overdådige sandstensudsmykning. Ved en stor restaurering i 1880–83 måtte man desværre dække de oprindelige stærkt tærede murflader med hårdtbrændte røde skalsten. Dette ensartede materiale har utvivlsomt dæmpet facadernes oprindelige lystighed noget. Den brede træbevoksede rampe fører op til en overmåde smuk portal, der danner

Børsen og ministerialbygningerne i Slotsholmsgade, i baggrunden til højre Kancellibygningen. Fot. T. Nebbia. Danmarks Turistråd.

hovedindgang til Børsens 1. sal. Det var med denne gavl som baggrund, at Frederik III lod sig arvehylde i oktober 1660.

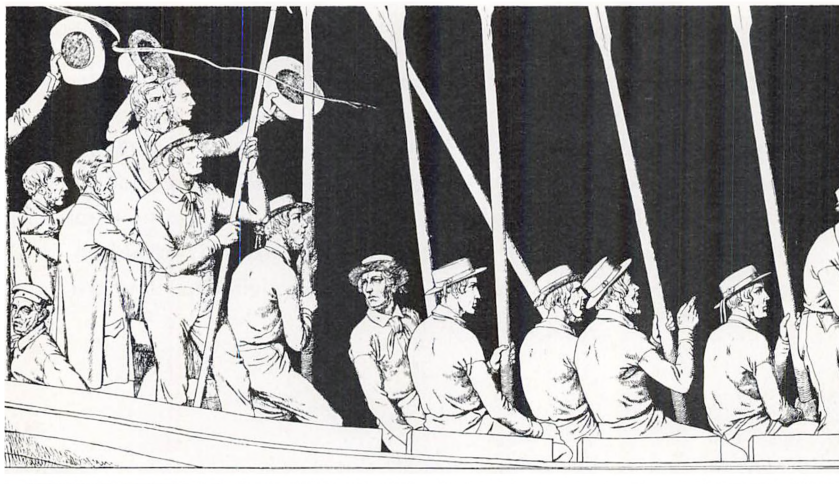
Børsen forblev i kongens og statens eje lige til 1857, hvor den erhvervedes af Grosserer-societetet, der stadig besidder den. I ældre tid fandt der en livlig varehandel sted i begge husets etager, grovvarer i underetagen og finvarer en detail på 1. sal. Heroppe lå boderne i flere rækker mellem to lange gange. Denne virksomhed fortsatte helt op til 1857, men det skal siges, at et stadigt voksende gulvareal efterhånden var taget ind til andre formål, såsom børsnotering, bankvirksomhed og handelsadministration. Den nuværende smukke børssal blev indrettet i 1857–58.

Thorvaldsens Museum

Bag Christiansborgs slotskirke ligger en såre interessant bygning, der både er mausoleum over billedhuggeren Bertel Thorvaldsen og museum for hans arbejder. I 1830-erne søgte stærke kræfter af nationale grunde at bevæge Thorvaldsen til at vende hjem fra Rom efter næsten 40 års udlændighed. Kun på den måde kunne man sikre sig hans arbejder og samlinger for Danmark. Thorvaldsen ønskede selv denne løsning, men kun hvis offentligheden ville sikre

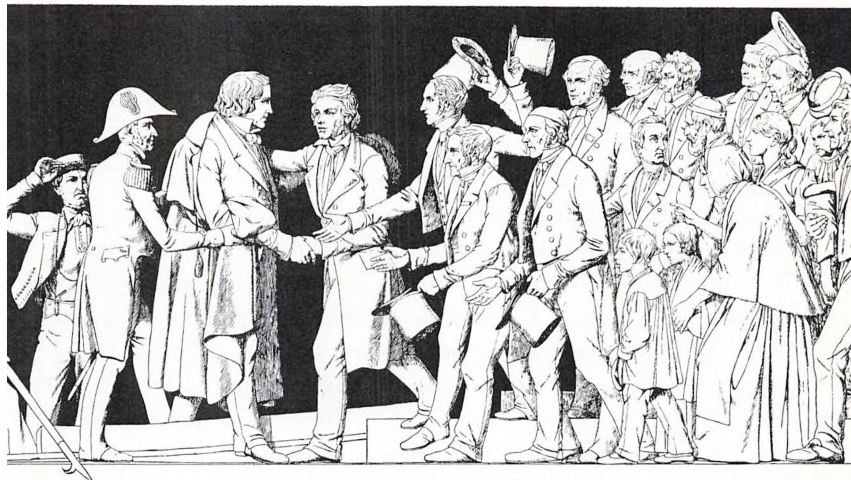
Thorvaldsens Museum, i baggrunden til venstre Nikolaj kirkes spir.
Fot. Lennard. Danmarks Turistråd.

Thorvaldsens hjemkomst til København i 1838.

hans kunstgenstande en værdig ramme. Der blev derfor sat en storstilet folkeindsamling i scene. Københavns kommune reserverede yderligere anseelige beløb til formålet, og Frederik VI skænkede en gammel vognremise med tilhørende grund som sit bidrag. Alt dette overbeviste Thorvaldsen, således at han skænkede sine værker og samlinger til fødebyen København ved et testamente af 5/12 1838. Alle de værdifulde ting var samme sommer blevet hjemført på fregatten Rota.

Den værdige ramme skabtes af arkitekt M. G. B. Bindesbøll. Han tog sit udgangspunkt i den nyklassicistiske kunstopfattelse, som prægede Thorvaldsens Rom. Den meget smukke gavlfacade præges af 5 store skrå portaler med knækkede indfatninger, der fører tanken hen på græsk-romerske tempelindgange. Dette indtryk forstærkes af frise og gesims, hvorover der står en bronzegruppe, som viser en sejrsgudinde på romersk vogn med firspand. Den er udført af H. V. Bissen, tildels efter en skitse af Thorvaldsen og skænket museet af Christian VIII. De 3 andre ydermure er cementpudsede og dekorerede med billeder af Jørgen Sonne. De viser modtagelsen

Udsnit af Jørgen Sonnes frise på Thorvaldsens Museum.

af Thorvaldsen på Københavns rhed og hans mange kostbarheders udlosning og transport til museet. Denne betydningsfulde billedrække er blevet fremragende restaureret af Axel Salto i 1950-erne. Bygningen er imidlertid mere end blot museum. Midt i den indre gård finder man Thorvaldsens grav. Han hviler således tæt omgivet af de fremragende kunstværker, han selv havde frembragt gennem et langt liv. Ved vor verdensberømte billedhuggers generøsitet og en forstående samtids offervilje blev der her på Slotsholmen skabt endnu en herlighed af internationalt format.

Christianshavn

Af Steffen Linvald

Straks efter at Christian 4. i 1618 havde ladet Christianshavn »anlægge og til boligpladser forordne« byggede han »over dybet og den stridige strøm«, der skilte den ny bydel fra Slotsholmen og Gammel-København, »Den store Amagerbro«, »Den lange Bro« eller som den også kaldtes »Christianshavns Bro«, idet dens senere navn *Knippelsbro* først opstod i erindring om en mand ved navn Hans Knip, der ejede »vort hus ved enden af Christianshavns Bro liggende, som har været vor toldbod«, og som traditionen fortæller skal have besørget overfarten under broens bygning.

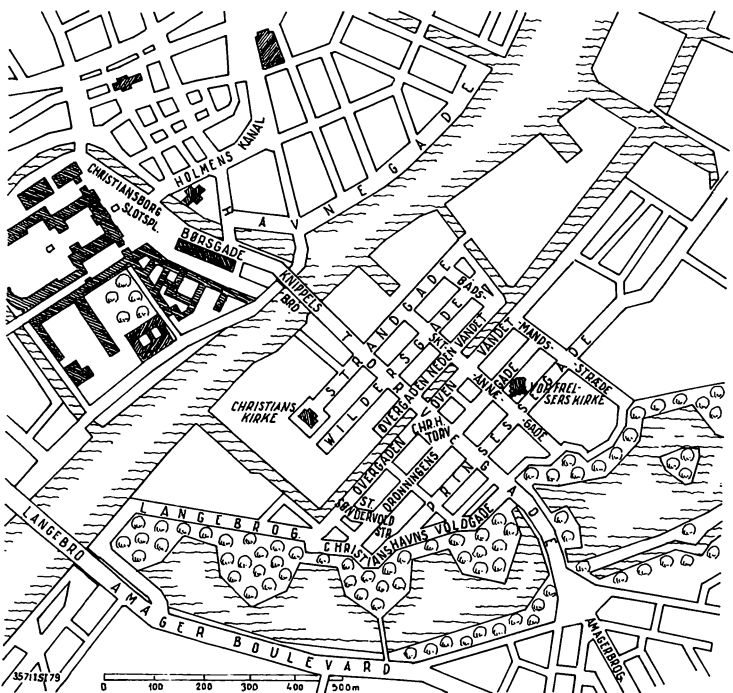
Skønt Christianshavn kun i 35 år fra 1639–74 var en selvstændig købstad med egne borgmestre og råd og med et våben, hvori fandtes »et blå tårn med tre kroner, kong Christiani Quarti navn med to hosføjede løver og to faner«, vedbliv bydelen dog helt op i 1900-årene at have en købstadsagtig karakter. I intet andet kvarter fandtes så store kontraster som her: En uhyre rigdom og en ubeskrivelig fattigdom; en honnet spidsborgerstand, bramfri søfolk og velstående amagerbønder. De sidste menneskealdres store nedbrydninger har flere steder helt ændret gadebilledet, men alligevel har Christianshavn i store træk så nogenlunde bevaret sit eget image gennem de godt tre århundreder, der er forløbet siden dens indlemmelse i København. Medvirkende hertil har uden tvivl været, at den ikke som den øvrige by er blevet hærget af store brande, ligesom den heller ikke blev berørt af bombardementet 1807.

Christianshavns anlæg og udvikling

I den oprindelige by, der var omgivet af *en vold og en grav*, som dannede de fem sider af en ottekant, udgjorde *Bådsmandsstræde* dens østlige grænse og en nu forsvunden gade Bremerholmsstræde mellem Strandgade og kanalen og dens fortsættelse i Store Søndervoldstræde dens vestlige. I overensstemmelse med renæssancens byplan-teoretikere var gaderne anlagt efter skakbrædtprincippet med et firkantet torv i byens midte og med en kanal, der delte bydelen i en

overby og en nederby. Få år efter indlemmelsen udvidedes den 1682 ved at volden mod øst i en halvbue førtes nordud i retning af Kastellet og mod vest i en mindre bue til Kalvebod Bastion. Kort efter byggedes i 1686 den første *Langebrogade*, eller som den dengang blev kaldt »den ny Bro ved Blårtårn«, d.v.s. fængslet ved Kongens Bryghus, eller »Kallebobro«, fordi den forbandt Ryssensteens- og Kalvebod Bastioner med hinanden.

På forskellig måde blev det indvundne terræn søgt udnyttet. Mod nord var det oprindelig tanken at anlægge et Ny-Christianshavn, men denne plan blev opgivet, og i stedet opstod der her en række store handelspladser, ligesom marinen også lagde beslag på et stort areal for så vidt i tilknytning til det såkaldte »Hug« udfør Toldbo-

Kort over Christianshavn. Tegnet af I. Steiner Jessen.

den, hvor der allerede i 1681 var blevet indrettet et leje for flådens større skibe.

Trods de store voldudvidelser gik det alligevel langsomt fremad med den egentlige bebyggelse. 1657 havde Frederik 3. erfaret, »at adskillige byggepladser skal findes, en del ganske øde og uopfyldte og en del ikkun med plankeværk indhegnet, af nogle til anden brug, kronen og byen aldeles uden nytte og gavn«. Tyve år senere klagedes der over, »at borgerskabet formindskes daglig, flytter fra byen og nedsætter sig i hytter og vråer«; i 1689 synes den ny bydel dog at være jævnt udbygget.

Strandgade

»De største og bedste gårde« lå i Strandgade, der var byens egentlige hovedgade og i dag det eneste sted i Danmark, hvor der er bevaret en sammenhængende bebyggelse af grundmurede renæssancehuse. Ganske vist er disse i tidens løb blevet ombyggede, og nogle har endda fået pudsede facader, men under pudslaget skelnes som oftest de sandstensdekorationer, der prydede deres oprindelige røde teglstensmure. Da Christianshavn var anlagt dels til beskyttelse af »vor skibsflåde, tøjhus, slottet og den gamle by«, dels – og det var sikkert nok så vigtig en grund – for at skaffe hovedstaden en påkrævet havneudvidelse, blev der langs Strandgades nordside anlagt en række små havne, der tilhørte ejerne af gadens store købmandsgårde. Disse bestod af en grundmuret hovedbygning ud til Strandgade og bagved liggende bindingsværkspakhuse, som der var indkørsel til fra Kongensgade, som Wildersgade tidligere hed.

Denne bebyggelsesform, som også var påtænkt for Overgadernes vedkommende, lykkedes det ikke at få gennemført i disse, for først i 1700-tallets anden halvdel fik de deres endelige skikkelse.

En af de første, der erhvervede sig en grund i den ny bydel, var den københavnske storkøbmand og borgmester Mikkell Vibe, der i forvejen ejede flere ejendomme i København. På Christianshavn sikrede han sig bl.a. den grund, der lå på hjørnet af Strandgade og St. Annæ Gade, nu nr. 30–32 i Strandgade. Begge ejendomme blev imidlertid først opført efter hans død i 1624. Nr. 30 er den yngste og bedst bevarede, skønt den oprindelige indgangsdør allerede i 1710 erstattedes af den nuværende port, og facadens svungne gavl blev

nedtaget omkring 1830 for at give huset, der samtidig blev gråpudset, et »klassisk« udseende. Pudset fjernedes igen 1909–10 og efter den sidste istandsættelse, som dets nuværende jer, grosserer Henry L. W. Jensen lod foretage i begyndelsen af 1940'erne, kan det nu betragtes som et udmærket eksempel på Christian 4.s handelsmæssige intentioner med anlægget af Christianshavn. Iøvrigt var det i dette hus, at maleren P. S. Krøyer tilbragte en del af sin barndom og første ungdom hos sin onkel, zoologen H. N. Krøyer, og Vilhelm Hammershøj boede fra 1899–1909, da han inspireret af dets smukke stuer malte en række af sine berømte interiørbilleder.

Hvad der gjaldt nr. 30 som købmandsgård kan med samme ret siges om nabohuset nr. 28, der sandsynligvis er bygget omkring 1630 af den tidligere lensmand Sivert Grubbe. Ved dets restaure-ring 1943, da facadens pudslag, som stammede fra begyndelsen af forrige århundrede, blev fjernet, viste det sig, at den var »ziiret med stenhuggerarbejder«. Bag forhuset, hvor der nu er anlagt en lille renæssancehave, ligger endnu de oprindelige pakhuse af bindingsværk henholdsvis som mellem- og baghusbygning ud til Wildersgade.

Nabobygningen nr. 26 i Strandgade er egentlig to gavlhuse af samme type som nr. 28, der i 1769 af direktør i Asiatisk Kompagni Gysbert Behagen forenedes til en ejendom og forhøjedes med et stokværk og en fronton med et kartoucheskjold, i hvilken ses et »B 1769«. Indvendig indrettedes en fornem rokokotrappe og stuerne lofter prydedes med stukdekorationer.

I modsætning til Behagens Gård var nr. 22 og 24 oprindelig én ejendom, opført af Jens Sparre til Sparresholm i slutningen af 1620'erne og i 1663 erhvervet af søhelten Cort Adeler, efter hvis søns død i 1726 den blev delt i to ejendomme. I 1769 blev nr. 22 forhøjet med et stokværk, medens nr. 24 allerede var blevet ombygget og forhøjet i 1748. Den blev senere købt af den engelskfødte forretningsmand Charles August Selby, chef for et af Københavns største handelshuse. I 1795 erhvervede han herregården Bækkeskov ved Præstø.

En af de fornemste ejendomme i Strandgade var det såkaldte *rådhus* på hjørnet af Torvegade, der nylig er blevet restaureret af arkitekt Hans Henrik Engqvist. »I de hvælvede kældere, som nu

tjente til vinoplag«, fortæller forfatteren Carl Bernhard (Saint Aubain), der var født i huset 1798, »var der så mange kramper og ringe, både i loft og vægge, at de gerne kunne have tjent til fængsler og pinesteder for en glubsk inkquisition, hvis de ikke var blevne til i Christian den Fjerdes tid, og vintappersvenden, som var min specielle velynder og en belært person, proppede mig med de forfærdeligste greuelte hatten om ulykkelige slagtofre for den strenge justits, hvor scenen altid var henlagt til de skumle rådhuskældere, og hver enkelt krog eller kædestump havde sin særegne blodige krønike«.

Men rådhus har bygningen nu aldrig været, »eftersom ingen rådhus, som udi andre købstæder, findes i Christianshavn«, hedder det i et bilag til byfogedregnskabet 1673, og det bekræftes af, at ejendommen siden dens opførelse kun havde været ejet af private, deriblandt ganske vist to borgmestre, som sikkert er den indirekte årsag til den misforståede tradition.

Strandgades berømteste gård er imidlertid nr. 6, fordi Tordenskjold, som det fremgår af en indskrifttavle på facaden, boede her indtil sin sidste rejse i 1720. Den tilhørte da den unge Abraham Lehn, som havde arvet den efter sin fader, Abraham Lehn den Ældre, storkøbmand, skibsreder, ejer af det ansete vinhus Dyrkøb i Nørregade. Oprindeligt var det en renæssancegård som de andre i denne gade omend sandsynligvis tørre og prægtigere end de fleste, idet den i slutningen af 1600-tallet omtales som en af Christianshavns pragtbygninger. Efter en ombygning i 1703 bestod den som det synes af et to stokværk højt, ni fag langt grundmuret forhus med kvist, et bindingsværkssidehus og et tværhus, ligeledes af bindingsværk. Den såkaldte Tordenskjolds Pavillon i den smukke gård er derimod først bygget 1763.

Trods en ombygning og modernisering midt i forrige århundrede, der gav ejendommen dens nuværende udseende, er der i stueetagen bevaret nogle smukke barokinteriører og loftsmalerier af Hendrik Krock.

Til Strandgades renæssancebygninger hører også den tidligere kaserne, hvis ældste fløj på hjørnet af Bådmandsstræde er bygget kort efter 1664 af Christian 4.s forhenværende kammertjener Joachim Irgens, der var forpagter af kronens kobberværker i Norge og en af landets største godsejere. Ejendommen, der midt i 1700-tal-

Strandgade set fra hjørnet af Skt. Annægade mod Christianskirken. Til venstre de gamle renæssancehuse, til højre anes de tidligere Asiatic Kompagni's bygninger, der nu er ved at blive indrettet til brug for Udenrigsministeriet. Fot. Niels Elswing omkr. 1960–65. Københavns Bymuseum.

let udvidedes med to fløje mod Bådsmadsstræde og Wildersgade, en sidebygning i gården og en længe mod Strandgade, blev i 1790 ombygget til Artillerikaserne, samtidig med at portmuren ud til Strandgade opførtes.

Asiatisk Kompagni

I løbet af 1700-tallet udviklede de mange små havne udfor Strandgade sig til store handelspladser. Blandt disse var Asiatic Kompagni. Dets forsamlingsbygning ud for Skt. Annæ Gade, der rummede dets kontorer, blev bygget 1738 af arkitekten Philip de Lange, medens dets pendant på den modsatte side porten ind til pladsen er opført 1781. Medens dets facade ud til Strandgade nøje svarer til forsamlingshusets, har det på bagsiden i stedet for vinduer luger, der viser, at det i virkeligheden er et pakhuis. Vinkelret på dette

Christianshavn

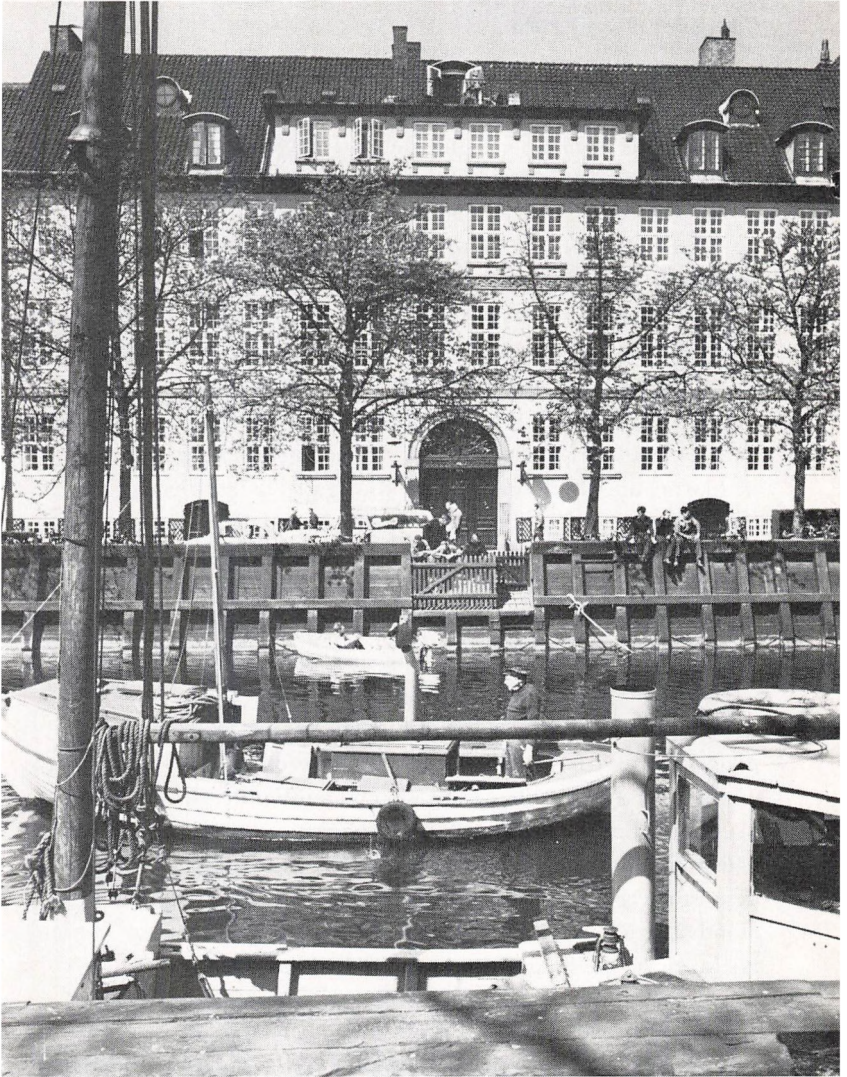
ligger det berømte pakhuis, som Eigtved 1748–51 byggede for kompagniet. Disse bygninger skal nu indgå i Udenrigsministeriets nye store bygningskompleks i Strandgade og er derfor ved at blive restaureret og indrettet til sit fremtidige formål. Restaureringen forestås af arkitekt Erik Møller, medens nybygningerne, der skal rejses på grunden, opføres af arkitekterne Halldor Gunnløgsson og Jørn Nielsen. Ikke helt uden grund er der en vis frygt for, at de moderne tilbygninger ved deres størrelse og højde skal tvinge de gamle bygninger i knæ.

Christianskirken

For enden af Strandgade ligger Christianskirke, der under navnet Tyske Friederichs kirke er bygget 1754 af Eigtved til Christianshavns store tyske menighed. Medens kirken er en rokokobygning, er spiret, som Eigtved svigersøn arkitekten G. D. Anthon opsatte 1769, derimod nyklassisk. Indvendig er det en salskirke, omgivet af lukkede pulpiter med alter, prædikestol og orgel anbragt over hinanden på langvæggen modsat indgangen med kongestolen ovenover. I 1901 blev kirken efter endt restaurering dansk sognekirke og fik samtidig sit nuværende navn. Krypten, hvortil der kun er adgang udefra på de to kortsider, er begravelsesplads for en lang række kendte christianshavner, hvorimod selve kirkegården er udlagt til park.

Andre gader i Nøderbyen

Wildersgade, der er opkaldt efter skibsværftsejerne Carl Wilder, ca. 1698–1765 og hans søn Lars Wilder 1738–1810, var egentlig anlagt som baggade til ejendommene i Strandgade og Overgaden neden Vandet, og som nævnt er der endnu udkørsel til den fra nogle enkelte gårde i Strandgade. Bortset fra den tidligere kaserne, der er opført 1802 af stadsbygmester J. H. Rawert og som Strandgades opdelt i lejligheder, består størstedelen af den gamle bebyggelse af småejendomme. I de senere år er flere af disse blevet restaureret og moderniseret, og det samme er tilfældet i *Skt. Annæ Gade*, hvor det lille hus nr. 14 i virkeligheden er en rest af en ældre rækkehusbebyggelse af bindingsværk fra årene omkring Christianshavns grundlæggelse.

Heerings Gård, Overgaden neden Vandet 11, opførtes i 1785 af søkaptajn Hans Pedersen Kofoed, men købtes i 1839 af grosserer, fabrikant Peter F. Heering, hvis kirsebærlikør allerede i midten af 1800-tallet var en verdenskendt specialitet. Fot. Sv. Thoby. Danmarks Turistråd.

Overgaden neden Vandet

Medens både Wildersgade og Skt. Annæ Gade stedse har været beboet af småfolk, er det de christianshavnske rigmænd, der på samme måde, som det var tilfældet i Strandgade, har præget *Overgadernes bebyggelse*. Indtil de store nedrivninger, der har slået meget af Christianshavns oprindelige karakter i stykker, repræsenterede de fleste ejendomme i de to Overgader 1700-tallets stigende velstand.

Som Burmeister & Wains nabo i Overgaden neden Vandet ligger Heerings fornemme nyklassiske gård, der er bygget 1785 af søkaptajn Hans Pedersen Koføed, hvis bomærke: en kos fod er indhugget på portens slutsten. I 1838 blev ejendommen købt af urtekræmmer Peter Fr. Suhm Heering, der i 1818 havde nedsat sig som købmand på hjørnet af Admiralgade og Boldhusgade, hvor fabrikationen af firmaets berømte kirsebærlikør, Cherry Brandy'en blev påbegyndt.

På den modsatte side Torvegade ligger en anden stor ejendom, nr. 33, som er opført 1782 af den kendte ankersmed Hans Caspersen, der omkring 1745 havde nedsat sig som smedemester i København, og da han snart fik »det vigtigste smedearbejde, der forefaldt og tillige var eneste leverandør af alt smedearbejde ved det danske Asiatiske Kompagni«, blev han hurtigt en velstående mand. Sine penge anbragte han i ejendomme, og foruden nr. 33 ejede han fra 1761–86 også nr. 39. Til Overgaden neden Vandets karakteristiske bygninger hører desuden de to pakhuse, nr. 45–47, der ejes af grossistfirmaet W. Røper-Petersen, og som er bygget 1799–1800. På den store grund mellem Overgaden neden Vandet, Bådsmandsstræde og Christianshavns Kanal ligger Prinsesse Maries Hjem for gamle Sømænd og Sømænds Enker.

Torvegade

Ligesom kanalen skiller de to Overgader fra hinanden, således deler den også Christianshavn i en Nederby og en Overby. Torvegade, der er bydelens hovedgade og betydeligste forretningsgade, var i Nederbyen oprindeligt kun en baggade til den i 1938 nedrevne Brogade, som den ældste Knippelsbro lå i forlængelse af. Lige til de store nedbrydninger i dette århundrede bar flere ejendomme der-

for trods indsatte butiksruder stadig præg af at have været baghuse til bebyggelsen i denne. Kun nogle få ældre ejendomme på Torvegades vestre side er endnu bevaret og står som et minde om gadens tidligere udseende.

I dens forlængelse ligger *Børnehusbroen*, der ligesom *Snorrebroen* ved Skt. Annæ Gade forener ikke blot de to Overgader med hinanden, men også de to adskilte bydele.

Medens Snorrebroen fra første færd var en privat bro, der kunne afspærres med en snorre for at forhindre slid af unødvendig kørsel, har Børnehusbroen eller som den også blev kaldt efter sin farve, Den røde Bro, altid været offentlig.

Christianshavns Fængsel

Børnehusbroen har navn efter det tidligere Børnehus, der lå på torvet mellem Overgaden oven Vandet og Dronningensgade, på den grund hvor professor Edvard Thomsen opførte det såkaldte Lagkagehus efter fængslets nedrivning 1928. Foruden at optage ulydige, vanartede og forældreløse børn, der skulle uddannes i et håndværk, benyttedes Børnehuset som tvangsarbejdsanstalt for tigere og som straffeanstalt navnlig for tyvagtige og løsgtige kvinder. De to grupper var ikke adskilt fra hinanden, og Børnehuset blev derfor trods forsøg på at bedre tilstandene hjemsted for allehånde laster. Lidt bedredes forholdene, da en ny bygning ud til torvet opførtes 1739–41, men et virkeligt fremskridt betød først Struensees forordning af 1771, der forbød forældre at indsætte deres vanartede børn i Børnehuset. Dette vedblev dog at bestå til 1790, da børnene fjernedes og dets navn ændredes til Tugt-, Rasp- og Forbedringshuset. Behandlingen af fangerne var imidlertid fortsat under al kritik, både hvad forplejning og hygiejne angik, ligesom det på grund af pladmangel hverken var muligt at holde de mandlige fanger adskilte fra de kvindelige eller de forskellige grupper af fanger. Følgerne udeblev da heller ikke. Efter flere mindre uroligheder slog utilfredsheden den 25. juni 1817 ud i lys lue. Nogle fanger stak ild på tugthuset, andre flygtede, men med hård hånd blev oprøret slået ned, og ved den øjeblikkelig nedsatte standret blev syv fanger dømt til døden, medens tre fik forlænget straffetid, forøget arbejde og kat d.v.s. prygl. Senere blev yderligere 50 fanger

straffet og otte henrettet.

Først omkring midten af 1800-tallet blev behandlingen af fangerne mere human, og i 1861 begyndte man at opføre en særlig straffeanstalt for kvinder på en grund overfor Frelsers Kirke, hvor den første danske veterinærskole havde ligget til den tre år tidligere, i 1858, var flyttet ud til den ny Landbohøjskole på Bülowvej på Frederiksberg. Et par år senere ombyggedes det gamle tugthus på torvet, som kun var blevet nødtørftigt istandsat efter branden.

Overgaden oven Vandet

Til de ældste bygninger i Overgaden oven Vandet hører *Søkvæsthuset*, nr. 58–62, hjørnet af Bådsmadsstræde 15–19. Ældst er hovedbygningen ud til kanalen, der er opført 1754–55 efter tegning af arkitekten I. C. Conradi. Indtil 1775 benyttedes bygningen til *Opføstringshus*. Dette år flyttedes det til den senere politistation, Store Kongensgade 108, hvorefter dets hidtidige ejendom et par år senere indrettedes til *Søkvæsthus* d.v.s. til marinehospital, som det var til 1816, da Søetatens nyopførte hospital i Nyboder blev taget i brug. Det følgende år blev Søkvæsthuset efter Børnehusets dramatiske brand 1817 benyttet som straffeanstalt; hovedbygningen for kvinder, sidefløjen langs Bådsmadsstræde for mænd. Senere blev denne anvendt som fattighus for husvilde, medens selve Søkvæsthuset både har været underofficersskole og kaserne for værnepligtige. Fløjen parallelt med denne, det såkaldte havehus, der en tid også har været fattighus, er bygget 1779 af G. E. Rosenberg og genopført i sin oprindelige skikkelse efter en brand i 1838. Det var i dette hus' stueetage, at *Johan Ludvig Heiberg* og hans hustru *Johanne Luise Heiberg* havde deres hjem fra 1844, til fru Heiberg nogle år efter sin mands død 1860 flyttede ud til sin nyerhvervede villa i Rosenvænget. I sine erindringer fortæller hun, at Johan Ludvig Heiberg på anden sal havde fået overladt to store værelser, og at han benyttede det ene til arbejdsværelse og i det andet opbevarede sine astronomiske instrumenter, for »dette studium, disse instrumenter, disse astronomiske beregninger, disse matematiske formler med deres endeløse talstørrelser og den for os fruentimmere dunkle logaritmetail, slugte al anden litterær interesse hos ham; det var blevet en uimodståelig passion, for hvilken alt andet trådte i skygge«. Til

Christianshavns Kanal med et hjørne af Søkvæsthuset. Bag porthvælvet ses det såkaldte havehus, hvor ægteparret Heiberg boede i en årrække. Fot. Københavns Bymuseum.

gengæld havde hun sin have, som hun dyrkede med flid, og som i henvend tyve år var »min glæde, ofte min trøst i mangel en modgang«, skriver hun.

Ikke langt fra Søkvæsthuset ligger *Bombebøssen*, nr. 48, en stiftelse for gamle fattige sømænd og deres enker. Den er oprettet 1819 af kommandør og Waterschout Peter Norden Sølling. På togter til Ostindien og under et længere ophold i Norge, hvor han arbejdede på at få indført en ny type lodsåbåde af engelsk fabrikat, havde han gennem samtaler med søfolk erhvervet sig et grundigt kendskab til de usle kår, gamle sømænd og deres enker levede under. Han fik da den tanke, at der burde oprettes en stiftelse for disse, og på sit kontor lod han derfor opstille en bøsse, lavet af en bombe – deraf navnet – til indsamling af de nødvendige midler. Det lykkedes ham

at få skrabet tilstrækkelig med penge sammen, og efter at have haft til huse forskellige steder, flyttede Bombøbøssen 1891 ind i sin nuværende ejendom i Overgaden oven Vandet, der er bygget af arkitekten Thorvald Bindesbøll.

Naboejendommen nr. 50, der er opført 1769, ejedes i sin tid af den tidligere nævnte ankersmed Hans Caspersen. Til de mere kendte huse hører også tømmermester Johan Jacob Steinfass' smukt restaurerede gård nr. 32 på den anden side torvet, der stammer fra 1765, og som ud til gården er bygget af bindingsværk. En snes år yngre er *Brøstes Gård*, nr. 10 fra 1785, som da ejedes af grosserer Thomas Potter, der i 1769 havde fået tilladelse til på Applebyes Plads at anlægge et smelteværk »for alle facons af jerngryder at støbe«. Bevillingen udvidedes 1771 til at omfatte alle slags messing- og jernsager, som blev eksporteret til Øst- og Vestindien. I 1920 gennemgik ejendommen under ledelse af arkitekt Lønborg-Jensen en grundig istandsættelse og ombygning, bl.a. blev de nuværende smårudedede vinduer indsat, og portvinduet rekonstrueret med et relief. I denne ejendom har maleren Julius Exner boet fra 1861–72, og sin tilknytning til kunsten har ejendommen bevaret med Brøstes Samling, som bl.a. består af talrige malerier og erindringer om det gamle Christianshavn og William Fridericias statue af Christian 4.

Arkitektonisk nok så interessant er billedhuggeren Simon Carl Stanleys gård fra 1755 mellem Store- og Lille Søndervoldstræde med sin af engelsk-palladiansk arkitektur påvirkede facade. I denne ejendom har både maleren P. C. Skovgaard og maleren Constantin Hansen – den sidste fra 1847–56 – haft deres hjem.

Bag denne ejendom i Store Søndervoldstræde ligger *Det danske Filminstitut*, Filmskolen og Filmmuseet. Iøvrigt er Store Søndervoldstræde den eneste gade på Christianshavn, der har et knækket forløb, og det skyldes, at den oprindelig som voldgade lå parallelt med den ældste vold.

Også ejendommen på hjørnet af Christianshavns Voldgade har en interessant historie, idet dens to nederste etager hidrører fra det nyklassiske hus, der blev bygget på dette sted i 1779 af en søn af den kendte rebslager og skibsbygger Peter Applebye, som i 1745 havde opfyldt Engelskmandens Plads langs Langebrogade. Det var i dette hus forfatterinden *fru Gyllembourg Ehrensvärd* boede 1829–31, da

hun optog den unge skuespillerinde Johanne Luise Pätges i sit hjem for at lære hende gode manerer inden hendes ægteskab med fru Gyllembourgs søn, Johan Ludvig Heiberg.

Vor Frelsers Kirke set fra Snorrebroen, 1902. Hjørnet af Overgaden oven Vandet og Skt. Annægade. Københavns Bymuseum.

Andre gader i Overbyen

Dronningensgade, der i Overbyen skulle have haft samme funktion som Wildersgade i Nederbyen, udmærker sig ved sine mange restaurerede bygninger, der fremover vil medvirke til, at Christianshavns købstadspræg ikke går helt tabt. Noget lignende gælder Sofiegade og Amagergade, som er kendt af næsten enhver dansker fra *Huset på Christianshavn*, men hvad der ikke fremgik af denne populære udsendelsesrække var, at ved siden af det berømte »hus« ligger en ikke mindre berømt ejendom med Christianshavns eneste bevarede åbne svalegang. Denne ejendom, nr. 11, der sikkert stammer fra begyndelsen af 1700-tallet, består af et to stokværk højt forhus af bindingsværk og et til dels grundmuret sidehus, foruden et baghus på tre stokværk fra forrige århundrede.

Ligesom det var tilfældet i den tidligere omtalte del af Torvegade er der også i den del, der ligger i Overbyen, kun bevaret ganske få ældre ejendomme som f.eks. den , der ligger mellem Amagergade og Christianshavns Voldgade. Her fra er der ikke langt til Frelsers Kirke.

Vor Frelsers Kirke

Allerede i forbindelse med anlægget af Christianshavn havde det været påtænkt på den grund, der lå overfor den nuværende Frelsers Kirke mellem Dronningensgade, Skt. Annæ Gade og Prinsensgade (Prinsessegade) at bygge en midlertidig kirke, »hvilket hus siden, når den rette kirke bliver færdig, kan anvendes til skole og til præstens og kapellanens residens«. Pinsedag den 22. maj 1640 fandt den midlertidige kirkes indvielse sted, og Christianshavns beboere, som hidtil havde været henvist til Holmens Kirke, havde nu fået deres egen kirkebygning. Imidlertid forfaldt den ret hurtigt, og det besluttedes derfor at erstatte den med en ny bygning. »Anno 1682 den første sten lagt og den sidste 1694 sluttet« står indhugget på forsiden af det øverste trappetrin ved Frelsers Kirkes hovedportal. I virkeligheden blev kirken dog først fuldendt 1696, da dens indvielse fandt sted.

Kirken er en centralbygning, komponeret over det græske kors med fire kvadratiske udbygninger i hjørnerne af korsskæringen,

der dækkes af et hvælv, som bæres af fire høje slanke piller, medens et system af hvælvinger dækker korsarmene og de fire udbygninger. Til den østlige korsarm slutter sig et lavt sakristi.

Kirken er opført af Lambert van Haven og Hans van Steenwinc-
kel den Yngste. Af økonomiske grunde blev *tårnet* dækket med en
hætte, og først 1749–52 opførtes af *Lauritz de Thurah* det nuværende
spir, hvortil, som han selv har sagt, han »tog, som jeg rent ud tilstår,
min idé af et spir, som jeg udi mine yngre år havde set udi Rom på
den såkaldte Chiesa delle Sapienza«, universitetets kirke, der skyld-
tes den berømte italienske barokarkitekt Borromini. 1749 fandt
rejsegildet sted, og året efter den 26. april 1750 blev den store
forgylde kugle, *verdensgloben*, der bærer en statue af Christus med
sejrsfanen, under stor højtidelighed bragt på plads. Ophejsningen
varede fem timer og ledsagedes af salmesang og instrumentalmusik
fra tårnets vægtergang. Til slut sang man:

Hvor er det dog dejligt at se op til spiret,
hvormed nu Vor Frelser's Kirke er ziret,
dets herlighed øjnes langt uden for byen,
fordi at dets høide går op imod skyen.

Af kirkens inventar er der grund til at fremhæve alteret fra 1707,
hvis komposition skyldes den berømte svenske arkitekt Nicodemus
Tessin den Yngre, den barokke døbefont af hvidt marmor, der er
skænket kirken af Frederik 4.s maitresse, grevinde Helene v.
Viereck, og orglet fra 1698, der er blevet kaldt »det bedste i Køben-
havn«. Det er to etager højt og anbragt over kirkens hovedindgang
på to elefanter af stuk, og indrammet af en rig akantusornamentik i
træ, flankeret på siderne af allegoriske kvindefigurer, udført af
billedhuggeren Chr. Nerger. Langt yngre er derimod den af arki-
tekten C. F. Harsdorff tegnede nyklassiske prædikestol fra 1773,
som erstattede en ældre »af jævne brædder sammenslagen«.

Ved Frelser's Kirke virkede Grundtvig som kappellan fra 1822–26
og boede, da han 1825 udgav sit berømte stridsskrift *Kirkens Gen-
mæle mod Professor H. N. Clausen*, Prinsessegade 52.

Bag kirken ud til Bådsmundsstræde ligger Christianshavns Gym-
nasium og i Dronningensgade Christianshavns Døttreskole, der er
oprettet 1799.

Handelspladser på Christianshavn

De store handelspladser var i 1700-tallet en medvirkende årsag til Christianshavns store velstand.

Langs Strandgade på hver side Knippelbro udviklede de private småhavne sig efterhånden til store handelspladser. Vest for broen lå Det vestindiske Compagnis store plads, der strakte sig hen til Capitain von Ostens Plads, den senere Tyske Plads på hjørnet af Christianshavns Kanal og havnen. Bag den nuværende Christianskirke lå Landartilleriets Laboratoriums plads mellem Wildersgade og Overgaden neden Vandet og ud til sejløbet Søetatens Laboratorium. Mellem kanalen og Langebrogade lå tidligere det allerede omtalte areal: Engelskamandens Plads, der var opkaldt efter den engelskfødte rebslager Peter Applebye, som 1745 lod denne plads opfylde og anlagde et skibsværft og en reberbane. En rest af Applebyes reberbane var de forlængst nedrevne lave huse i Langebrogade, som den christianshavnske storkøbmand Jacob Holm i forrige århundrede havde ladet indrette til arbejderboliger. På pladsen ligger nu beboelseskomplekset Voldgården og De danske Sukkerfabrikker. *Burmeister & Wains* beskedne begyndelse på Christianshavn var i en ejendom på hjørnet af Overgaden neden Vandet og den længst forsvundne Lille Sofiegade mellem den og Wildersgade.

Øst for Knippelsbro lå *Asiatisk Kompagni*, der var langt den største af Strandgades virksomheder. Det var stiftet den 12. april 1732 med eneret på al handel hinsides Kap det gode Håbs forbjerg. Desuden fik det overladt staden Trankebar og Kastellet Dannebrog. Mod at forsyne landet med te og krydderier, porcelæn og tøj fritoges det for at betale Øresundstold og begunstigedes desuden med toldnedsættelser. Da det i forrige århundrede gik tilbage med kompagniet, købtes dets plads 1841 af Jacob Holm.

Ved siden af denne opførtes 1735–39 »den skønne dokke«, hvis imponerende konstruktion endog vakte Thurahs beundring. Dokken nedlagdes først i 1917. På den anden side af Christianshavns Kanal lå *Wilders Plads*, som Wilders Bro førte over til fra Strandga-

de. Arealet var oprindeligt blevet opfyldt af den christianshavnske storkøbmand Andreas Bjørn, der i 1735 havde bygget sig en gård på hjørnet af Strandgade og Bådsmandsstræde. På de seks tønder land, han opfyldte mellem kanalen og Trangraven, anlagde han Københavns *første partikulære skibsbygger-fabrik*, hvor han ialt byggede et halvt hundrede skibe, deriblandt orlogsskibet Københavns Slot på 44 kanoner. Allerede i 1747 blev en del af Bjørnsholm, som pladsen blev kaldt, overladt Det almindelige Handelskompagni, og i 1762 – tolv år efter Bjørns død – blev resten med skibsværft og pakhuse solgt til mægler Carl Wilder, hvis søn Lars Wilder ejede det til 1803. Det er de to pladser skylder sit nuværende navn ligesom Kongensgade, der 1859 omdøbtes til Wildersgade. *Det almindelige Handelskompagnis areal* blev siden delt i Grønlands Handels Plads og Krøyers Plads, opkaldt efter skibskaptajn Hans Krøyer, der købte den 1805. På de tre pladser holder endnu enkelte virksomheder stand, men på størstedelen af deres areal er der i de seneste år bygget store lejlighedskomplekser, medens Trangraven delvis er omdannet til en moderne lystbådehavn.

I modsætning til Nederbyen havde Overbyen kun to egentlige handelspladser: *Islands Plads* og *Bodenhoffs Plads*, der var opkaldt efter storkøbmanden Andreas Bodenhoff, som anvendte det af ham opfyldte terræn mellem Christianshavns Vold og kanalen dels til anlæg af et skibsbyggeri, delt til oplagsplads. En del af pladsen erhvervedes senere af den kendte forretningsmand Joseph Hambro, der på dette sted byggede den første danske dampmølle, et bageri for skibsbrød og et salteri. Da han 1840 bosatte sig i England, overtoges hans virksomheder af A. N. Hansen & Co.

På en del af Bodenhoffs Plads oprindelige areal ligger nu det såkaldte Aladdinkvarter fra 1901.

En beskrivelse af Christianshavn er imidlertid ufuldstændig, hvis *Christiania*, der har afløst de militære etableringer ved Bådsmandsstræde, ikke bliver nævnt. Det hele begyndte 1970–71 og må vel betragtes som et udslag af ungdomsoprøret i 1960'erne og som et forsøg på at skabe et alternativt samfund, og det er da også blevet kaldt et »enestående drivhus for eksperimenter med nye samlivsformer«. Resultatet af et sådant socialt eksperiment afhænger dog vel i nogen grad af, hvor længe Christiania får lov til at bestå!

Gammel- og Nykøbenhavn

Af Steffen Linvald

København er en by, der er sammensat af kvarterer og gader med vidt forskellige funktioner, og det er derfor ikke helt forkert at sammenligne den med et puslespil, hvor brikkerne efterhånden er faldet på plads. I virkeligheden er det dog resultatet af en lang og besværlig proces, der har strakt sig over mere end 800 år. Og det må betragtes som noget af en bedrift, at det er lykket at give de enkelte kvarterer og gader deres eget ansigt. Det gælder Strøget ikke mindre end Latinerkvarteret, Kongens Nytorv, Nyhavn og Frederiksstaden med de fire Amalienborgpalæer, hvis aristokratiske profil kan få det moderne Adel-Borgergadekvarter til at virke helt småborgerligt.

Absalonstaden og det middelalderlige København

Absalonstaden, som det ældste København kaldes efter sin officielle grundlægger, Roskildebispen Absalon, er den del af byen, der ligger mellem Rådhuspladsen og Kongens Nytorv og mellem Nørrevold og Slotsholmen. Imidlertid er kvarterer i denne bydel langt ældre end Absalon, for omkring Vestergade, der lå i fortsættelse af den store landevej vestfra, opstod der allerede i *vikingetiden* et lille *fiskerleje* med en udskibningshavn ved det senere Gammeltorv, hvor kysten dengang var beliggende. Således er København jævn gammel med kristendommens sejr over hedenskabet. Stedet synes at kunne genkendes i Saxos beretning om et togt, som den norske Olaf den Hellige foretog mod den danske Knud den Store i året 1026. Og i Knytlingesagaens fortælling om kampene mellem Svend Estridsen og Magnus den Gode siges det, at kong Svend 1043 efter et søslag søgte tilflugt ved *Havn*.

Foruden borgens opførelse i 1167 er det muligvis også Absalon – eller i hvert fald en af hans nærmeste efterfølgere på bispestolen i Roskilde, der har ansvaret for stadens ældste vold og grav.

Snart blev Havn til *Købmændenes Havn*, Portus Mercatorum som den omtales hos Saxo, og den blev snart en betydningsfuld handels-

plads. Om efteråret, når sildefiskeriet i Sundet gik ind, opslug udenlandske købmænd deres boder i egnen omkring den senere Nikolaj Kirke. Ud for denne skal man derfor sikkert søge middelalderens Gammelbodehavn. I hvert fald er det byens tilknytning til søen, der skabte dens betydning. Her lå den eneste naturlige ankerplads på Sundets vestkyst, og da stedet desuden lå skjærmet af Amager og de mange småholme ud for kysten, blev byen efter Absalons død 1201 stærkt eftertragtet såvel af Roskildebisperne som af landets konger.

Indenfor volden udlagdes *Gammeltorv* til markedsplads, og her fandtes desuden et tingsted. I dets nærhed menes byens ældste Rådhus at have ligget. Fra Gammeltorv udgik hovedgaden, der fulgte Skindergade og Skoubogades forløb for at fortsætte i Vimmelskaflet til Østertorv, det senere *Amagertorv*, og gennem Østergade til *Østerport* for enden af den på Kongens Nytorv. Mellem Østergade og Stranden lå slottets ladegård, Østergård eller Vingården, nu Vingårdsstræde 6, der første gang er nævnt 1298. Til byens ældste gader hørte desuden Vestergade, der allerede er omtalt, Nørregade, Bjørnebrogade, som Købmagergade kaldtes, og Pilestræde foruden en række smalle stier eller stræder, der førte ud til kysten.

Byens ældste kirke, Skt. Clemens, lå tværs over det senere Frederiksbergade. Noget yngre var *Fruer Kirke*, hvortil Absalon i sine sidste leveår lagde grunden. Den var ikke nogen almindelig sognekirke, for den var *kollegiatkirke* til domkirken i Roskilde, hvilket vil sige, at der var knyttet et domkapitel med kanniker til den. Indenfor volden lå endnu to kirker: Skt. Nikolaj, der nævnes 1261 men sandsynligvis er ældre, og Skt. Peder, der første gang er omtalt et godt århundrede senere, da den hærgedes af en brand. Samtidig med oprettelsen af Fruer Kirkes kapitel grundlagdes sikkert også domskolen, den senere Metropolitanskole, der første gang findes omtalt 1247.

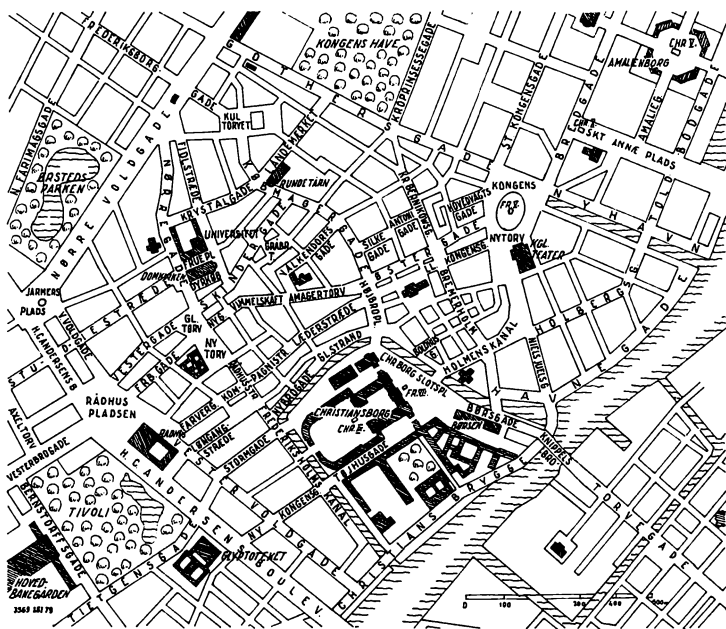
Mellem Vestergade – byen og den bydel, der efterhånden var vokset op omkring Nikolaj Kirke, lå et stort ubebygget areal. Da franciskanermunke 1238 grundlagde Københavns første og længe eneste kloster – *Gråbrødreklostret* – fik de derfor anvist grund ved det senere Gråbrødretorv. Umiddelbart syd for dette kom Helligåndsklostret til at ligge. Dette var oprindeligt oprettet omkring 1295 af Roskildebispen Johannes Krag som et Helligåndshus for syge og

København på Chr. d. IV's tid. Til venstre Københavns Slot og derefter (tekstet) tårnene på Frue Kirke, Skt. Petri, Helligåndskirken og Skt. Nikolaj. I forgrunden Børsen og på den anden side kanalen den nuværende Holmens Kirke og en del af befæstningen. Udsnit af van Hoeÿens stik udført på grundlag af van Wijck's forsvundne maleri.

fattige. Af Christian 1. ophøjedes det 1474 til et Augustinerkloster, men medens Gråbrødre-klostret ved reformationen blev nedlagt ligesom et kvindeligt Franciskanerkloster Sta. Clara i Gammel mønt, som kong Hans' dronning Christine havde stiftet 1497, omdannedes Helligåndsklostret atter til et hospital.

Ved hjælp af Roskildebispernes *jordebog* fra omkring 1370 er det muligt at danne sig et indtryk af København i middelalderen. Gade-

Kort over Gammelkøbenhavn i dag. Tegnet af I. Steiner Jessen.

nettet synes i store træk at have været næsten helt udviklet, selv om kun hovedgaderne er nævnt ved navn. Ialt havde byen 560 grunde med 306 ejere, og skønsmæssigt kan dens indbyggerantal anslås til ca. 5000. Kun nogle få private ejendomme var bygget af sten, resten var enten bulhuse eller opført af bindingsværk med lerklinede vægge mellem stolperne og tækket med strå. Da jordebogens bispestad imidlertid bogstavelig talt er sunket i jorden kan det være vanskeligt at danne sig et indtryk af Københavns udseende i den egentlige middelalder.

Rigets vigtigste by

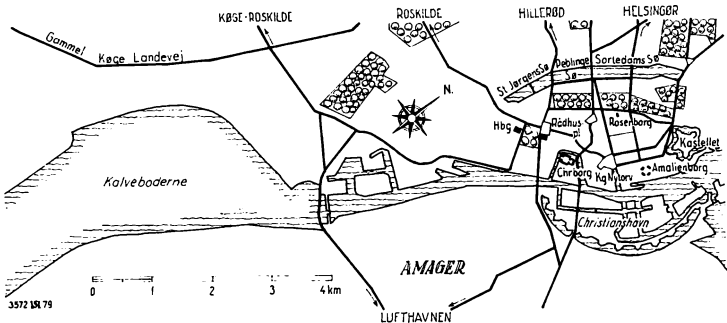
Med *Erik af Pommerns* overtagelse af København i 1416 indledtes en periode i byens historie i hvilken den udviklede sig til rigets vigtigste by og *landets hovedstad*. Dens profil tegnedes stadig af borgen, kirkernes og klostrenes monumentale stenbygninger. Et nyt Rådhus

opførtes tværs over det senere Nytorv med facade ud til Gammeltorv, og samtidig fik det 1479 oprettede Universitet til huse i dets hidtidige bygning på hjørnet af Nørregade og Studiestræde. Ved reformationen overflyttedes det til Roskildebispernes residens i København på den modsatte side Nørregade. Konsistoriums bygning i Universitetets gård er en sidste rest af denne. Dets gamle bygning indrettedes derefter til bolig for de protestantiske biskopper. Omtrunt fra samme tid som Rådhuset er den tidligere omtalte ejendom, Vingårdsstræde 6. Middelalderlige murrester forekommer desuden i ejendommen på hjørnet af Amagertorv og Niels Hemmingsensgade nr. 1, der endnu omkring midten af forrige århundrede var prydet med en gotisk aftrappet gavl. Af *middelalderlig oprindelse* i nutidens København er også Petri Kirkes hovedskib med dets tresidede korafslutning ud til Nørregade, Helligåndshuset med sit smukke gotiske overgvælvede rum, *Konsistoriums* tidligere nævnte bygning og enkelte murrester i Kommunitetsbygningen langs Nørregade og i *Bispegården* på hjørnet af Nørregade og Studiestræde.

Trods disse få bygninger er det alligevel muligt, da størstedelen af byens ejendomme nu som før var bygget af bindingsværk, ved hjælp af huse og gårde i Køge og Ystad fra omkring 1500 at danne sig et indtryk af Københavns udseende på reformationstiden.

Under Frederik 2. og Christian 4.

På denne tid havde København ca. 10.000 indbyggere, og muligvis er bebyggelsen allerede da så småt begyndt at brede sig udenfor

Mellem søerne og Kalveboderne. Tegnet af I. Steiner Jessen.

Absalons vold. Lille Kongensgade egentlig Kongens de lange Boder anlagdes under Frederik 1. (død 1533) til flådens mandskab og udenfor Østerport ved det senere opførte Charlottenborg byggede Christian 3. en reberbane, hvortil Frederik 2. 1579 føjede et sejlhus, som begge delvis er bevaret. Endnu var bindingsværk det almindeligste bygningsmateriale, men renæssancens grundmurede huse var så småt begyndt at vinde terræn. Det ældste bevarede eksempel på den ny stil i København er *Holmens Kirkes* gavl ud til Slotsholmskanalen fra 1563, der oprindeligt var bygget til ankersmedie af Frederik 2.

I slutningen af 1500-tallet og begyndelsen af 1600-tallet var de to største bygherrer statholderen Christoffer Valkendorf og Christian 4., der begge bidrog til at omforme København fra en middelalderby til en moderne renæssancestad.

Foruden et vejerhus ved Gammelstrand, der nedreves 1857, byggede Christoffer Valkendorf efter 1582 tårnene på Helligånds- og Nikolaj Kirker og oprettede 1589 i et tidligere Karmeliterkollegium Valkendorfs Kollegium i Skt. Peders Stræde.

Christian 4., hvis regering udenrigspolitisk næppe kan kaldes særlig glørværdig, betegnede derimod indenrigspolitisk en opgangsperiode, der særlig kom København til gode. En række handelselskaber stiftedes for at drive handel på fremmede lande, og borgernes velstand steg. Byen udvidedes med Christianshavn og udenfor Østerport med Ny København og befæstningen moderniseredes. I modsætning til den gamle bys krogede og snævre gader blev de indlemmede kvarterer anlagt i overensstemmelse med renæssancens teorier om moderne byplanlægning med lige brede gader, der overskar hinanden i rette vinkler. Det gjaldt naturligvis også de ny gader på Bremerholm, i hvilke Christian 4. lod opføre en art rækkehuse af bindingsværk, de såkaldte skipperboder, der var beregnet til bolig for flådens mandskab.

Det er imidlertid kongens offentlige bygninger, der først og fremmest har bevaret hans navn som den store bygherre. Ikke blot

Holmens kirke med Abel Schrøders altertavle. Fot. Neuhaus Eftf. ca. 1890. Københavns Bymuseum.

Rundetårn set fra Regensens gård. Fot. Inga Aistrup. Danmarks Turistråd.

moderniserede han 1606–10 det gotiske Rådhus ved Gammeltorv med svungne sandstensprydede gavle og frigjorde Nytorv for bebyggelsen, der lå bag dette, men ud for dets hovedindgang lod han desuden på Gammeltorv opstille det berømte *guldblespringvand* med Caritas – næstekærligheden – som den kendte billedskærer Statius Otto fra Lüneburg havde udført. Endvidere ombyggede og udvidede han Universitetet, opførte *Regensen*, *Trinitatis Kirke* og *Rundetårn*, hvis observatorium, der var i brug til 1861, indrettedes af Tycho Brahes elev, Christen Longomontanus.

Men disse bygninger var ikke ene om at pryde staden, for i den gamle by rejstes i disse år talrige statelige grundmurede renæssancehuse, hvis røde mure og svungne gavle var prydet med grå sandstensdekorationer. Bevaret er desværre kun borgmester *Mathias Hansens gård* på *Amagertorv*, der nu tilhører Den kgl. Porcelainsfabrik, fra 1616 og et par mindre ejendomme i Magstræde fra århundredets midte.

NY KØBENHAVN

Allerede 1606–07 havde Christian 4. i det ny kvarter udenfor Østervold, der dengang fulgte Gothersgades forløb, erhvervet en række havegrunde, hvor han byggede det »store lysthus«, som *Rosenborg* blev kaldt. Det var betydelig mindre end nu, og først i 1617 stod det fuldendt i sin endelige skikkelse. Godt en halv snes år senere påbegyndte han 1631 opførelsen af *Nyboder*, men af de oprindelige Nyboderhuse er kun bevaret den lave længe i Skt. Paulsgade, i hvilken bl.a. Nyboders Mindestuer er indrettet.

Et par år tidligere var den gamle by ved et dige og en grøft blevet forenet med den ny bydel udenfor Østerport, og efter denne linie blev en ny vold anlagt af Axel Urup, der fra 1647–56 var generalinspektør og leder af fortifikationen. Dette arbejde var langt fra fuldendt ved udbrudet af Svenskekrigene, og først efter deres afslutning blev befæstningen omkring byen færdiggjort og moderniseret. Omtrent samtidig anlagdes Kastellet 1662–65 af den hollandske ingeniør Henrik Ruse – senere adlet under navnet baron Ryssesteen. Foruden Kastellet er store dele af befæstningen bevaret i nutidens parkanlæg omkring den gamle by.

I forbindelse med det ny voldanlæg opstod Kalveboderne eller

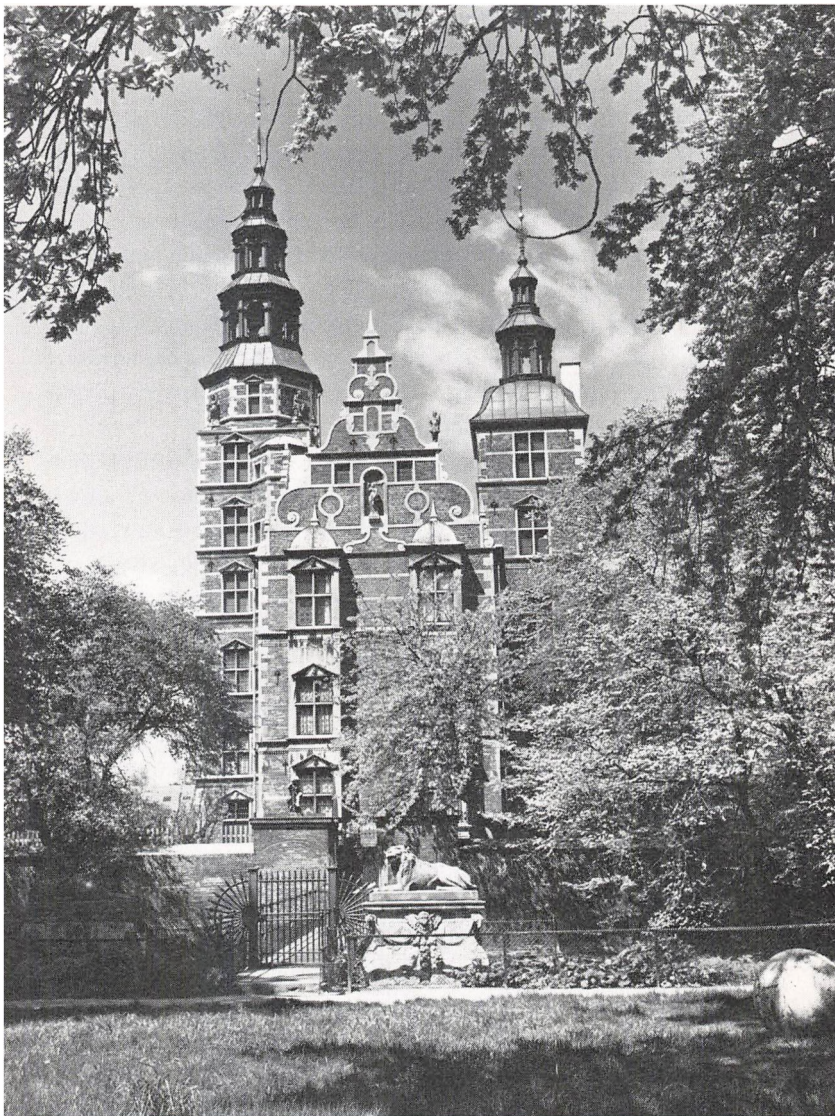

Bag Chr. d. IV's statue de i slutningen af 1700-tallet rejste Nyboder huse.
Fot. Sv. Thoby. Danmarks Turistråd.

Frederiksholm, og i dette kvarter, der fortrinsvis var beregnet for adelen og det velhavende borgerskab, opførte købmand Wigandt Michelbecker i 1684 en gård i Ny Vestergade på hjørnet af Frederiksholms Kanal, der senere indgik som en fløj af Prinsens Palæ, det nuværende Nationalmuseum, og i Stormgade byggede hofjægmester Henning Lützwow det senere Holsteinske Palæ, der nu ejes af Boligministeriet.

Samtidig med dette kvarter anlagdes *Kongens Nytorv*, hvor en række af rigets stormænd indrettede sig i store palæer. Således købte i 1680'erne storkansleren, greve Frederik Ahlefeldt en gammel adelsgård, der lå på Hotel d'Angleterres grund, som han erstattede med en ny hovedbygning, der senere erhvervedes af gehejmerraad Frederik von Gram, hvis navn længe blev hængende ved dette palæ.

Ikke langt herfra lå på hjørnet af torvet og Vingårdsstræde rigets admiral Henrik Bjelkes gård, der omkring 1721 købtes af greve

Rosenborg Slot, opført 1606–17 som landresidens af Chr. d. IV.
Fot. Sven Thoby. Danmarks Turistråd.

Ulrik Adolph Holstein, som omdannede den til et »greveligt sæde og hotel for ham og hans efterkommere«. På stedet ligger nu Magasin du Nords hovedbygning.

Medens disse to palæer lå indenfor den middelalderlige Østervold, er torvets to andre palæer bygget udenfor denne på selve det nye kongetorv: *Charlottenborg*, der siden 1753 har huset Kunstakademiet, som Frederik 3.s søn Ulrik Frederik Gyldenløve byggede 1672–77, og som i året 1700 erhvervedes af Christian 5.s enkedronning Charlotte Amalie, efter hvem det er opkaldt, og den nuværende franske ambassades palæ på hjørnet af Bredgade, som søhelten Niels Juel lod bygge 1683–86, og som i 1760'erne moderniseredes af den franske arkitekt N. H. Jardin. Det tilhørte da slægten Reedtz-Thott til Gavnø, som ejede det til 1930.

Samtidig med Charlottenborg opførtes tværs over Tordenskjoldsgade det såkaldte »*Gjethus*«, der indtil 1757 var kanonstøberi, og på torvets modsatte side mellem Ny Adelgade og Hovedvagtsgade en vagtbygning, der 1723 erstattedes af den kendte Hovedvagt, som indtil dens nedrivning og udflytning til Kastellet 1874 satte sit præg på torvets fysiognomi. Endelig rejstes som udtryk for den sejrige enevælde midt på torvet 1688 den franske billedhugger l'Amoureux' *rytterstatue* af dets grundlægger, *Christian 5.*, og omkring den anlagdes Krinsen – dog ikke den nuværende – men et ovalt formet anlæg med træer og kunstfærdigt arrangerede blomsterpartier.

Branden 1728 og dens virkninger

Ved enevældens indførelse 1660 anslås København at have haft omkring 30.000 indbyggere, men i slutningen af århundredet ca. 60.000, en forøgelse der vel i høj grad skyldtes de nye kvarterers indlemmelse i hovedstadsområdet. Imidlertid er det på grund af de store ildebrande, der i 1700-tallet hærgede København, kun meget få ejendomme, der er ældre end byens første store *brand* den 20.–23. oktober 1728, som sandsynligvis har ødelagt de sidste rester af det middelalderlige Københavns bebyggelse. Kvartererne mellem Vestervold og Gothersgade – Kongens Nytorv, og mellem Nørrevold ud til kanalen ved Nybrogade blev luernes bytte. I alt blev 1670 huse og gårde ødelagt foruden Frue, Petri, Helligånds, Trinitatis og Reformert Kirke, Rådhuset, Universitetet med undtagelse af den

Chr. d. V's rytterstatue, populært kaldet »Hesten«, er rejst i 1688, og udført af den franske kunstner C. l'Amoureux. Fot. Lisbeth Hedeland. Danmarks Turistråd.

middelalderlige konsistoriumsbygning, studenterkollegierne i Store Kannikestræde, Bispegården og elleve professorresidenser. »De, der nylig havde været grundrige folk, og nu vare bragte til bittelstaven, fordømte alt for silde deres gamle overdåd og overflod, de rigdomme vare nu forsvundne« beretter Holberg.

Allerede den 5. november – knap 14 dage efter brandens ophør – blev der nedsat en reguleringskomité, hvis opgave bestod i at modernisere gadenettet og tildele ejerne af de nedbrændte huse de grunde, der efter reguleringen tilkom dem.

En særlig kommission til varetagelse af borgerhusenes genopbygning overdrog arkitekten Johan Cornelius Krieger at udarbejde tre forskellige sæt tegninger til de ny huse, der udkom samlet i et lille hefte, som enhver der skulle bygge frit kunne betjene sig af. Alligevel tog det lang tid, inden genopførelsen var afsluttet, og det til trods for at store dele af befolkningen var husvild og derfor henvist til at tage til takke med at være indkvarteret under primitive former i private huse i de kvarterer, der var blevet skånet. Derimod blev de offentlige bygninger og kirkerne ret hurtigt istandsat, men først 1737 var de synlige minder om branden forsvundet.

Fornemmere huse af ildebrandshustypen var to til tre etager høje med en trekantsgavl midt over facaden, der kunne være dekoreret med pilastre og profilerede vinduesrammer som på hofmaler C. P. Getreuers hus fra 1737 i Valkendorfsgade 36 overfor Helligånds-huset.

Jævnere huse – og det var flertallet – kunne ligeledes godt være tre etager høje med en trekantsgavl midt over facaden, der var ganske enkel uden udsmykning af nogen art. På helt smalle huse som på Gråbrødretorv spænder gavlen tit over hele facaden, således at det udadtil virker som et gavlhus, men tagkonstruktionen viser imidlertid, at gavlen som oftest er »falsk« og i virkeligheden kun danner en udbygning på taget.

Skønt adskillige ildebrandshuse i tidens løb er blevet nedrevet og andre ombygget til ukendelighed, er det dog ikke så få, der er bevaret i deres oprindelige skikkelse. Nogle af de mest karakteristiske ligger på *Gråbrødretorvs* sydside, deriblandt det såkaldte Fiskebløderhus på hjørnet af Niels Hemmingsensgade, der er bygget 1732 af fiskebløder Hans Lau. Det er imidlertid ikke ham, der mindes på

den for ildebrandshuse typiske indskriftsten over gadedøren, idet en senere ejer Jørgen Jensen Pinvig har erstattet hans monogram med sit eget: »Den første- sten – jeg haver lagt – hvorfor jeg siger Hern tak – Hvad ilden har fortært – har Gud igen beskært – J. J. P – Ao 1732«.

Dette år opførtes tillige naboejendommen, Wessels Hus, som i 1759 blev moderniseret af hofplattenslager (blikkenslager) Søren Nielsen Schiøtt, der i den anledning lod sit og sin hustrus Anna Marie Lunds monogram indhugge i slutstenen over gadedøren. I huset er af dens nuværende mangeårige ejer, overinspektør ved Nationalmuseet, Harald Langberg blevet indrettet en mindestue for digteren Johan Herman Wessel, som boede her, da han skrev »Kærlighed uden strømper«.

Meget malerisk er også nabohusets gård, nr. 5, idet både for-, side- og baghusets bindingsværksfacader står upudsede, kun dækket af et tyndt lag maling.

De øvrige ejendomme på denne side torvet er jævaldrende med disse, selv om de tilsyneladende ser ud til at være bygget omkring midten af forrige århundrede ligesom hjørnestedet nr. 11, nu »Peder Oxen«, der under sit gule pudslag endog skjuler middelalderlige murrester af Gråbrødre-klostrets fængsel.

På torvets to andre sider, der blev ødelagt under det engelske bombardement 1807, stammer de fleste ejendomme fra begyndelsen af forrige århundrede. I 1904 fik husenes facader deres nuværende farver på initiativ af Foreningen til Hovedstadens Forskønnelse ved dets daværende formand, maleren Jens Møller-Jensen, der ville forsøge at genskabe torvets oprindelige virkning, som Rach og Eegbergs malede prospekter fra midt i 1700-tallet på Nationalmuseet giver et indtryk af.

Dette århundredes store nedbrydninger i den indre by er skyld i, at næsten alle svalegange er forsvundet – en af de bedste findes dog endnu i gården til ejendommen på hjørnet af Skindergade 13 og Niels Hemmingsensgade – hvorimod stokværksfremspring er mere almindeligt. Indtil for godt en snes år siden var København imidlertid sikkert den by i Danmark, der havde de fleste bindingsværksbygninger, selv om det kun var et fåtal af dem, deriblandt ejendommen på hjørnet af Fiolstræde og Krystalgade fra 1734, hvis

Hjørnet af Fiolstræde og Krystalgade, én af de få bindingsværksfacader i det københavnske bybillede. Fot. Steen Månsson. Danmarks Turistråd.

bindingsværksfacader ikke i århundredernes forløb var blevet fornyet i grundmur.

Som Gråbrødretorv og dets nærmeste omgivelser hører også Ny-

Udsigt over Højbro mod Gammel Strand og Nybrogade. Midt i billedet det tidligere Assistenshus, opført efter branden 1728. Nu domicil for Ministeriet for kulturelle anliggender og Statsministeriet. Fot. M. L. Brimberg. Danmarks Turistråd.

brogade og Gammelstrand til de steder i København, hvor der er bevaret flest ildebrandshuse, men iøvrigt ligger de spredt over hele den gamle by, ikke mindst i Gammelmønt-kvarteret.

Enkelte ildebrandshuse fik som nævnt en rigere udsmykning. Flere af disse skyldtes arkitekten Philip de Lange, der bl.a. har bygget hofkonditor J. H. Zieglers smukke gård på hjørnet af Nybrogade og Knabrostræde, Kunstforeningens ejendom, Gammelstrand 48 og den nylig restaurerede gård Magstræde 6, den såkaldte Struenseegård, for ikke at glemme *Postgården* på Købmagergade, som han byggede 1729–32. Egentlig er det et privatpalæ, som i 1734 blev

købt af Christian 6., der ønskede at benytte det til bolig for overhofmarskallen, men siden 1779 har Marskalsgården, som den da kaldtes, været i postvæsenets besiddelse. Af en lidt anden karakter er Kulturministeriets bygning i Nybrogade, der er opført 1729 af greve C. A. Berckentin som en trefløjet gård med en lav forbindelsesfløj ud til kanalen. Sin nuværende skikkelse fik den ved en ombygning af Philip de Lange i 1765.

Andre bygninger fra denne periode – på deres vis ligeså karakteristiske som de nævnte – kunne med samme ret være blevet omtalt, bl.a. Vartov, der skyldes Krieger. Glemmes må heller ikke de mange bygninger, der enten er nedrevet eller ombygget til ukendelighed.

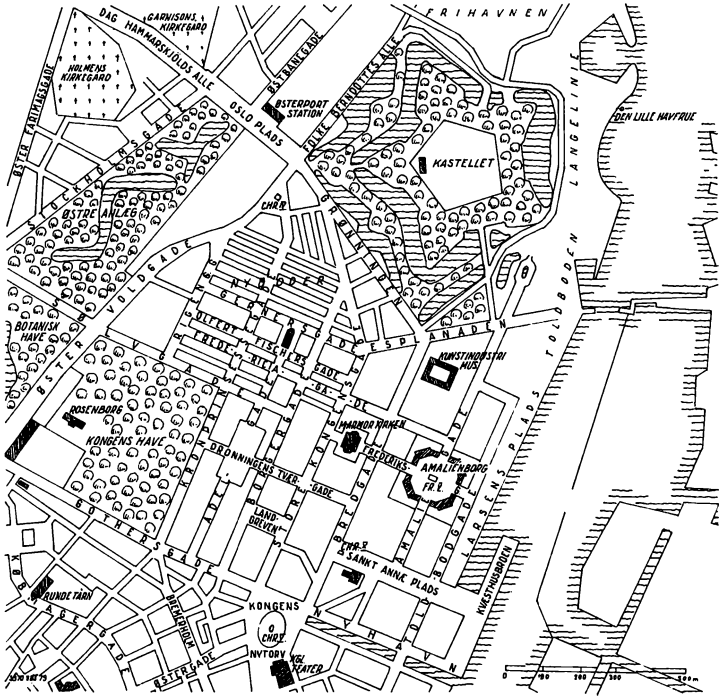
Kulturministeriets bygning kunne i dets ældste skikkelse som type minde om *Prinsens Palæ*, der nu er en del af Nationalmuseets store kompleks. Som tidligere nævnt består det af Wigandt Michelbeckers fløj langs Ny Vestergade, som Frederik 4. lod Krieger ombygge til bolig for Christian 6. Ved en ny ombygning 1743–44 blev det under ledelse af hofbygmester Niels Eigtved indrettet til bolig for den nygifte kronprins Frederik 5. og efter fransk forbillede udvidet til et trefløjet anlæg med en lav portfløj ud til kanalen.

Rokokoer vinder indpas – Frederiksstaden

Skønt stadens genopbygning efter 1728 som helhed betragtet havde stået i barokkens tegn, var rokokoen dog takket være det første Christiansborgs opførelse 1733–40 og den ny stils indtrængen i dets interiører, på Marmorbroen og i de to små pavilloner for enden af den så småt begyndt at gøre sig gældende i det mere borgerlige byggeri.

I den egentlige gamle by – i Absalonstaden – findes ikke mange rokokohuse, og det har der sikkert heller aldrig gjort. På Kongens Nytorv men navnlig i *Frederiksstaden* kom den ny stil derimod til fuld udfoldelse. På Kongens Nytorv byggede *Eigtved* 1747 en ny teaterbygning, som først forsvandt efter det nuværende Kgl. Teaters opførelse 1872–74, og for Frederiksstadens anlæg og tilblivelse er det ham, der har hovedansvaret.

På stedet havde tidligere ligget et lystslot, som Frederik 3.s enke-dronning Sophie Amalie havde bygget 1673. Sophie Amalienborg, som det kaldtes, fik ikke nogen lang levetid, idet der i 1689 udbrød

Kort over Frederikstaden. Tegnet af I. Steiner Jessen.

brand i et tilstødende operahus, der også lagde slottet øde. Efter Københavns brand 1728 havde Frederik 4. på dets grund dels ladet anlægge en kgl. lysthave, dels en eksercerplads, men i 1749 besluttede Frederik 5. imidlertid at udlægge hele arealet til bebyggelse, da det var »meget bekvemt for de negotierende at bebo, da det ligger nær ved havnen og Toldboden, og således ikke lidet kan kontribuere til kommerciens at facilitere og befordre«. Efter Eigtveds forslag blev Frederiksstaden, som det ny kvarter blev kaldt efter dets grundlægger Frederik 5., på langs delt af Amaliegade og på tværs af Frederiksgade, og i de to gaders skæringspunkt anlagdes en ottekantet plads, indrammet af fire palæer – de nuværende Amalienborgpalæer. Som point de vue for denne plads havde det været Eigtveds ønske at opføre en kirke for enden af Frederiksgade. Hans

projekt var imidlertid for kostbart ligesom de planer, der senere udarbejdedes af andre arkitekter, bl.a. af Harsdorff, og helt op til slutningen af forrige århundrede lå de opførte dele af kirken derfor hen som en malerisk ruin. »Da menneskene forlod den – oplystes det i Botanisk Tidsskrift 1879–80 – havde naturen taget den i besiddelse. Fugle byggede reder i alle sprækker og revner. Blomster og græs fæstede rod på hvert fremspring, mosset klædte de hårde sten. Marmorkirken fik sin egen flora . . .«. Med C. F. Tietgens erhvervelse af grunden og F. Meldahls opførelse af den nuværende *Marmorkirke* 1875–94 var det imidlertid slut med de idylliske tilstande.

De fire *Amalienborgpalæer* blev derimod bygget efter *Eigtveds* plan, men først da kongefamilien efter Christiansborgs brand 1794 var blevet hjemløs indrettedes de til bolig for den kongelige familie. Rigest og kostbarest udsmykket var overhofmarskal A. G. Moltkes palæ til højre for den senere opførte Kolonnade. Dels indeholder det en riddersal, der måske er det smukkeste rokokorum i Nordeuropa, dels en fornem nyklassisk spisesal, indrettet af den franske arkitekt N. H. Jardin. Moltkes Palæ, der nu benyttes som gæstepalæ, og det nuværende residenspalæ til venstre for Kolonnaden blev som de første efter Christiansborgs brand erhvervet af staten til bolig for henholdsvis Christian 7. og kronprins Frederik 6. For at skaffe en indvendig forbindelse mellem dem opførte arkitekten C. F. Harsdorff den nævnte smukke Kolonnade tværs over Amaliegade, der er et af nyklassicismens hovedværker i Danmark.

Det palæ, Christian 10. beboede mellem Frederiksgade og Amaliegade blev i 1798 købt af arveprins Frederik efter hvis død i 1805, det gik i arv til hans søn, den senere Christian 8., hvis enke dronning Caroline Amalie beboede det til sin død 1881. Dets genbo på den modsatte side Amaliegade, Frederik 9.s palæ var i en årrække søkadekademi, men indrettedes 1828 til bolig for den senere Frederik 7. i hans ægteskab med Frederik 6.s datter Vilhelmine Marie. I 1869 blev det bolig for kronprins Frederik 8. og kronprinsesse Louise.

Til glorificering af kvarterets grundlægger Frederik 5. opstilledes i 1768 midt på Amalienborg Plads den franske billedhugger *J. F. J. Saly's rytterstatue* af kongen, som Det asiatiske Kompagni havde bekestet i erkendelse af de »store og uskatterlige velgjerninger, der allermildest vare blevne beviste det til negotiens flor og udbredelse«.

Amalienborg, opført i 1749–60 som 4 adelspalæer. Arkitekt N. Eigtved. I forgrunden til venstre Chr. d. IX's palæ (dronningens residens), tilhøjre Fr. d. VIII's palæ (dronning Ingrid's bopæl), i baggrunden til højre Chr. d. VIII's palæ (Chr. d. X's residenspalæ) og i baggrunden til venstre Chr. d. VII's palæ med dronningens receptions- og festlokaler. Fot. T. Nebbia. Danmarks Turistråd.

Trods Eigtveds død 1754 er Frederiksstaden dog som helhed betragtet hans værk. Til de allerfleste af bygningerne er tegningerne udarbejdet på hans tegnestue. Som det var tilfældet med de fire Amalienborgpalæer, blev der også for den øvrige bebyggelse fastsat bestemte regler. Husene skulle have samme højde og facaderne en ensartet inddeling. Til de palæer i Bredgade, der enten skyldes ham eller hvis stil er stærkt påvirket af hans, hører den nuværende engelske ambassade på hjørnet af Skt. Annæ Plads, der er bygget af justitsråd Christian Lintrup til Gjorslev, senere adlet

under navnet Lindencrone; Odd Fellow Palæet ved siden af dette, som gehejmeråd C. A. von Berckentin byggede og som senere blev kendt som Schimmelmans Palæ; Bernstorffs Palæ, der tilhører forsikringsselskabet Baltica og på den modsatte side Frederiksgade gehejmeråd C. L. von Dehns Palæ, der for tiden er ved at gennemgå en større restaurering. Det er også Eigtved, der har bygget Frederiks Hospitals hovedbygning, som nu huser *Kunstindustrimuseet*, hvis fire pavilloner dog skyldes hofbygmester Lauritz de Thurah.

Til kvarterets lidt yngre bygninger må bl.a. regnes *Det gule Palæ* i Amaliegade fra 1764, for hvis nyklassiske facade den franske arkitekt N. H. Jardin har ansvaret, og det tidligere Kirurgiske Akademi i Bredgade, der nu tilhører Medicinsk-historisk Museum, som er bygget 1785–87 af den senere stadsbygmester Peter Meyn. På Kongens Nytorv holdt nyklassicismen sit indtog med arkitekten C. F. Harsdorffs ombygning og udvidelse af Eigtveds Kgl. Teater først i 1773–74 og dernæst i 1792. Med dobbelthuset nr. 3–5 kaldet *Harsdorffs Palæ* ved siden af Charlottenborg fastlagde han 1779–80 de to hustyper, der blev forbilleder for de københavnske borgerhuse efter byens anden store brand 1795.

Byens anden brand 1795 og stadens genopbygning

Året før denne ulykke var Christiansborg gået op i luer, en begivenhed som filosoffen Henrik Steffens senere betragtede som »begyndelsen til en epoke i landets historie, som bestandig blev mere dunkel og mere uheldsvanger«.

Vel ikke ganske med urette!

Branden 1795 udrød fredag den 5. juni i den såkaldte Dellehauge – marinens oplagsplads for tømmer – på Gammelholm. Magasinbygningerne langs Holmens Kanal antændtes, og en stærk østlig vind førte flammerne over kanalen. Snart efter stod kvarteret omkring Nikolaj Kirke i luer. Forgæves kæmpede brandmændene mod ildens fremtrængen, sprøjterne blev hurtigt ødelagte, og desuden var der ikke tilstrækkeligt vand til at slukke med. Bydel efter bydel nedbrændte derfor, og først søndag den 7. juni lykkedes det at bekæmpe ilden, men da var også hele den sydvestlige del af den gamle by blevet lagt i ruin. Nikolaj Kirke, Rådhuset og Vajsenhuset på Nytorv foruden 941 huse og gårde var blevet ødelagt og 22 mere

eller mindre beskadiget, medens 5.770 personer af alle samfundslag var blevet husvilde. »Alt er en steenhob – har et øjenvidne berettet – og tænk engang, just den rigeste deel af byen, hvor de største og stærkeste grundmurede huse og de kostbareste boder med alle slags handelsvare fandtes«.

Ligesom efter 1728 udnævntes også nu en reguleringskommission, der skulle tage sig af gadenettets modernisering, og som et resultat af dens arbejde anlagdes Højbro Plads og Gammeltorv forenedes med Nytorv ved at Rådhuset flyttedes hen på Vaisenhusets tidligere plads. Nye bygninger skulle alle være grundmurede både til gade og til gård, og der blev fastsat bestemte regler for deres højde og for vinduernes placering, medens hjørnehuse skulle »brækkes« ved hjørnerne, hvorved der i de genopførte kvarterer opstod adskillige små »torve«, som muligvis kunne bidrage til at forhindre fremtidige brande i at brede sig. Da alle facader blev lysmalede, forvandlede København sig i disse år fra en »kulørt« by til en »hvid« by. Selv byggede Harsdorff i Holmens Kanal de to palæer, der tilhørte henholdsvis grosserer Pierre Peschier, nu Den danske Banks hovedsæde, og agent Erich Erichsen, nu Handelsbankens hovedsæde, der har bevaret sine smukke empireinteriører, men iøvrigt var det hans stil, der som nævnt kom til at præge nybyggeriet omkring Nikolaj Kirke, i gaderne mellem Højbro Plads og Nytorv, Vestergade og Studiestræde etc. Endnu inden byens genrejsning var afsluttet, anlagdes i årene 1800–1804 på et stykke af Kongens Haves grund den del af *Kronprinsessegade*, der ligger mellem Gothersgade og Sølvgade. Sit særlige præg skylder denne gade det smukke jerngitter langs Kongens Have med butikspavillonerne og de monumentale indgangspartier – alt udført efter tegning af Meyn.

Kampår og bombardement

Samtidig med stadens genopbygning begyndte englændernes overgreb på den danske skibsfart at vække bekymringer, og i året 1800 indgik Danmark derfor i et væbnet neutralitetsforbund med Sverige og Rusland – blot med det resultat, at en engelsk flåde i foråret 1801 sejlede ind i Øresund, hvor det skærtorsdag den 2. april 1801 kom til *slaget på Reden*. For handelen var årene derefter en lykkelig tid, da

pengene strømmede til landet. Men intet varer evigt. Det blev stadig vanskeligere at holde Danmark udenfor det store europæiske opgør. En engelsk flåde sendtes igen ind i Øresund og ved Vedbæk landsattes en hær, der rykkede frem mod København. Stemningen var glimrende, for selv om englænderne lå i en ring omkring byen, følte det i begyndelsen ikke som en belejring men som »en folkefest, under hvilken alle stænder færdedes mellem hverandre«, fortæller en samtidig. Situationen ændrede sig dog hurtigt! Onsdag den 2. september 1807 om aftenen kl. 7½ begyndte bomberne at falde over byen, og med korte afbrydelser varede bombardementet ved til lørdag den 5. om aftenen. I begyndelsen lykkedes det brandmandskabet at slukke de opståede brande, men efterhånden som sprøjterne ødelagdes og mandskabet trættedes var der ikke meget at stille op imod de rædselsfulde bomber, hvis fald ovenikøbet var ganske uberegneligt. Befolkningen blev grebet af panik, og mange flygtede ud på Christianshavn, hvortil bomberne ikke kunne nå. Kun ved hjælp af Holmens folk og en del af garnisonen lykkedes det ved store nedbrydninger at begrænse og standse ilden. Ved kapitulationen den 7. september blev Danmark tvunget til at udlevere sin flåde til englænderne.

Da Frue Kirkes spir havde været et eftertragtet mål for de engelske bomber, var det naturligvis gået særlig hårdt ud over det såkaldte Latinerkvarter. Foruden Frue Kirke, Universitetet, Borchs- og Valkendorfs Kollegier var 1071 ejendomme blevet ødelagte eller beskadigede.

Som efter de to store forudgående brande blev der også nu foretaget forskellige forandringer i gadenettet, bl.a. anlagdes Hauser Plads. Med selve genopbygningsarbejdet gik det imidlertid kun langsomt.

Genopbygning i bankerottens spor

Beständig forværredes i disse år statens økonomi, indtil den endelig 1813 gik bankerot. Skatter og afgifter tyngede den almindelige borger hårdt, og penge til de ødelagte ejendommers genopførelse var der ikke mange af. Alligevel tog man energisk fat på dette arbejde. Tidens ledende arkitekt var *C. F. Hansen*, der havde fået overdraget Christiansborgs genopbygning efter dets brand 1794 og

Gammeltorv er et yndet åndehul midt i byen. Fot. Sven Thoby.
Danmarks Turistråd.

ligeledes fået betroet opførelsen af det ny *Råd- og Domhus* på Nytorv, der påbegyndtes 1805. Efter bombardementet blev han desuden arkitekt for *Frue Kirke* og for flere af de omliggende bygninger, dog med undtagelse af Universitetet, som først blev bygget 1831–36 af stadsbygmester Peder Malling. Omtrent samtidig opførte G. F. Hetsch Synagogen i Krystalgade og *M. G. B. Bindsbøll Thorvaldsens Museum*.

Det borgerlige byggeri i disse år er stærkt påvirket af C. F. Hansens enkle empirestil, men det er kun de færreste huse, der skyldes ham selv – de allerfleste er bygget af hans elever og efterlignere. I stedet for mindre ejendomme med få lejligheder opførtes nu store lejekaserner på fire til fem etager ofte med mange små lejligheder. Karakteristiske eksempler på disse års bebyggelse findes bl.a. i Nørregade, Fiolstræde og på Gråbrødretorvs nordside. Men trods nybygningernes store antal kneb det stadig med at skaffe plads indenfor voldene til det stigende befolkningsantal, der fra godt 90.000 i 1787 på et halvt århundrede var steget til knap 120.000. Et i forhold hertil svarende antal boliger blev ikke bygget, og mange steder var boligsituationen derfor katastrofal. Dette i forbindelse med de uhygiejniske forhold iøvrigt gav næring til den store koleraepidemi, der 1853 bortrev 4.700 af hovedstadens da ca. 130.000 indbyggere.

Voldene falder – Gammelholm bebygges

Så længe byen endnu var omgivet af sine volde og grave var det i virkeligheden umuligt at forbedre boligforholdene væsentligt, men efter at København i 1856 var ophørt at være en fæstningsby, tog bebyggelsen af brokvartererne fart. Udviklingen berørte også den indre by. 1859 overflyttedes flåden fra *Gammelholm* til Nyholm, hvorved dens hidtidige areal blev frigivet til bebyggelse.

Planen til det ny kvarter udarbejdedes af *F. Meldahl*. 1861 påbegyndtes opførelsen af de første huse, og 16 år senere var *Gammelholm* helt bebygget. 1864 tilkastedes *Holmens Kanal*, hvorved gaden af dette navn fik sin nuværende bredde, og 1875 anlagdes broen mellem Holbergsgade og Toldbodgade. Facaderne på de huse, der rejstes i det ny kvarter, var alle underlagt tidens trang til stilefterligning, især var de italienske renæssancepaladser yndede forbilleder, og det gjorde ikke så meget, at husene på *Gammelholm* i modsæt-

Marmorkirken. Fot. F. Benzen, 1899. Københavns Bymuseum.

ning til disse rummede et stort antal større og mindre lejligheder. Set med ungdommens øjne har dette kvarter i vore dage en særlig charme, og efter en social nedgangsperiode, er det atter blevet meget eftertragtet at bo her.

En lignende agtelse nyder i vore dage *Det kgl. Teater*, som arkitekterne Vilhelm Dahlerup og Ove Petersen byggede 1872–74 umiddelbart øst for det gamle teater. Stilmæssigt efterligner det datidens mest moderne teaterbygning Charles Garniers opera i Paris.

Holmens kirke. Til venstre gravkapellet med bl.a. Niels Juels og Torden-skjolds sarkofager. Fot. Sv. Thoby. Danmarks Turistråd.

Stuktiden er således i vore dage atter ved at komme til ære og værdighed – med nogen berettigelse. Utvivlsomt er den dog mere traditionsbunden end den efterfølgende stilretning, som bl.a. *Martin Nyrop* lod komme til udtryk i sit *Rådhus*. Iøvrigt forekommer *Jugendstilen*, som den kaldes, kun sporadisk i det gamle København. I Absalonstaden er nutiden heller ikke særlig godt repræsenteret, hvorimod den i rigt mål forekommer i Ny København, der efter de store nedrivninger af Adel-Borgergadekvarterets gamle huse i 1940'erne og 1950'erne er genopstået som et tidssvarende bolig-

kvarter med alt, hvad dette indebærer, men prisen har været høj – dets ynde og hygge er for stedse gået tabt!

Indenfor voldene, der restvis er bevaret i parkerne omkring den indre by, er det således muligt ved hjælp af eksisterende bygninger og en smule fantasi i store træk at danne sig et synligt indtryk af Københavns udvikling. Tilsyneladende er middelalderens København helt forsvundet, men Petri Kirke, Helligåndshuset og Konsistoriums bygning i Universitetets gård foruden ejendommen Vingårdsstræde 6 er dog bevaret som eksempler på tidens byggeskik, ligesom Rosenborg, Rundetårn og Trinitatis Kirke, Holmens Kirke og Den kgl. Porcelainsfabriks ejendom på Amagertorv er nogle af vidnesbyrderne om Christian 4.s og hans samtids trang til at om-danne København til en moderne renæssancestad. De store palæer på Kongens Nytorv er derimod udtryk for den stolthed og magt-glæde, enevælden følte, men kan også betragtes som barokkens sejr over renæssancen. I mere borgerlig udførelse viser denne stil sig på de huse, der rejstes efter byens brand 1728, bl.a. på Gråbrødretorvs sydside og i Nybrogade. Frederiksstaden er derimod eksempel på rokokoen gennembrud i københavnsk arkitektur, hvorimod nyklassicismen især er repræsenteret i de dele af byen der nedbrændte 1795: Kvarteret omkring Nikolaj Kirke, Højbro Plads og gaderne ved Gammeltorv og Nytorv. I deres nuværende skikkelse hidrører Fiolstræde og Nørregade fra årene efter det engelske bombardement 1807, og som eksempel på stuktidens arkitektur kan nævnes Gammelholm. Bygninger fra begyndelsen af dette århundrede er bl.a. Rådhuset, og et helt moderne kvarter, der er opstået efter krigen er Adel-Borgergadekvarteret.

Stedregister

- Absalons borg 13, 26, 113
Adelgade 113
Amagergade 108
Amagertorv 13, 45, 114, 121, 141
Amaliegade 131, 132, 134
Amalienborg 113, 131, 132, 133
Antoniegade 51
Asiatisk Kompagni 97, 99, 102, 110, 132
Behagens Gård 97
Bernstorffs Palæ 134
Bibliotekshaven 85–86
Bispegården 117, 126
Blegdamsvej 60
Blåtårn 72
Bodenhoffs Plads 112
Bombebøssen 105, 106
Borgergade 113
Bredgade 48, 124, 133
Bremerholm 60, 118
Bryghuset 86–87
Brøstes Gård 106
Burmeister & Wain 102, 110
Børnehusbroen 103
Børsen 88–91
Bådsmannsstræde 94, 98, 99, 102, 104, 109, 112
Casino 68, 69
Charlottenborg 62, 118, 124
Christiania 25, 112
Christiansborg 26, 28, 69, 73–78, 130, 132, 134, 136
Christianshavns Døttreskole 109
Christianshavns Fængsel 103
Christianshavns Kanal 102
Christianshavns Vold 32, 35, 112
Christianshavns Voldgade 106, 108
Christianskirken 100
Cirkusbygningen 71
Det danske Filminstitut 106
Det gule Palæ 49, 134
Det kgl. Bibliotek 84–85
Det kgl. Teater 139, 140
Domhuset 138
Dronningensgade 103, 108, 109
Fiolstræde 127, 138, 141
Folketeatret 68, 69
Frederiksgade 131, 132, 134
Frederiksholm 122
Frederiksholms Kanal 122
Gammelholm 134, 138, 141
Gammelmønt 115, 129
Gammelstrand 118, 129
Gammeltorv 45, 113, 114, 117, 121, 135, 141
Geodætisk Institut 81
Gjethuset 124
Gothersgade 28, 121, 124, 135
Grønlands Handels Plads 112
Gråbrødrekloster 13, 114, 115, 127
Gråbrødretorv 48, 114, 126, 127, 128, 138, 141
Gyldenløves Bastion 69
Harsdorffs Palæ 51, 134
Hauser Plads 136
Heerings Gård 102
Helligåndsklostret/-kirken 114, 115, 117, 118, 124, 141
Holbergsgade 138
Holmens Kanal 28, 134, 135, 138
Holmens Kirke 56, 108, 118, 141
Holsteinske Palæ 122
Hovedvagtsgade 124
Højbro 45, 135, 141
Islands Plads 112
Jarmers Plads 28, 30, 36
Jarmers Tårn 30
Kalkbrænderihavnen 60
Kalvebod Bastion 95
Kalveboderne 121
Kancellibygningen 87–88
Kastellet 32, 35, 46, 60, 95, 121, 124
Knabrostræde 52, 129
Knippelsbro 94, 102, 110
Kompagnistræde 13
Kongens Have 58, 63, 64, 135
Kongens Nytorv 28, 51, 56, 113, 114, 122, 124, 130, 134, 141
Konsistorium 117, 126, 141
Kronprinsessegade 135
Krystalgade 127
Krøyers Plads 112
Kunstindustrimuseet 134
Københavns Bymuseum 60
Københavns Slot 72, 73
Købmagergade 114, 129
Langebrogade 106, 110
Langebrosbro 55, 94, 95
Langebrogade 106, 110
Latinerkvarteret 113, 136
Lille Kongensgade 118
Løngangsporten 56

- Løngangsstræde 26
 Magstræde 121, 129
 Marmorbroen 74, 130
 Marmorkirken 132
 Nationalmuseet 54,
 122, 127, 130
 Nationals Variete 71
 Niels Hemmingsens-
 gade 117, 126
 Nikolaj Plads 53
 Ny Adelgade 124
 Nyboder 20, 104, 121
 Nybrogade 49, 124,
 129, 130, 141
 Nyhavn 47, 48, 113
 Nytorv 117, 121, 134,
 135, 138, 141
 Ny Vestergade 122,
 130
 Nørrebro 62
 Nørregade 30, 45, 68,
 114, 115, 117, 138,
 141
 Nørreport 30, 32
 Nørrevold 32, 113, 124
 Nørre Voldgade 28, 30
 Orlogsværftet 56
 Overgaden neden
 Vandet 100, 102,
 110
 Overgaden oven Van-
 det 103, 104, 106
 Pilestræde 114
 Postgården 129
 Prinsens Palæ 122, 130
 Prins Jørgens Gård 77
 Proviantgården 81–83
 Regensen 121
 Rigsarkivet 83, 84
 Rosenborg 63, 121,
 141
 Rundetårn 58, 121,
 141
 Rådhuset 121, 135,
 138, 140, 141
 Rådhuspladsen 113
 Schimmelmans Palæ
 134
 Skindergade 114, 127
 Skoubogade 114
 Skt. Annæ Gade 46, 96,
 100, 102, 103, 108
 Skt. Annæ Plads 56,
 133
 Skt. Clemens Kirke 114
 Skt. Nikolaj Kirke 13,
 114, 118, 134, 135,
 141
 Skt. Peder Stræde 118
 Skt. Petri Kirke 114,
 117, 124, 141
 Skt. Pouls Gade 46, 121
 Slotsholmen 32, 72–93,
 113
 Slutterigade 56
 Snorrebroen 103
 Sofiegade 108
 Staldmestergården 87
 Store Kannikestræde
 126
 Store Kongensgade
 104
 Store Søndervold-
 stræde 94, 106
 Stormgade 122
 Strandgade 45, 46, 94,
 96, 97, 98, 99, 100,
 110, 112
 Struenseegård 129
 Strøget 113
 Studiestræde 117, 135
 Søkvæsthuset 104
 Sølvgade 135
 Teatermuseet 74
 Thorvaldsens Museum
 77, 91–93, 138
 Tivoli 64–66, 71
 Toldboden 95, 131
 Toldbodgade 138
 Tordenskjoldsgade
 124
 Torvegade 97, 102
 Trangraven 112
 Trinitatis Kirke 121,
 124, 141
 Tøjhuset 74, 78–80, 82,
 83
 Universitetet 117, 121,
 124, 136
 Vajsenhuset 134
 Valkendorfs-gade 126
 Vestergade 13, 30, 45,
 113, 114, 135
 Vesterport 30, 64
 Vestervold 30, 32, 35,
 124
 Vestervoldgade 28
 Vimmelskaftet 45, 114
 Vingårdstræde 28, 45,
 114, 117, 122, 141
 von Dehns Palæ 134
 Vor Frue Kirke 13, 55,
 104, 108, 109, 114,
 124, 136
 Wessels Hus 127
 Wildersgade 96, 97, 99,
 100, 102, 110
 Østerbrogade 60
 Østergade 30, 53, 114
 Østerport 30, 36, 114,
 118, 121
 Østervold 30, 32, 121,
 124

